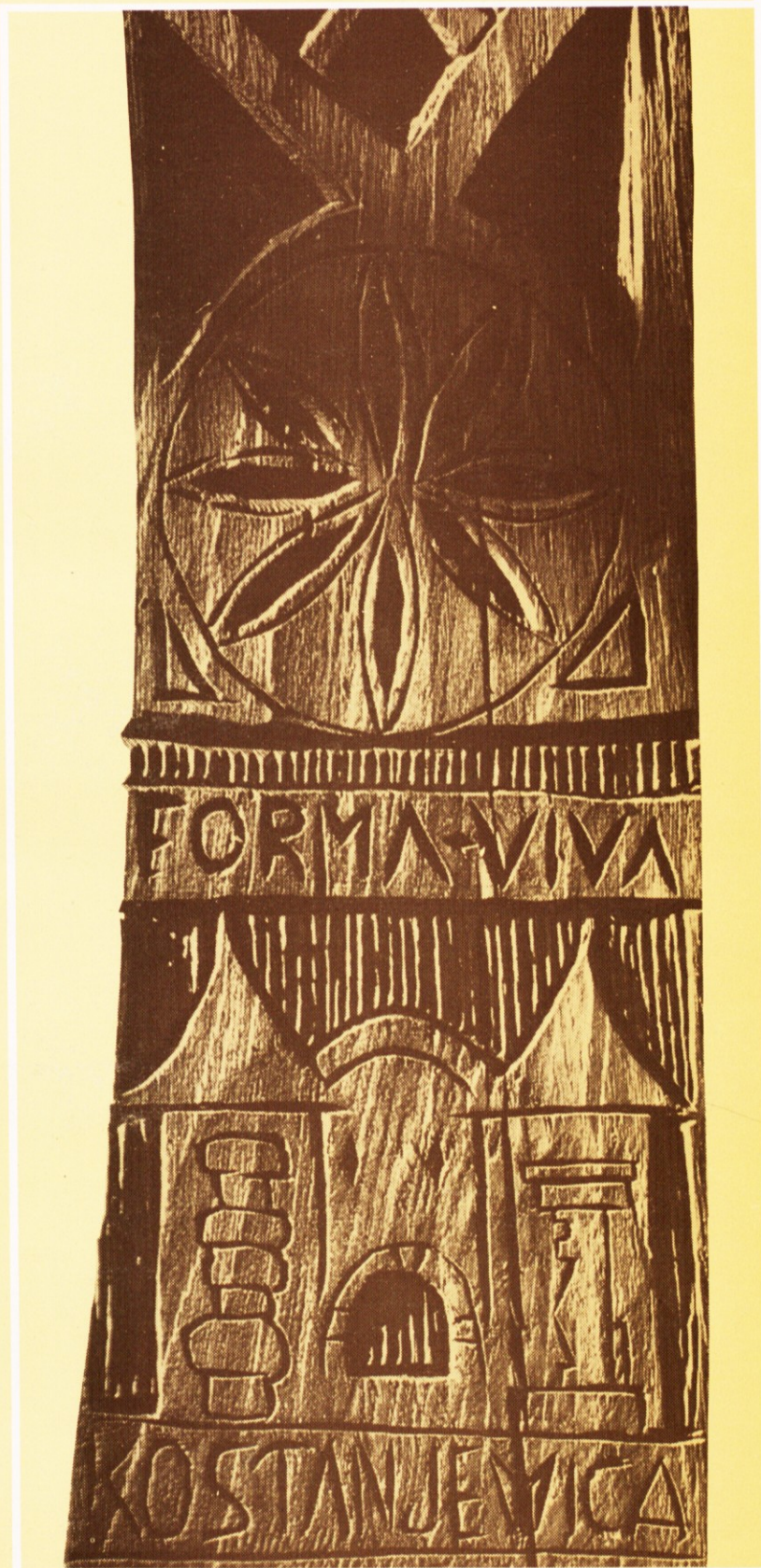

RAST – L. I, ŠT. 3
OKTOBER 1990

R A S T

REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA

BIC u

82
RAS

D2007/1940

LITERATURA

Poskusi za potrjevanje

KULTURA
Ob 70-letnici novomeške
pomladi

DRUŽBENA VPRAŠANJA

NAŠ POGOVOR

ODMEVI IN ODZIVI

KULTURNA KRONIKA

VSEBINA

RAST ŠT. 3/1990

Iz uredniške delavnice	183	JOŽE ŠKUFGA
* * * (pet pesmi)	185	MARJANCA KOČEVAR
Svet je moj svet miru	186	IVAN GREGORČIČ
Rašamon		
Balada za blisk in črto		
Bridko je	187	MARIJA PILKO
Dobro jutro		ŽIVKA KOMAC
Spomin		MARJANCA ŽVAR
Zimski sonet		FANI POŽEK
Pota in razmišljanja – Kitajska	189	FRANCE REŽUN
Na valovih Jangcekjanga in sanje		
o tau		
Slovo	197	JANEZ KOLENC
Kamen in roža	200	KATJA REŽUN
Iz pričevanj o novomeški	202	JOŽE ŠKUFGA
pomladi		
Človek z bombami	208	FRANCI ŠALI
Rekviem za avantgardo	214	LEV KREFT
Dr. Fran Zwitter v osvobodilni vojni	219	JANKO JARC
Trdinov nagrajenec Karel Bačer	228	JOŽE DULAR
Juliju Papiču v spomin	230	ANDREJA BRANCELJ
Politični pluralizem in demokracija	231	FRANCI ŠALI
Pomen gozdov v ravninskih	235	ALEKSANDER GOLOB
območjih Slovenije		
Podeželje in njegove funkcije	238	EVGENIJ AZAROV
To je ta roža gabrska	241	ALOJZ ČAMPA
»Mala mesta« Mirenske doline	243	RENATO REPŠE
Rad bi doživel razcvet	248	FRANCI ŠALI
kostanjeviškega otoka		
Pogovor z Ladom Smrekarjem		
Predstavitev arheološkega dela	263	TOMO KOROŠEC
Toneta Kneza		
(Ob njegovi šestdesetletnici)		
Za uspešnejše poslovanje v prihodnje	265	JANEZ GABRIJELČIČ,
		JOŽEFA MIKLIČ
Srečanje v moji deželi	268	FRANCI ŠALI
Srečanje je tudi priložnost	270	TONE JAKŠE
Novo mesto skozi čas – kulturno-	271	ZDENKO PICELJ
zgodovinski vodnik		
Maj – avgust 1990	275	IVAN ZORAN
Sodelavci te številke	282	

SLIKOVNO GRADIVO

Dr. Fran Zwitter	220, 224
Iz novomeške pomladi 1920	203, 205, 207
Motivi iz Kostanjevice	201, 254, 255, 257, 258, 262, 274, 283
...s Forme vive	184, 188, 232, 247, 254
...s pogovora z Ladom Smrekarjem	227, 248, 250, 251, 252, 253, 256, 260

IZ UREDNIŠKE DELAVNICE

Uredniški odbor Rasti ob treh njenih poganjkih še nima kakšnih posebnih zaslug za opravljeno delo. Ima pa skromne začetne izkušnje in naloge, ki ga iz dneva v dan opozarjajo, da je treba vsake tri mesece oblikovati novo številko. Urednikuje v prostem času, kar je spričo delovnih obveznosti posameznikov v matičnih ustanovah edino možno, sprejemljivo in pošteno. Končni izdelek, revija po prepoznavni oznaki, doživi kritične pretrase najprej znotraj uredniškega kolegija. Ob takem razgrinjanju in soočenju mnenj so posebej dobrodošle tudi kritične pripombe, poevidentirane v priložnostnih razgovorih z nekaterimi bralci. Tako pretežno samokritično iskanje in opredeljevanje boljših napotkov za boljšo revijo je koristno in opravičljivo, za uredniško ekipo celo nujno, toda v sklopu teh hotenj in prizadevanj bi bila že možna in zaželeno celovita kritična misel o sončnih in senčnih straneh tega početja. Bere sicer še ni veliko, vendar toliko, da bi se ji že spodobilo nakloniti tako pozornost. Revija ne potrebuje prizanesljivih pritrditev, saj nimajo z njimi kaj početi ne uredniški odbor in ne sodelavci.

3. številka je z rahlo zakasnitvijo doživela ureditev, natis in izid. Nastajala je v času dopustniške razselitve, torej v neugodnem obdobju za kontinuirano delo pri rasti novega poganjka. Kljub temu se je zvrstilo, čeprav ne v polni zasedbi, pet sej uredniškega odbora in nemalo delovnih srečanj za uredniško mizo ali na terenu. Da je bilo tudi nujno opraviti več korespondenčnih in osebnih stikov z avtorji in člani uredniškega odbora, je toliko bolj utemeljeno, ker je bilo sredi julija, ko je bil izdelan predlog vsebinske podobe pričujoče številke, polovica načrtovanih oziroma obljubljenih tekstov šele v nastajanju.

Večina avtorjev je obljube do roka izpolnila, uredništvo pa je mimo pričakovanj prejelo precej več prispevkov, oglasili so se tudi novi avtorji, kot jih zmore v svoj obseg sprejeti ena številka. Zaradi tega in zavoľjo poudarka nekaterim vsebinskim sklopom znotraj posameznih rubrik v tej številki je moralo priti do neljubečasne odložitve precejšnjega števila tekstov, dasi nikomur od sodelujočih pri zaključni redakciji ni bil tak poseg prav nič simpatičen. Končni izbor je vedno rezultat konsenzne odločitve. Po takem usklajenem premisleku so bili za objavo sprejeti tudi krajši literarni teksti, katerih avtorji kažejo obetavno nadaljnje potrjevanje na tem ustvarjalnem področju.

Revija in zbornik ali njemu podobna edicija, zato pridejo za objavo v njej v poštev revialno prirejeni prispevki, tudi glede obsega. Uredniški odbor bo ta kriterij vnaprej dosledneje spoštoval in upošteval.

Slovenski revialni tisk je praviloma v gmotni stiski in tudi Rast, čeprav je v svojem snovanju napravila šele tri korake, to neprizanesljivo občuti. Prvi honorarji, določeni po najnižji veljavni lestvici, so bili avtorjem prispevkov izplačani šele konec septembra.

Uredniški odbor ne bo klonil pred sleherno težavo. Vztrajal bo, prav gotovo ne osamljen, da se Rast obdrži pri življenju.

Zato naj bo klicaj za obstoj revije, ki se je celo z nevšečnim zamudništvom pojavila v našem kulturnem prostoru, pričujoč na tem mestu že danes. Samo zato, da ji eksistenčne naduhe ne bi odvzele pravice do rasti.

Jože Škufca

Potem je zmagalo življenje. Obnova gradu vztrajno napreduje. Kostanjevica, 1990. (Foto: Branko Babič)

ko me najdeš
zaokroženo
med kresnicami
je tvoj dotik
sporočilo

glasba z zrnem peska
teče v naju
in odšteva čas
napolnjuje z upanjem
in minljivostjo
s strastjo in razumom

slani oblizi kože
naju žejajo
da sva razbeljeni mravljišči
nedorekljivi besedi
na koncu jezika goreči
v nič zavezujoči

in ko odtečeš vame
s tisto malo smrti
s tisto malo življenja
se neopazno pretočiva
v svoji lupini

x x x

raziva se
v nočne veže
kjer nemir
snuje pajčevine
za zatohlimi vrati

ne moreva se
čisto soočiti

tesnoba ur
naju je zaznamovala
in je stiska
v najinih žitjih
da naju bakreno sonce
obžge
v vsakem gibu
v vsaki bližini

x x x

ne ustavljaljaj
svojega konja
v stepi preširni
spusti ga v drnec
naj zdrvi čez neskončja

že vpijam divji
nebrzdani vonj
in nemir
ki se širi mu
skozi razprte nozdrvi
naj se vame naseli

naj z njim poletim
v neznane svetove
v mrakobne večere
v temne uzde plamenov
ujeta

x x x

tvoje nemirno telo
se mi v nočeh
kot vodni plen
izmika

ko ga v razžarčen sak
ujamem
se presenečeno
umiri

v temi teles
se pretakajo
muževne
kletve

gledava se
kot ubita psa
dokler se v naju ne zadre
razklano jutro

junjska trava
nama je prigovarjala
in jaz
neobčutena na veke
sem se bala čričkov
in svoje golote

dotik kože
je bil sporočilo
dlani lokvanji
za mrzlo roso
v najinem molku

nočni čas
je legel na trpotec
ki sem ga že prej
nabrala za rane

v hladni reki
sem sprala
ogenj s sebe
da bi me jutro
našlo čisto
brez divje duše
v tvojem razumu

* Objavljene pesmi Marjanke Kočevar so iz njene nove pesniške zbirke Pompeji, ki bo izšla ta mesec (septembra) pri Opusu v Krškem.

Ivan Gregorčič

SVET JE MOJ SVET MIRU

nenapisano pismo iz groba

Sprhnelo je,
kar je bilo;
sprano od slapov
dežja in sonca,
požgano od nedosežnih zvezd,
vkovano v kristalen led.
Nad mano je ne-bo
in modra večnost
brez senc,
brez zvezd,
brez konca.

Hladna svetloba
mojega temnega raja
iz mojega ledu
se vlažno napaja.
In žametno traja
in traja...
Svet je
moj svet miru,
poraščen z večnozelenimi
bilkami mahu.

RAŠAMON

Sledovi nog,
kamor ne
stopi noga;
beg po krožnici
iz kroga;

beg gazel
v spiralasti
kvadraturi
k-roga.

BALADA ZA BLISK IN ČRTO

Vablivo
in nedosegljivo.

Blisk
na nebu.

Iskano
in neulovljivo.

Stopinje
v snegu.

Sluteno
in nedoumljivo.

Neudomljivo,
neudomljivo.

Mrzla večnost
v večnem begu.

Marija Pilko BRIDKO JE

Bridko je,
ko se rožni
svet osuje
in se za novo
rast daruje.

Bridko je,
ko srce
le droben prah
postane
in v svoj objem
ga zemlja vzame.
Bridko je,
a ne gre drugače.

Živka Komac DOBRO JUTRO

Dobro jutro, sončni žarek,
drobna ptica!
Dobro jutro, rosna trata,
z biseri postlana,
s soncem obsijana!

Dišeča in opojna
v prebujenju razigrana.

Marjanca Žvar SPOMIN

Vse spominja na neko hladnost;
v ozadju vonj neizprosne minevanja
in izpoved človeške nemoči.

Sled nekdanje ljubezni izginja v pesku. Nedotaknjena.
In ko drobna dlan zaželi si polnosti, obstane
zaprepadena nad svojo praznino.

Med koreninami tvojega nasmeha dvigajoče čustvo.
Kakor zvočnost violine; s struno preneha njeno dihanje.

Vse spominja na neko hladnost. Tudi hrepenenje v nočeh
in na ustih občutena nežnost. Duša napolnjena z drgetom.

Vse spominja na neko hladnost. Na iluzijo besed,
porajajočo se v meni.
Drsečo skozi trenutke blaznosti...

Fani Požek ZIMSKI SONET

Že zima spleta bele vence mraza
in blede sonce nad obzorje sili
kot zli demoni so se pripodili
vetrovi hladni mrkega obraza.

Na okna mraz ledene rože riše,
vkoval je v led potoček mi srebrni,
po polju burja divje z metlo piše.

LITERATURA
Rast 3/1990

Zamedel sneg je vse poti, planjave,
kjerkoli greš, povsod le mir, belina,
prisluhneš vase – tudi tam tišina,
kot zver se plazi prvi mrak z daljave.

Nad gozdom plahutajo vrani črni,
molče pod snegom spijo starke – hiše...
o, pojdi, zima, in se več ne vrni!

Človek in atomska moč. Kip je ustvaril japonski kipar Ko Murai. (Foto: Branko Babič)

NA VALOVIH JANGCEKJANGA IN SANJE O TAU

Nanking. Ob 14.30 uri se vkrcamo na ladjo, ki nas bo popeljala po Jangceckjangu. Enako pozorno kot vse doslej smo sprejeti tudi na ladji. Ta odnos me preseneča. Še tako popolna organizacija ne zmore te bližine. Odkrivam, da je to del kulture, vznikle iz tisočletij. V teh srečanjih in sprejemih ni nič hrupnega, bleščečega, ničesar, kar bi ustvarjalo zunanji videz, odnos in bližina nastajata v drobnih pozornostih. Spet smo sprejeti z vročimi dišečimi robčki, s čajem, slaščicami, sadjem... In v kabinah, kamor smo povabljeni, je polno cvetja in intimnosti.

Vseeno nas ponudena umiritev ne pomiri, kajti bolj kot vsa ljubkost kabin nas privlačijo palube in zrenje v vrvež pristanišča. Toliko ljudi nam maha v pozdrav, kot da smo znanci že od nekdaj.

Potem ladja izpluje in se usmeri na sredino reke in proti toku navzgor. Doživetje vznemirja. Zaradi mogočnosti rumene gmote vode, visokih valov in oddaljenosti obale. Reka je tu široka preko štiri kilometre in globoka okrog 26 metrov.

Plujemo po reki navzgor. Pokrajina za nizkimi obalami je komaj zaznavna in zdi se, da je pred reko popolnoma nemočna. Bolj ukročena se zdi reka v daljavi, kjer jo obdajajo nekaj sto metrov visoki goli hribi. Želim, da bi pluli do tam.

Prehitevamo počasne vlačilce in dolge »vlake«¹ džunk, natovorjenih z različnim blagom, največkrat gradbenim materialom. Reka valovi kot morje, njen tok je očem prikrit, da reka tudi teče, samo vem. Teče počasi in nezadržno, od meja Tibeta do Rumenegega morja, 6500 kilometrov daleč. Potem se z monsuni spet vrača nazaj k svojim izvirom. In z vsakim krogom odnaša del velikanske celine. Na svoji dolgi poti razdira in napaja milijarde življenj. Zdi se svobodna in neukročena, toda vseeno je tudi ujeta: v bregove in nebo, ukaže ji sonce in njena lastna narava, včasih tudi človek.

Narava reke me osuplja, zlasti odnos med deli in celoto, skrivnosten je in zastrt.

Reka teče, ne ve pa se, ali ukazujejo kaplje reki ali reka kapljam. Je gibanje vsake kaplje zase posledica gibanja celote, ujetost v celoto, ali je ta množica posamičnih gibanj za gibanje celote pogoj, gibljejo kaplje reko ali reka kaplje?

Ta neodgovorljivi odnos med kapljami in reko zelo spominja na odnos med svobodo in nujnostjo ali bližje: na odnos med posameznikom in njegovo vsajenostjo v družbo kot celoto.

Zamislimo si posameznike v družbi kot kaplje, družbo kot celoto pa kakor reko. Kaj v tem primeru spravlja družbo v gibanje, v razvoj: ali svobodne odločitve konkretnih posameznikov, katerih rezultat je tudi določena nujnost, zakonitost ali pa so pred tem neke abstraktne zakonitosti, v našem primeru zakonitosti družbenega razvoja, ki se jim morajo posamezniki ukloniti in so zato tudi njihove svobodne odločitve samo še ujetniki nujnosti? Usmerjajo razvoj konkretni ljudje s svojimi odločitvami ali zakonitosti izven njih, je nujnost posledica ali pogoj svobodi in obratno: je svoboda posledica ali pogoj nujnosti?

Plujemo pod 4500 metrov dolgim mostom. S tega mostu, po katerem smo se naslednji dan peljali tudi z avtobusom, je lep razgled na ogromen park, v katerem je iz grmičevja oblikovan živorastoč napis, ki pripoveduje, da so Kitajci ta most zgradili z lastnimi silami.

Premišljam o kontrastih v tej veliki deželi in njenem razvoju po revoluciji.

Kitajci pravijo tem kontrastom hoja po dveh nogah. Značilni so zlasti za industrijo in medicino. V kitajski industriji je preprosta kovaška obrt, ki še vedno dela na izkušnjah tisočletij, enako pomembna kot gradnja najzahtevnejših tehničnih naprav, umetnih satelitov ali uporabe jedrske energije.

Dosežen je izreden napredek v moderni medicini, hkrati pa uporabljajo metode zdravljenja izpred 2000 let, med katerimi so najbolj popularne akupunktura in uporaba zdravil iz zelišč in korenin.

Tudi v teh razsežnostih človekovega delovanja je na Kitajskem preteklost bolj prisotna kot pri nas na zahodu, bolj živi v sosedstvu s sedanostjo. Kitajska revolucija dosežkov in vrednot, preizkušenih in potrjenih v tisočletjih, ni zavrgla, pa naj se modernemu človeku zdijo še tako zastarele. Doživljajo Kitajci TAO tudi kot časovno razsežnost, v kateri je sleherni človekovo spoznanje samo posledica prejšnjih in temelj novih?

Gledam neznanske konstrukcije mostu in mislim na nepregledno množico ljudi, ki je bila posredno ali neposredno udeležena v tej veliki gradnji. Je v teh navidez tako lahkotnih lokih, ki povezujejo oba bregova, tudi jeklo, pridobljeno v majhnih pečeh na kmetih? Ob tem je spoznanje o nepogrešljivosti dela slehernega človeka iz velikanske množice še bolj prisotno. Most vznemirja enako kot veliki zid. Očitno je, da velike stvaritve lahko nastajajo samo z združevanjem mnogih volj in dejanj.

Volja in dejanja množic zmorejo še druge »čudeže«. Do zmage revolucije je Kitajska veljala za deželo, ki nima nafte. Ljudje na poljih Tačinga so to trditev ovrgli in nadaljnje odkrivanje naftnih ležišč je zelo obetajoče. Ugotavljajo, da so zaloge nafte v tej deželi večje, kot so tiste na Bližnjem vzhodu. Nekateri celo pravijo, da Kitajska »plava« na nafti. Od nekaj desetlin ton se je proizvodnja nafte do leta 1977 povečala na 100 milijonov ton, ocena za leto 1980 pa je 500 milijonov ton. Premoga so ob zmagi revolucije nakopali samo okrog 3 milijone ton, leta 1977 pa že 450 milijonov ton. Kljub tem skokom pa je industrija šele na začetku svojega razvoja. Leta 1960 je bilo od okrog 850 milijonov prebivalcev zaposlenih v industriji samo 35 milijonov ljudi.

Ob teh razmišljanjih je veliki most že daleč za nami. Vedno bolj se približujemo tistim golim hribom na levem bregu reke. Ob njihovem vznožju je na obali več zgradb z visokimi dimniki. Zvemo, da so to cementarne. Do tja ne plujemo, ladja se obrne in potem se vračamo s tokom.

Ob vračanju znova strmim v valove in poslušam glasbo, ki nam jo predvajajo tudi na ladji. Ne zmorem v vse njene razsežnosti in globine, ne zmorem razčlenjevati njenega utripa in njene pripovedi, dotika se me samo kot celota. Vseeno me vznemirja tudi tako. Zdi se, da se v njej TAO uresničuje na poseben način. V tej glasbi so zlit glasovi, vonji, barve in podobe v eno, za vsako stvar posebej in za vse stvari hkrati. V njej sta bolečina in radost, strah in upanje, ljubezen in sovraštvo, volja in omahovanje, nemir mladosti in trhljivost staranja, svoboda in ujetost, zemlja in nebo, tišina noči in zvonjenje dneva. V njej so slapovi voda, glasovi ptic, barve jutra, tekanje otrok... In vsa davnina in sedanost poje. To je zlitje nepreglednih pojavov življenja brez pregrad, v prostoru in času, harmonija ujetosti vsega v vse, harmonija neba in zemlje, bogov in ljudi, kamnov in dreves, cvetja in metuljev, most med stvarmi, zblizanje z resnico.

Ta pripoved vsega o vsaki stvari in vsake stvari o vsem, je stara tisočletja. Na Kitajskem se iz navidezne kaotičnosti sveta izlušči že v tretjem tisočletju pred našim štetjem. Najprej kot obredna glasba, ki naj bi urejala odnose med Nebom in državo. Ostanki te glasbe so se ohranili v redkih konfucijanskih templjih do danes. Vzporedno z njo se je razvijala ljudska glasba, katere začetki segajo v dinastijo Čou. Notne zapise so poznali na Kitajskem že v drugem tisočletju pred našim štetjem. Največji razcvet doživi glasbena umetnost

v 17. in 18. stoletju. Z vdorom zahodne kulture v kitajski prostor pa se začne zaradi prilagajanja zahodnim glasbenim izrazom dekadenca. Pripoved ni več neposreden odmev kitajskega prostora in časa. Tudi drevo usahne, če ga izruvamo iz tal, kjer je pogrnalo korenine! Po revoluciji je zelo prisotno prizadevanje združiti zahodno glasbeno tehniko z domačimi oblikami in ustvariti novo kitajsko nacionalno glasbo.

Vračamo se v pristanišče v Nankingu. S sredine reke spet krenemo proti levemu bregu. Ladja zmanjša hitrost, menda tudi zaradi številnih plavalcev, ki si upajo tudi po več kilometrov od obale. Verjamem, da mnogi plavajo na nasprotni breg. Posnemajo Mao Ce Tunga, ki je za spodbudo množicam večkrat preplaval to reko?

Po vrnitvi z vožnje po Jangcejkjangu se razpršimo vsak po svojih poteh, večina pa v trgovine »Priateljstva«, ki so tu namenjene predvsem tujcem. Ženo in še nekaterimi sopotniki raziskujemo eno od teh trgovin in iščemo spominke, ki bi jih radi ponesli v domovino. Izbira lepih predmetov je velika, ker pa nismo milijonarji, smo vseeno v zadregi. Najlepši so predmeti iz slonove kosti in žada, ki pa so tudi za nas dragi in nedostopni. Ženske privlačijo tudi preproge in svila. To blago nam je glede cene bolj dostopno. Zelo poceni pa se nam zdijo predmeti bombažne konfekcije, knjige, gramofonske plošče, aparati, otroške igrače, razkošne žgane pijače, usnjeni izdelki in zdravila iz zelišč. Nepreglednost najrazličnejših in zelo estetsko oblikovanih predmetov s pridanim čarom davnine priča o tem, da je v deželi domača in umetna obrt mnogo bolj prisotna kot pa industrija.

Plačujemo v juanih in vsakokrat ko preračunavamo v juane naš zaslužek in ga primerjamo s povprečno kitajsko plačo, ugotavljamo, da je večina predmetov v teh trgovinah za Kitajce nedostopnih. Za sliko, ki je veljala desetino moje plače, bi moral Kitajec odšteti dve svoji plači, za manjši Budov kipec, ki me je veljal dvajsetino plače, bi moral odšteti Kitajec celo plačo, za steklenico viskija odštevamo stotino svojih plač, Kitajec bi moral zanjo dati petino svoje plače... Razmerja v teh rečeh so popolnoma porušena. Tudi primerjave so nesmiselne, kajti naša vrednostna lestvica v pojmu standard se od njihove popolnoma razlikuje. Zanje je visok standard dosežen že z zagotovitvijo temeljnih življenjskih potreb. Te potrebe pa so osnovni prehrambeni artikli, streha nad glavo, najnujnejša obleka in obutev ter možnost uporabe družbenega standarda glede šolanja, zdravstvenega varstva, uporabe javnih prevoznih sredstev, uživanja kulturnih dobrin itd. In pokritje stroškov za te temeljne življenjske potrebe je za povprečnega Kitajca ugodno. V obdobju 1956 do 1977, ko je bil povprečni zaslužek 54 juanov, je znašal strošek za stanovanje samo 2,3 desetine juana, t.j. okoli 5 odstotkov plače.

Medtem ko so luksuzni predmeti zelo dragi, so cene za osnovne življenjske artikule nizke. Očitno je, da se daje v tej deželi prednost družbenemu standardu pred zasebnim. Sistem teži za tem, da se položaj posameznikov čimbolj izenači in zdi se, da je delitev temeljnih življenjskih dobrin skoraj popolna. Dve bombažasti obleki letno na prebivalca predstavljata v sedemdesetih letih že zgornjo mejo tovrstnih razpoložljivih dobrin. Najbolj množično vozilo kolo ni dostopno vsem, saj velja nekaj plač. Lastništvo kolesa pomeni tu vsaj toliko kot na Zahodu lastništvo avtomobila.

Ta »zaostalost« pa ima v primerjavi z »napredkom« Zahoda tudi svoje svetle strani. Na ulicah kitajskih mest je zrak še vedno čist. Tudi zvočnega »onesnaženja« še ni in pešcem še ni odvzeto njihovo dostojanstvo. To, da mladi ljudje posedajo tudi na voznem delu cestišča in se igrajo svoje igre, se nam seveda zdi zelo nenavadno.

Na Zahodu smo veliko govorili in še govorimo o uniformiranosti Kitajcev, pri čemer radi pojav povezujemo s kitajsko revolucionarno ideologijo, ki naj

bi z uniformiranostjo misli dosegla čimvečjo enotnost množic, z uniformiranostjo v obleki pa zastrla tudi zunanje razlike med ljudmi. Kako malo poznamo kitajske razmere, če bi jih vsaj malo poznali, jih ne bi primerjali z našimi!

Uniformiranost v oblačenju je za Kitajce na sedanji stopnji njihovega razvoja ekonomska nuja, odkritje najcenejše variante glede zadostitve temeljnih potreb v oblačenju velikanske množice. Proizvodnja lahkih bombažastih tkanin, v katere se v poletnem obdobju oblači 99 odstotkov Kitajcev, stane narodno gospodarstvo mnogo manj kot proizvodnja mnogih vrst blaga iz dražjih surovin. In če bi se taka proizvodnja tudi sprostila, bi bilo blago zaradi visokih cen za večino potrošnikov nedostopno. Ljudje, ki v belih srajcah, spušenih preko hlač, v milijonih preplavljajo ulice kitajskih mest, torej niso tako oblečeni slučajno ali pa zaradi neke mode ali neke ideologije, ampak zaradi delovanja nujnosti. Zdi se, da je odmev te nujnosti razumen.

Tudi bela barva ni slučajna. Preprosta je in sili k čistoči, deluje praznično, množica v njej izžareva svetlobo in upanje.

Zadovoljitev temeljnih življenjskih potreb je odpravila pri milijardi Kitajcev revščino, da pa so lahko Kitajci to dosegli, je bilo treba odpraviti tudi vsako razkošje. Skromnost je tu nujnost in v vodenju te velike dežele je to tudi prisotno. Predmeti, ki za življenje niso nujni, so tako dragi, da ljudi niti ne vznemirjajo.

Ob skromnosti Kitajcev se večkrat spomnim pogovora v neki družbi doma, v katerem je bila v ospredju tema o kitajskem standardu. Bilo je nekje na začetku šestdesetih let, v času, ko s Kitajci še nismo imeli nobenih stikov, hudo pa smo jim zamerili prijateljstvo z Albanci. Razpoloženje večine sogovornikov je bilo do Kitajcev sovražno. S sogovorniki se nisem strinjal. Opozarjal sem, da ne poznamo njihovih razmer in da njihova revolucija najbrž ne more potekati po evropskem ali po našem vzorcu. Eden od sogovornikov me je grobo zavrnil, češ da Kitajci, ki zmorejo komaj eno obleko letno na prebivalca, res ne morejo govoriti o socializmu. Zaman sem mu dopovedoval, da bistvo socializma ni v tem, kolikšen je kup dobrin, ampak v tem, kako so te dobrine razdeljene. V tistem pogovoru sem odkril, da na Zahodu pojmujejo socializem predvsem kot visok materialni standard, na druge vrednote pa pozabljamo. Pojav skromnosti nam je nerazumljiv in največkrat ga istovetimo z zaostalostjo in povezujemo z nesposobnostjo. V svojem stopnjevanju jemanja smo nevarni. Zamislimo si položaj v svetu, če bi nam uspelo tak pohlep prenesti v milijardo Kitajcev!?

Ob dogovorjeni uri se skupina spet zbere na določenem kraju, odkoder se bomo odpeljali v hotel na večerjo. Toda Ikarusa in našega Kompasovega vodiča Draga ni od nikoder. Čakamo. Celo neizmerno umirjen Lju Ju postaja drugačen. Končno se sopotnika le pojavita. Sprejememo ju hrupno. Največ pripomb je seveda na račun Draga, kajti kot vodič se res ne bi smel izgubiti.

Pri večerji je pri našem omizju najbolj živahen in zgovoren Ikarus. Še vedno pripoveduje o doživetjih v mestu in o tem, koliko lepih Kitajk je videl. Pozneje spremeni temo pogovora in pripoveduje o svojih popotovanjih po svetu. Še vedno pa so mu najbolj pri srcu tista po Jugoslaviji. Zelo je navdušen nad našimi samostani v Srbiji, Makedoniji in Črni gori. V poznavanju kulturnih spomenikov preseneča. Potem temo razširja na vprašanja biblije, korana in znanosti.

Ugotavljamo, da so neskladja bolj navidezna kot pa resnična. Temeljne življenjske resnice in vrednote so povsod iste, samo pripoved o teh resnicah je različna. Zdi se, da je jezik kot izrazno sredstvo misli oboje: most in prepad do tistega, ki posluša. Razmišljamo o različnih miselnih usmeritvah. Pravda med materialisti in idealisti o začetkih sveta, pa o tem, kaj je bilo prej: ideja

ali materija, je nesmiselna ali pa je nesporazum. Kako moremo delati sklepe ali izrekati sodbe o stvareh, ki ne sodijo v naš čas in prostor, ki so izven sveta, kakršnega ustvarja iz svoje narave človek. O stvareh, do katerih ne zmoremo, lahko samo domnevamo, razmišljamo, lahko jih slutimo, vanje verujemo, jih občudujemo, ne moremo pa o njih delati sklepov. Domnevamo, da so v celoti tudi razsežnosti, oziroma pojavi, ki jih človek zaradi narave svoje narave ne more dojemati. Ker ni bitje, v katerem bi se lahko ogledovala vsa CELOTA. Človekova narava je ujeta v določen prostor in čas, medtem ko je celota izven te ujetosti. Zdi se, da sta v naravi celote prostor in čas samo del, eden od njenih pojavov, ubogljivost celoti, medtem ko sta za človekovo naravo temeljni ukaz, po katerem je stkana tudi vsa njegova zavest. In ker je bistvo prostora in časa omejenost, je tudi človekova zavest uporabna samo za pojave, katerih bistvo je omejenost. Iz te vsajenosti ne zmoremo. Celota se v nas ne more zagledati v celoti preprosto zato, ker je neomejena, neskončna in večna. S svojo zavestjo zmoremo zajeti marsikaj, medtem ko si neskončnosti ne moremo niti predstavljati, kaj šele, da bi jo dojeli ali obvladali.

Kadar se idealisti in materialisti prerekajo o začetku sveta in o tem, kaj je bilo prej in kaj pozneje, prav gotovo ne mislijo s pojmom svet samo na naš planet, ampak imajo v mislih ves kozmos, vso celoto. Zato pa je prepir toliko bolj nesmiseln. O začetkih nečesa, kar je večno in neskončno in presega zmožnosti naše zavesti, res ne moremo vedeti ničesar. In če se sprašujemo o tem, kaj je bilo prej: zavest ali materija, bi vendarle morali opaziti, da pri tem vpraševanju uporabljamo čas, v čas pa celota ni ujeta.

Ta večer nas zelo zaposluje vprašanje, kaj je materija in kakšni naj bi bili odnosi med njo in zavestjo.

Med mnogimi modrovanji o tem vprašanju je tudi misel, da je materija oziroma materialnost samo ena od lastnosti vseh stvari sveta. Misel je nenavadna, posebno za nekoga, ki je pristaš dialektičnega materializma. V tej misli so v središče dogajanja, v sam temelj sveta, postavljene stvari, medtem ko je materija postavljena v vlogo nečesa, kar je stvarjem samo dodano kot lastnost oziroma kot ena od lastnosti. Materija v tej vlogi zveni le kot del pojava, ki je v svojem bistvu univerzalnejši. Ta pojav je stvar sveta, torej neka celota, ki se ji materija kot del, kot lastnost, podreja. V teh povezanostih je materiji samostojna eksistenca odvzeta.

Toda če stvari sveta sprejemajo neke lastnosti, med njimi tudi materijo ali materialnost, potem je nedvoumno, da morajo stvari sveta najprej biti, kajti samo če stvari so, imajo lahko tudi neke lastnosti. In kaj je potem tisto, kar tvori temeljno bit stvari, torej tisto bit, ki ima med drugimi lastnostmi tudi materialnost? Je ta temeljna bit stvari nematerialna, je to nič, ali je to ideja, ki se z materijo kot eno od svojih lastnosti uresničuje v dojetje? Za materialistični pogled na svet spet nesprejemljivo! Toda če temeljna bit stvari ni niti nič, niti ideja, niti materija, potem bistvo stvari še naprej ostaja popolna neznanka.

Tudi pogosta misel o materiji, namreč misel, da materija ni le snov, temveč vse, kar prostorsko – časovno obstaja, vse, kar je objektivno, t.j., kar obstaja samostojno in neodvisno od našega hotenja in zavesti ter pred našo zavestjo in tudi po njej, poraja vrsto vprašanj in pomislekov.

Ta misel se s prejšnjo mislijo, da je materija ena od lastnosti vseh stvari sveta, prav nič ne ujema, kajti v tej drugi misli je materija postavljena v vlogo temelja sveta in ne več v vlogo lastnosti stvari.

To je povsem drugo izhodišče. Po tem izhodišču je materija vse, kar je, vse, kar prostorsko – časovno obstaja in je neodvisno od naše zavesti. Tu smo torej opozorjeni na to, da materija ni le snov, ampak vse, kar je. Ali naj to pomeni, da je materija tudi tisto, kar ni snov ali pa zgornja misel opozarja

predvsem na to, da materije ne smemo enačiti samo s snovjo, da je snov samo ena od oblik materije, da pa so še druge oblike in prav zato snov ne more biti edini razpoznavni znak za materijo? Ali naj to pomeni, da snov za materijo ni bistvena, da pa je bistvena eksistenca, eksistenca česar koli, pa naj bo to eksistenca snovi ali vsega ostalega, kar ni snov? Toda snov vendarle vključuje tudi eksistenco in je že s tem istovetna z materijo, saj vključuje isto temeljno bistvo kot materija?

In če razmišljamo o tem, da materija ni le snov, temveč vse, kar prostorsko – časovno obstaja, vse, kar je objektivno, dalje, potem se spet pojavi vprašanje: kam pa naj denemo pojave, ki tudi so, pa niso bit ali pa so morda drugačna bit, kot je tista, ki jo imamo v mislih. Taki pojavi so nebit, nič, ideja ... Ali je materija tudi nebit, nič, torej tisto, kar je njeno nasprotje in prav s tem, da je uresničeno kot nasprotje že tudi objektivizirano v neko posebno naravo biti, katere bistvo je nebit?

Misli, da nič tudi je, se ni lahko izogniti, že zato ne, ker se bit, bivanje dejansko lahko uresničuje samo v soočenju z nečim, česar ni in s tem, da ni, že tudi je. Ali je povsem drugačna narava v bivanju ničla tudi materija ali je to anti materija ali kaj je to?

Ali misel, da je materija vse, kar je, tudi pomeni, da razen materije v naravi, v kozmosu, v celoti ni ničesar drugega? Če sprejememo to misel, potem se seveda materija povsem razblini. Ker ni več nekaj, kar bi lahko še opredeljevali ali definirali. Če je materija edina danost, ki ustvarja svet, in je zato ne moremo soočiti z ničemer, če nima svojega nasprotja niti v ideji niti v niču, potem ne samo da je ne moremo opredeljevati, ampak jo moramo sprejeti samo še kot univerzalnost, ki sama sebi zadošča. Toda v tem primeru moramo materijo zanikati tudi kot bit, saj vendar tudi bit brez nebiti zgubi vso svojo naravo biti.

V obravnavani misli o materiji je posebno poudarjeno, da je materija vse, kar je objektivno in obstaja neodvisno od našega hotenja in naše zavesti. Ali to pomeni, da je naše hotenje in naša zavest svet zase, materija pa neki drug svet, ki obstaja neodvisno od tega našega sveta, zavesti in hotenj? Toda, ali ni tudi zavest oblika biti ali naj zanikamo, da zavest je? Če pa zavest kot oblika biti je, potem je ne moremo ločevati od materije, za katero je bit enako bistvena. Ločevanje je še posebej nerazumljivo, če smo postavili tezo, da je materija vse, kar je!

O zavesti kot posebni obliki biti je težko dvomiti, saj je vendar prav zavest tista danost, preko katere o svetu nekaj vemo, preko katere in s katero izrekamo sodbe, postavljamo teze, med drugimi tudi tezo o tem, kaj je materija. Če podvomimo o obstoju zavesti, se zruši vse. Zavest je vendar most do vsega, kar nas obdaja. Še več: z zavestjo taisti svet, ki smo ga ustvarili, tudi prepoznavamo. Šele preko zavesti se snov, gmota sebe tudi zave. Zato misel, da zavest je, sprejemamo.

Zdi se, da zavesti ne moremo obravnavati ločeno od materije niti deliti sveta na materijo in zavest. V obravnavani misli, da obstaja materija neodvisno od naše zavesti, pa je ta delitev očitna. Materija se dokazuje kot nekaj, kar je neodvisno od zavesti in hkrati kot vse, kar je. Zaveti pa iz tega, kar je, vendarle ne moremo izriniti.

Tudi potem ko se z Ikarusom in ostalimi sogovorniki že razidemo, me ta problem še vedno spremlja.

Nasilno ločevanje materije od zavesti ni osamljen pojav. Miselne usmeritve, ki svet razčlenjujejo v posamezne pojave, so v zahodni filozofiji prevladujoče. Glede odnosa materija – zavest je ena od redkih spodbudnih izjem misel, da je zavest vedno zavest nečesa. Sicer pa pretirano ločujemo. V tem pogledu smo kot otroci. To, da ura deluje, nas ne zadovolji. Moramo jo razstaviti, pogle-

dati vanjo, videti dele. Pri tem pozabimo na celoto in razdrte ure ne znamo več sestaviti.

V azijskih filozofijah je ta analitična pot manj prisotna. Temeljna vprašanja sveta so obravnavana bolj kompleksno. Posameznih področij, kot so filozofija, religija in etika, tu ni moč zagledati ločeno, ker so neločljivo prepletene. Tu ne moremo uporabiti naše zahodne delitve in posebej govoriti o velikih religijah, posebej pa o velikih filozofijah, kajti v največje miselne pojave, kot so konfucianizem, budizem in taoizem, je hkrati vtkana in religija in filozofija in etika. Neločljivo: filozofija je hkrati religija in etika, religija je hkrati etika in filozofija.

Obenem so ti miselni pojavi globoko vsajeni tudi v vsa področja človekovega izkustva in manj v spopadu z znanostjo kot na Zahodu. Različne miselne smeri, kot so materializem in idealizem, se seveda pojavljajo tudi tu, vendar se bolj dopolnjujejo kot pa nasprotujejo. Menda so imeli kitajski komunisti kot pristaši materialističnega pogleda na svet v času revolucije in po njej malo težav z religijo, izjema je bilo samo krščanstvo.

Tudi v vprašanih filozofije v ožjem pomenu je tu manj razdiranja sveta na posamezne pojave, manj ločevanja delov od celote, vzrokov od posledic, idej in bogov od materialnega sveta, manj poudarjanja protislovij in več občudovanja harmonije.

V težnji po celostnem dojetanju sveta oziroma celote je med azijskimi filozofijami prišla najdlje filozofska smer taoizma.

To miselno smer, ki se je v nasprotju z dvorno filozofijo konfucianizma, porajala med množicami in misleci na podeželju, je v svojem obsežnem delu TAO TE KING najbolj izpopolnil Lao Ce.

Osnovna značilnost taoizma je usmeritev v transcendentalno, osrednji pojem pa nespremenljiva edinstvo ali TAO. Nespremenljiva edinstvo je temelj spremenljivega sveta in daje vsemu, kar je spremenljivo, vzgon in gibanje. Toda tao (celota, eno), kamor je ujet ves spremenljivi svet, lahko dojemajo samo poučeni (mistiki), ki zmorejo preko meja posvetnega znanja. To moč si pridobijo v transu, t. j. v stanju, v katerem se jaz izgubi, ujetost v kletko čutov razpade in s tem tudi ujetost v prostor in čas. Človek se osvobodi tistih sfer svoje narave, ki so glavna ovira za dojetanje še drugačnih razsežnosti sveta.

Kako taoisti dopolnjujejo ujetost v posvetno (spremenljivo in minljivo) naravo s preseganjem te narave.

»Kakor bogovi rek ne vedo ničesar o morju in majhne žuželke ničesar o letu velikih ptic, tako tudi človek s posvetnim mišljenjem ne more doumeti vizije mistikov. V transu se poučeni odpravi na potovanje, jahajoč na vetru in vozeč se v kočiji oblakov v neskončnost. Vidi, kako se nebo in zemlja združujeta z njim in kako vse postaja eno. Nasprotja razpadejo, vse razlike se uskladijo. To eno je tao. To je popolna spontanost vseh stvari, ki prihajajo vase iz vsega in se vračajo v vse. Zato tao lahko stori vse s tem, da ne stori ničesar.«

Iz te temeljne misli taoisti izvajajo zaključke tudi na področju etike in morale.

»Ker je vsaka stvar samo iz sebe in ima torej svojo lastno spontanost, je vsako vmešavanje škodljivo. Poučeni zato nasprotuje institucijam, morebitnim zakonom in vladi, kajti ti pojavi niso nič drugega kot zvijača, ki si jo je izmislil človek in zavira svobodno igro taa in delovanja Te. Najboljši način vladanja je ne vladati.«

In še nekaj misli s področja etike. »Srečo dosežeš z nedejavnostjo, s tem da dovoliš tau svobodno igro, z dejavnostjo torej, ki je nedejavna. Vrline in vrednote so relativne. Vse, kar je, je dobro že s tem, da je. Smrt je samo izmenjava ene oblike bivanja z drugo...«

Čeprav je tao zame popolna neznanka in me še najbolj spominja na Spinozov panteizem, me vseeno privlači. Je med mojo domnevo o omejenosti človekovega spoznanja in dožemanjem taa, kot ga razlagajo taoisti, navzkrižje?

Najprej sem zmeden, toda čim dlje razmišljam o stvari, tem bolj odkrivam v navidezni navzkrižjih tudi harmonijo. Nedvoumno je, da so spričo narave naše zavesti, ki je vtkana v čas in prostor, zmožnosti našega spoznanja omejene. Neodgovorljiva niso samo taka vprašanja, kot so tista o začetkih sveta, pa o tem, kaj je bilo prej: ideja ali materija. Ničesar tudi ne vem o tem, kaj misli človek, ki ga srečujem. Poznam samo svojo misel, toda tega, kako nastaja, tudi ne vem. Uporabljam svoje možgane, ne zmorem pa predstav ali razlage o tem, kako naj bi se energija, ki jo sprejemam s hrano, pretvarjala v misel, pa v želje in hotenja, radost ali obup, v strah ali pogum, v barve in glasove, vonje in okuse... Tudi ne vem, ali sem jaz tisti, ki uporablja možgane, in, ali ne prihajajo preje ukazi od »tam«!?

Celo o sebi vem zelo malo, kaj šele o misli mravlje ali o bolečini v zlomljenem steblu pa o voljah v osrčju zvezd in o življenju na sto milijardah galaksij in o obzorjih, kamor menda bežijo.

Toda vseeno se mi zdi, da človekova čutna narava in vanjo ujeta spoznanje ni edini most do stvari in da za doživljanje temeljnih resnic sveta niti ni potrebno vedeti ali odkrivati vsega. Domnevam, da do stvari in pojavov lahko prihajamo tudi brez videnja, občutenja in slišanja. včasih so čuti in zaznave lahko celo ovira, če bi jim dosledno verjeli, bi vedeli manj.

Tako pa vem, da so zvezde mnogo večje, kot mi jih posreduje oko in da zemlja kroži okrog sonca, čeprav se zdi drugače, vem, da je tudi v cvetu volja in da tudi morje sluti obalo, vem, da je vesolje neskončna celota in da je sprta s prostorom prav zaradi tega, ker ne prenese omejenosti. Vem, da je neskončnost edina kletka, iz katere ne morem, da so v tej kletki vse stvari in vsa bitja in vsi pojavi brez samote in nerazdružljivo ujeti drug v drugega, vem, da celota brez delov razpade in da delom brez celote usahnejo korenine. Vem tudi, da je sleherni del za celoto nepogrešljiv in da se z najmanjšo spremembo v enem samem atomu spremeni ves kozmos.

Te temeljne resnice doživljam, občutim in dojemam izven izkustva in zdi se, da v nekih razsežnostih človekova zavest vendarle odmeva tudi celoto. Je to »občutenje« z odpravo čutnega dožemanja sveta in sprostitvijo podzavesti v transu večje?

Tao me vznemirja še dolgo v noč. Tako zelo, da pozabljam na odnose z realnim. Napravim napako: predno ležem k počitku, vključim namesto hladnega zraka gretje, v valovih poletnega monsuna, pri temperaturi 30°C.

Potem vezi z realnostjo razpadejo, čuti zaspe in zbudijo se sanje.

Potujem skozi neznano pokrajino in zelo sem utrujen. Rad bi kam legel in zaspal, toda pokrajina je gola, sam pesek in kamenje in nebo nad njo je živo rdeče. Odkrijem, da se sonce približuje in da je prekrilo že vse nebo. Misel, da je s svojim življenjem pri kraju in da postaja zvezda velikanka, ki bo vase pogoltnila tudi zemljo, me ne preseneča. To sem vedel že davno. Bolj se čudim, da sem živel tako dolgo. Hkrati vem, da so to samo sanje, toda iz njih ne morem. Pokrajina žari od vročine. Plameneče nebo se vedno bolj približuje. Iz plamenov ognja zaslišim tudi zvonove. Je to vstajenje novega? Zvonenje se spremeni v vihar, nebo se zlomi in zruši v pokrajino, kjer vsa njegova svetloba ugasne. Umolknejo tudi zvonovi in nad tišino ubite zemlje sijejo samo še zvezde. Preplavljen z neizmerno samoto obnemore in v tistih sanjah zaspim. Prebudim se spet čisto drugje.

Sedim na pomolu v singapurskem pristanišču. Večer je in tema prihaja čisto drugače, kot sem jo navajen v budnosti. Z bobni, v katerih je spet zbudena utrujenost in želja po umiritvi. V teh krošnjah časa in prostora postaja nemir

dneva popolnoma odveč. Odpada kot listje v jeseni in v gole veje sveta se naseljuje negibnost. Morje pred menoj je samo še neznansko ukročena teža. Kot da uboga ukaze vedno večje bližine zvezd. Menda ga srebrna svetloba še drugačne in večje resnice pomirja. Ali pa zmore celo do obupnih klicev mornarjev na izgubljeni ladji? Vse spi, zbujeno je samo nebo, brezno za njim in pravljice.

Spet zaspi. Potem se zbudim na obali velike reke, v jutro polno svetlobe in nemira. In reka ve toliko stvari. Pripoveduje o nebu in zemlji, o žejnih poljih in žalosti utopljenec, o strahu v travnih bilkah in nežnem upanju cvetja, o nemiru v semenih, o lakoti korenin, o nebu v rosni kaplji, o hrepenenju deklet..., pa spet o zadregah galaksij, plimah in prazenju sonca, zgubljenih vetrovih, porušeni atomih in vznemirjenosti dna, o vezeh in prepadih med stvarmi, o ujetosti vsega v vse.

Po dolgi pripovedi povprašam reko, če ve tudi zase, za svoje življenje in svoj smoter in kako se občuti. In reka je začudena: »Ne poznam sebe, še nikoli se nisem slišala, videla ali občutila. Samo sebe ne, če se kdaj zaslutim, je to zaradi obal, zaradi stvari, ki se jih dotikam, samo ujeta v stvari in pretočena skoznje sem, brez obal me ni, celo oceana ni brez obal pa naj bo še tako velik, brez obal je samo tao. Ker preplavlja vse in se pretaka v neskončnost. Ne vem, kako se v tej neskončnosti brez obal najde, v tolikšni samoti in v še večji kletki nič? Samo slutim bližino. Morda se tao rešuje samote z obalami, ki so v njem. Te obale so stvari in bitja, ki ga naseljujejo. Brez stvari in bitij se zruši tudi tao. Na sto in več milijardah galaksij je še večje število rek in vsaka od njih je skozi svoje korenine in debla tudi tao. In sleherna stvar je tao. Ker slutimo, da samo zvestoba vseh delov lahko zbudi utrip celote in da samo ta utrip lahko delom vrača življenje, ker obale ne ločujejo in vse stvari prehajajo druga v drugo in so zato eno.«

Ob pripovedi reke bolj dojemam tudi sebe. Kar velja za reko, velja tudi zame. Vprašujem reko, ali se občuti, ali ve za svoj smoter, in reka odgovarja, da je brez obal ni. Tudi mene ni brez obal, da sem, so pogoj obale.

Tudi moje obale so vse stvari in bitja in vsi svetovi. Zaradi vsajenosti vanje in zaradi dotika z njimi, nastajam. Samo na obalah z njimi lahko naseljujem svojo zavest, da ne ostaja praznina in da lahko postaja zavest nečesa. Hkrati sem stvarer tudi stvarnik, kajti šele ko gredo skozi mojo zavest, nastanejo tudi zame. Brez stvari me ni pa tudi stvari ne, če niso šle skozme – vsaj zame ne. Kako naj se odkrijem na platnu nič in kako naj me najdejo stvari, da jih ustvarim, če nisem obala?

V sanjah odkrivam še mnoge druge skrivnosti. Naseljen v drobnem semenu trave, zvem za nedeljivost časa. V satovju dvoran velike notranjosti je hkrati prisotna vsa preteklost in vsa prihodnost. In ko se v eni izmed dvoran semena zruši del stene, se razsuje predme tudi svetloba že davno pobegle galaksije.

Proti jutru se razmerje med menoj in svetovi tam zunaj spremeni, sanjam usahnejo korenine in potem nekaj ur ne dojemam ničesar več.

se nadaljuje

Janez Kolenc **SLOVO**

Kako čudni so odnosi med ljudmi. Okrog njega šum radosti, da je vsega konec, on pa zamišljen v slovo... Nihče se ne pozna, nihče ne ve za drugega. Izpeli so in zdaj se razhajajo. Nikoli več... Opazoval jo je, pojočo med drugimi, pojočo med svojimi, celo poskakujočo za vsako šalo, vendar... kaj je v njeni notranjosti? Včasih sta se ujela z dolgim nemim pogledom, takrat je opazil neko silno osamljenost, strah ali kaj. Nič. Umaknil je pogled: konec! Vendar je še vpiljal njeno postavbo, čutil je, kako brezbrizen obraz je naredil, zdaj

je strmel v levo, zdaj v desno ali brezizrazno predse, pa se je vendar vedno vračal... Morda jo bo še kdaj po naključju srečal, tujko, a tu jo je videval skoraj vsak dan. Včasih nasmevano, včasih otožno, v skrbeh in brezbrizno, kot je pač mladost. Včasih je čutila moč njegovega pogleda, čutila, kako je moril žar svojih oči, zazrla se vanj vprašujoče, on pa mimo nje, kot da je del celotnega hrupa na hodniku, da nje, prav nje ni.

»Čudovito!« je slišal okoli sebe. »Lepo so zapeli in duhoviti so bili.« Nekateri so imeli pomisleke, češ da ni bilo nič posebnega. Njemu ni bilo mar, ujel je le tu in tam kako besedo in besed ni vezal v neko smiselno celoto. Vse je letelo mimo njega. Po mizah rože. Tudi pred njim od njegovega razreda. Vedel je, da se mora nasmihati in odgovarjati nekim besedam, vsakdo je spregovoril stavek, potem odšel, kot da se je pogreznil v neko meglo. Če bi ga kdo vprašal, kaj je slišal in kaj je povedal, bi ne vedel prav ničesar.

Je bil vanjo zaljubljen? To vprašanje si je zastavil nič kolikokrat. Vsako jutro je skoraj nestrpno stopal v šolo, če je ni videl, se mu je zdel dan izgubljen, razočaran. Pa vendar si je znal jasno odgovoriti: Ne. Celo smešno se mu je zdelo, da si postavlja taka površinska vprašanja. Užival je, če sta se srečala, se ujela le za stotinko sekunde in se odtegnila vsak v svojo praznino. Le kaj išče ona na njem? Pustolovščino, da bi se lahko norčevala v pubertetniškem zmagoslavju? Morda jo privlači neka odtujenost, ki je ni opaziti na drugih? Morda ga ima za ne vem koga, pa kako se moti! In prav ta nekaka goljufija ga je silno motila. Zato: Niti za pol milimetra bliže! Če je kdaj pokoketirala, jo je zasovražil. Čutila je to in hodila nekaj dni potrta, skesana, kot bi naredila ne vem kako zlo, ali pa se je celo držala v svojem razredu, da je mislil, da je bolna in je ni v šoli. Drugič jo je videl spet stat pred zbornico. In ta igra – štiri leta. Ko jo je prvič opazil kot otroka, zdaj odhaja kot dekle.

Kaj je to? Ni si znal odgovoriti. Večkrat si jo je hotel predstavljati spolno, a je čutil, da nima do nje niti najmanjšega telesnega poženja. Celo misel na to se mu je zdela tako smešna, da si je pošteno in olajšujoče oddahnil. Še tega si ni mogel predstavljati, kako bi šel z njo po cesti. In če bi govoril, kaj naj bi ji rekel? On star, v pravem pomenu star, saj gre h koncu, ona najstnica. Smešno.

No, razlagal si je tako, kot je nekoč rekel pokojni kolega: »Boš videl, da boš moral imeti v vsakem razredu simpatijo, tako boš lažje živel.« Je to? Tudi ne. Simpatije je res imel, a tako pritajeno, da mu je bilo le lažje, ker so bile ure dolgočasne, enakomerne, čez trideset let enake: vejice, avtor, pet, ena itd. in korektura. Vendar je razred dobro občutil. To se je poznalo, kadar so prišli kaj čestitat ali prosit: prišla je prav simpatija. Razred je gledal, kaj bo, in nič ni bilo in skoraj razočarani so sedli.

A tako poceni ni bilo. Pred štirimi leti jo je opazil pred otvoritvijo neke razstave. Vrtela se je okoli neke gospe, morda matere. Pravi utelešeni nemir, da je pritegnila njegovo pozornost. Ker mu je bilo dolgčas, se je zabaval z opazovanjem. Morda je opazila in prišla tik njega in pozdravila. Naslednji dan, vsaj zdelo se mu je, da jo je opazil v gruči na šoli. Je bila prava ali ne, ni bil prepričan, ker daru za obraz ni imel. Začel jo je iskati, da bi vsaj enkrat videl njen obraz. Zdaj ga je videl z desne, drugič z leve, včasih le čelo, obraz brez oči. Vedno je bilo kaj pomanjkljivega, da je bil prisiljen iskati naprej. Skoraj obsedla ga je, da jo je pogrešal v poletni vročini poletnih počitnic in se večkrat zalotil, da bi jo rad kje ugledal: v toplicah, na morju, kamorkoli je šel. A vedno se je le nasmehnil, ko je spoznal svojo naivnost.

In ko se je šolsko leto začelo, je ves zaživel. Srečeval jo je, srečevala sta se, se in ne poznala. Na skupnem izletu se mu je celo približala s svojo prijateljico, s katero jo je videval. Slonel je ob neki ograji. Ta prihod ga je skoraj užalil. Še danes ve, da jo je s hladnostjo ponižal, da se mu več kot pol leta ni upala

pred oči. Nekoč je bila dežurna na hodniku. Potrkalo je na vrata razreda. Nekdo je vstal. Videl jo je. »Slavko Prevc, pojdi k dežurnemu.« Vstal je. Odrevenela je: »Kdo ga kliče?«

»Neka gospa.«

»Naučite se osnovne olike.«

Odrevenela je. Tisto leto se mu je umikala, do konca leta je ni več videl. Še v naslednjem letu je čutil strah iz njenih oči.

Nekoč je imel v tem razredu suplenco. Vpisal je uro, kdo manjka, vprašal, kaj obravnavajo, in se čudil sam sebi, kaj novega je odkrival, ko »ji je razlagal snov«. Kolegici sta se spogledali in si odobravajoče prikimali. Ko je supliral drugič, je bil že bolj sproščen, a ko so ga začeli učenci iz tega razreda pozdravljati, je odzdravljaj naveličano, po dolžnosti, da so kaj kmalu nehali. Čutil je, da je mislila, da so si bliže, a v hipu je bila pahnjena daleč nazaj. In tako je prišlo zadnje leto. Za vsak dan je vedel, da gre h koncu, on – ne. Čutil je njen pritisk. Češ bliža se konec, on ne. Nazadnje je uvidela, da mu je le predmet proučevanja. Neumljivo mu je bilo, čemu se zanima zanj, saj je nekajkrat starejši od nje in tik pred upokojitvijo.

In če bi vprašal njo, bi najbrž odgovorila prav tako.

Nekoč sta se pogovarjala z ravnateljico, vprašala ga je, če veruje v reinkarnacijo. Zasmel se je, kaj ji pade v glavo in da seveda ne.

»Veš, pa ni tako neumno. Nekateri ljudi sem srečala, ki so po značaju tako podobni pokojnim, da me je prav prevzelo, kot bi stala preteklost pred menoj.«

»Pa ja ne verjameš v take neumnosti? Pa zakaj bi se vračali? Kakšen smisel naj bi to imelo?«

»Tudi jaz tako mislim, a obdaja nas skrivnost. Imam občutek, da hodimo slepi okoli, le naša notranjost v trenutkih zazna, česar si naše telo ne zna razložiti. Smo res v meseni ječi svojega telesa?«

»Tega ne zanikam, tega o utesnjenosti in o skrivnostih, a v reinkarnacijo ne verjamem.« Vendar je začel prav zaradi nje, ki ji niti imena ni vedel, misliti... Kaj ima ona iskati v njegovih gubah, v njegovi starosti, pa še lepa je, in kaj on v njeni rosi, ko ji še roke ne bi mogel dati, tako nežna in krhka se mu je zdela.

»Kaj pa je s teboj?« je slišal poleg sebe.

»Ti je hudo, da je odšel tvoj razred?«

»Štiri leta so le štiri leta,« je zamrmral.

»Res je,« in oni se je že odsmejal naprej.

Štiri leta: iskal jo je, a je ni našel. In kaj je iskal? In česa ni našel? Odšla je in pustila odprta vrata, skozi katera je ne bo nikoli več. On pa star, star, star... Koliko skrivnosti nosimo s seboj, ki jih nikdar ne utelesimo v besede, pa so močnejša doživetja kot ne vem kakšna epska napeta pripoved. Te skrivnosti so kot satje, ki mu napolnimo žejno notranjost z bolečino, trpkostjo, hrepene-njem. V zgodbah je veliko popačenega, narejenega, prikrojenega, v teh doži-vetjih, ki žive brez teles, pa je vse stkano iz nevidnega in neslišnega, a vendar – odločujočega. Od tu mnoge nepojasnjene odločitve. Polnilo mu je duha štiri leta, a da bi kdo rekel, povej o vsem doživljanju en sam stavek, bi rekel – ne vem.

Z darilom svojega razreda za slovo je stopal po stopnicah. Čutil jo je, za njim ona. Hotela je najprej nazaj, videl jo je s hrbtom, potem se je vzravнала in odskočila pred njim, zazrla se mu je v oči in odhitela po stopnicah. V hipu je otrdel svoj pogled. Za pol sekunde je odrevenela in stekla.

»Nataša!« Poklicala jo je prijateljica. Torej je Nataša. Nič več.

Ena skrivnost je razjasnjena, čeprav ime ne pove prav nič. Malo mu je odle-glo, saj bi lahko kdaj koga vprašal, a bal se je, da bi se razkril. Vendar – Nataša.

Pod drevesom avto. Vstopil je in vžgal. Šla je mimo. Zadnji pogled. Avto je pod plinom kar poskočil. Zdrvel je mimo nje. Za ovinkom bom izginil. Kot da ja kradel, ukradel je nanjo – zadnji pogled. Da, nikdar več! Ušel sem sam sebi.

Skrivnost pa je ostala. Smešno. Nekoč na ljubljanskem pokopališču. Tega je že nekaj let, pa ga še vedno kliče spomin. Taval je po novem delu pokopališča. Ugledal je čudovito glavo ženske, ulito v bron. Od kod jo pozna, ga je prvo prešinilo. Potem se je zazrl v priimek. Tudi ta se mu je zdel znan. Neumnost! Naprej. In spet nazaj. Čudovita lepota. Potem je obstopil grob in se zajedel v njene zaprte oči. Bogve koliko časa je tako slonel. Sanjač! je kriknil sam sebi. Pojdi. Odtrgal se je, a se spet vrnil. In še zdaj nosi to podobo s seboj. Kadar koli je šel v Ljubljano, je šel z radostjo, da bo videl spet njo. Iskal jo je, ni je več našel. Ostala pa je v njem.

Nikdar več! so pela kolesa in ga peljala domov. Domov, a kje je doma? Mir, uteha, spoznanje, domačnost... Zrl bo izza sten v daljave, predobro se pozna, iskal bo njen obraz, zamišljenost njenih oči, poslušal neizgovorjeno, občudoval nerazcveteno, in vedno bo na koncu: Prav je tako, edino pametno, a vedno znova in znova se bo vračalo... Vendar vse mine... tudi slovo.

Katja Režun KAMEN IN ROŽA

Nekje je bil travnik. Svež, zelen, z rumenim navdihom poletja. Obdajal ga je gozd, z vonjem po mahu in zemlji, smoli in svežem smrečju. In tam je bila pot. Gozdna pot, posuta z drobnim kamenjem. Kamni so bili ostrih robov in so zbadali bose noge, ki so stopile nanje. A na robu poti, zraven starega drevesnega štora, je ležal kamen. Bil je popolnoma bel in popolnoma gladkih okroglih oblik. Nihče ni vedel, od kod je prišel. Niti sam ni vedel. Bil je tam pri drevesnem štoru in se predajal poletnemu soncu. Včasih so lezle po njem mravlje, včasih ga je oblezel kakšen marogast gad, vendar ga to ni ganilo. V nočeh je strmel v zvezdno nebo in kadar je luna dobila okrogle oblike, je pomislil, da je podobna njemu. Vse je bilo veliko in MIRNO. V dežju se je zmočil, postal vlažen in se potem svetil na soncu...

Veter je plesal s travami v poletnih melodijah. In prav tisti čas je zrasla zraven starega štora mlada roža. Temno zelena vetrnica s tankimi rumenimi lističi. Plesala je z vetrom in sklanjala rumeno glavo. Občudovala je oblike, ki so nastajale v oblakih, belih, temnih, puhastih..., in ljubila tiste, ki so ji prinašali dež. Nasmihala se je soncu in rasla... Zrasla je velika, tako velika, da je belemu kamnu zastrla pogled. Pokrila ga je s svojo bujno zeleno rastjo. In vzela mu je sonce. Skozi zelenje je videl le še lise svetlobe, kmalu pa je bil v popolni temi.

In nastopil je čas dolgih, mučnih noči, ko se je s črnim molkom prepiral z rožo. Govorila je o svoji lepoti in moči, govorila in ga tlačila k zemlji s svojim objemom. In postajala je vse hujša, postala je najbolj požrešna roža na travniku.

Kamen je ni več poslušal. Nekoč je celo pomislil, kako je ves zavit v zeleno, kako mu je toplo, morda celo varno, v zavetju, nekje v globini.

In čas je tiho predel svoje misli. Barve poletja so začele ugašati. Po dolini se je plazila megla. In roža je počasi zgubljala svojo zeleno barvo. Postajala je krhka. Kamen je čutil njeno umiranje in molčal. Nekega dne se je povescila k tlem in njeni listi so šelesteli v vetru... Kamen je videl nizko jesensko sonce in lastovke, ki so letele proti jugu. »Imela je lep, nežen cvet,« je pomislil. Začutil je, da je postal vlažen.

In tako lepo se je svetil v jesenskem soncu.

Ostanki nekdanjega mogočnega vodometa. Drugi kosi so vzdani v »bog ve katero«, med vojno požgano, podgorsko hišo. (Foto: Branko Babič)

IZ PRIČEVANJ O NOVOMEŠKI POMLADI

Sporočilno bistvo novomeške pomladi je kritično sprejemanje vznemirljive družbene, kulturne in umetniške dediščine, je avantgardni pojav in pogumno kreativen vzpon mlade generacije, ki je svojo umetniško držo in odpor do obstoječega, ob sočasnih podobnih gibanjih v jugoslovanskem prostoru in svetu, potrdila z izrazito manifestacijo notranjega življenja, zavračanjem utečene tradicije in še posebej vojnih grozot in strahot, ki so ubijale ljudi, dušile svobodo duha in ponižale človekovo dostojanstvo. To je bila generacija, ki je pogumno, brezkompromisno branila in potrdila svojo resnico in pravico do avtonomne odločitve, da v iskanju novih potešitev in odrešitev hote krene po neizhojeni poti.

26. septembra 1920 je bila slovesno odprta I. pokrajinska slikarska razstava pod pokroviteljstvom velikega umetnika Riharda Jakopiča in je ostala na ogled občinstvu vse do 11. oktobra. Še isti dan je bil literarni večer Mirana Jarca in Antona Podbevška ter Kogojev slavnostni koncert.

V času trajanja razstave se je zvrstilo več prireditev, pogovorov in debat o umetnosti in kulturi ter predavanj, ki so najčesej posegala v srž kulturnih in političnih vprašanj slovenstva.

Pro et contra, za očiščenje in pomlajevanje, o smislu življenja in odrešujočem poslanstvu umetnosti.

O novomeški pomladi obstaja kar precej pričevanj. V spominskih zapisih sta o njej spregovorila tudi kritik in esejist Josip Vidmar in slikar Rihard Jakopič, v knjižni podobi pa ji je trajen spomenik postavil akademik Marjan Mušič.

S ponatisom nekaj odlomkov iz teh pričevanj naj se vsaj delno od blizu predstavi avantgardna umetniška generacija, ki je pobudila, spočela in porodila novomeško pomlad.

Iz spominskega zapisa Riharda Jakopiča, objavljenega v Mušičevi Novomeški pomladi, 1974

Zima je prešla, sneg je skopnel! Pomlad ga je vzela. Tam, kjer so bile – zavoljo raznih čednosti – razdejan pokrajine in vasi in je gnojila človeška kri razteptano prst, poganja trava. Povsod naokoli se zemlja radostno oživlja, kakor da bi se nikdar nič hudega na njej ne godilo. Vse zeleni, solnce se smeje, tički pojo in ljudje se gibljejo in razgovarjajo – seveda o pametnih in čednih stvareh... Včeraj so se še klali – in danes? Hm, vsaka stvar ob svojem času, kajne? pa vse po višjem povelju. Včeraj sovraštvo in pobijanje, danes bratstvo in ljubezen. Tako je prav, zabita drhal!

Pomlad je šla in žito je dozorelo.

Dolgo že je kילו v mladih srcih na skrivaj hrepenenje po življenju, po razodevanju, po besedi. Na tihem se je pripravljalo in sililo na dan. Ko je dozorelo, tedaj je z radostnim krikom izbruhnilo in splamtelo v svet.

Dne 26. sept. 1920, je bil v Novem mestu velik praznik. Sorodne duše so se našle in združile. Bili so to mladi umetniki: pisatelji, slikarji, kiparji, glasbeniki. Združili so se, da dajo duška svojemu hrepenenju in da stopijo prvič skupaj na plan.

Ljubljana je to početje malo postrani gledala, nekako nezaupljivo. Mi pa, ki sočustvujemo z vsem, kar je živega, smo pohiteli tja, da se ž njimi veselimo.

Mesto je bilo v svečanem razpoloženju. S streh so vihrale zastave, plakati pa so vabili občinstvo k proslavi.

IZ PRIČEVANJ O NOVOMEŠKI POMLADI

OB ODPRTJU I. UMETNIŠKE RAZSTAVE V NOvem MESTU

Sede od leve proti desni: Fran Ančik, Miran Jarc, Anton Podbevšek, Rihard Jakopič, Božidar Jakac, Zdenko Skalicky, Marjan Mušič, Ferdo Avsec

V drugi vrsti stojé: Emil Stefanovič, Jože Žabkar, Leon Štukelj, Emil Pureber, Slavko Šepic, Stanko Šproc, Fran Herman, Viktor Schweiger, Karel Pleiweis, Ljubo Stefanovič, Ermin Teply, Slavko Kvas

V tretji vrsti stoje: Marijan Polenšek, Stanko Schweiger, Karel Barbo-rič

(Iz knjige Marjana Mušiča *Novomeška pomlad*. Založba Obzorja Maribor, 1974)

Že zgodaj zjutraj so se zbirali Novomeščani in se sprehajali po Glavnem trgu, živahno se razgovarjajoč v pričakovanju dogodkov.

Okrog 12. ure se je vršila otvoritev umetnostne razstave v Vindišerjevem salonu v Kandiji. Udeležba je bila izredna, kakršne mi Ljubljanci že dolgo nismo vajeni. Z zanimanjem so sledili obiskovalci besedam razstavljalcev, ki so jim kazali in razlagali svoja dela. Razstavili pa so Novomeščani: Cvelbar, Čargo, Jakac, Mušič, Skalicky, izmed naraščaja Avsec in Grad, dalje Ančik in Zupan. Končno sem razstavil tudi jaz eno sliko (»Pod oknom«), da pokažem s tem svoje zadovoljstvo nad mladim pokretom.

Po kosilu smo se podali na dom dvornega svetnika Šukljeta. Tam se je vršil intimni glasbeni popoldan, na katerem se je posebno izkazal temperamentni Marij Kogoj z izvajanjem svojih kompozicij. Sledile so debate o problemih sodobne glasbe, ki so se zavlekle tako dolgo, da je prišel čas za odhod v Narodni dom. Tu je bila zbrana že množica občinstva, ki je nestrpno čakala na literarni večer. — Dvorana je bila zasedena.

Ob splošni tihoti se prikaže mistična postava Mirana Jarca. Pobožno kakor romar, ki se poda na božjo pot, je stopil na oder in s skrivnostnim glasom je bral odlomke iz svojega »Skrivnostnega romarja«. Ko je končal, je sledilo prisrčno priznanje besedam odhajajočega mladega, upa polnega pisatelja.

Nato je prišel človek — človek iz bojnih poljan. Po oblakih je priplaval, poln napetosti, in iz višav fantazije je jel spuščati med presenečeno občinstvo sikajoče kače — klopotače in s smelim pogumom in mirnim srcem metati svoje učinkovite bombe.

Občinstvu je zastajala sapa in nastalo je gibanje. — Eni so bili mnenja, da se nam ponižnim Slovencem ne spodobi imeti posla z bombami, drugi zopet so bili nasprotnega mišljenja, češ da so prav bombe pravi instrument za sodobno razodevanje. Vnela se je nato živahna debata, ki je trajala do pozne noči...

O Miranu Jarcu

Postava Mirana Jarca se pojavi v mojih spominih v zvezi z jesenskimi kulturnimi dnevi in Novem mestu, ki jih je opisal akademik Marjan Mušič v knjigi s simboličnim naslovom *Novomeška pomlad*. Na literarnem večeru, ki je zaključil prvi dan 26. IX. 1920, je zbudil poleg Antona Podbevška pozornost občinstva zlasti Miran Jarc z recitiranjem svojih ekspresionističnih in fantastičnih liričnih pesmi. Novost njegove napol iskrene napol iskane, slikovite

dikcije je marsikoga resnično fascinirala. K vtisu pesmi je veliko prispevala zunanost mladega pesnika: njegova sloka, visoka postava z votlimi prsmi, njegov nekako izpiti, blede obraz z velikimi, zmeraj začudenimi in mistično motnimi očmi pod vdrtim čelom in njegov globoki in mirni glas rojenega hipnotizerja; vse je bilo enkratno, nenavadno in skoraj neresnično, vendar hkrati spet v skladu z značajem njegovih verzov in pesmi, ki nam jih je prebiral. Vse pa nas je zares prevzel s svojim Vrtljakom in s kozmično grozljivostjo te pesmi, ki nas je zmagala takrat in ki bo nemara premagala tudi neizprosni čas. Sedel sem med občinstvom poleg Kogoja in spominjam se, kako sva se oživljeno spogledala, ko je pesnik z brezupnim klicem po titanu, ki naj bi se iztrgal iz začaranih krogov nesmiselne človeške eksistence, zaključil to svojo po vsej predstavnosti prepričevalno in sugestivno pesem.

Takrat je nedaleč od naju sedel Rihard Jakopič, ki je kakih deset let pozneje na prošnjo in željo Antona Podbevška pisal o tem literarnem večeru precej obsežno razmišljanje, v katerem je opisal tudi tedanji Jarčev prvi nastop: »Ob splošni tihoti se prikaže mistična postava Mirana Jarca. Pobožno kakor romar, ki se poda na božjo pot, je stopil na oder in s skrivnostnim glasom je bral odlomke iz svojega Krivnostnega romarja.«

(Josip Vidmar: Obrazi, 1985)

Iz portreta o Antonu Podbevšku

Bilo je poleti leta 1920. Sedel sem v pogovoru z Rihardom Jakopičem v kavarni Zvezda pod kostanji, ko sem v drevoredu zagledal Marija Kogoja, ki je prihajal z neznanim mladim človekom proti tedanji Šelenburgovi, se pravi nekako k nama. Mladenič, ki je prihajal z njim, je bil brez pokrivala, lahko oblečen v hlače, ki naj bi bile bele, in v platnenih nizkih čevljih. Obraz izrazit, lasje gladko počesani na prečo, z lahko gizdalinsko sprehajalno palčico v roki, skratka, nekakšen podeželski elegan z očitno predrtim žepom, toda z ambicijami. Ustavila sta se pri najini mizi in Kogoj nama je predstavil: pesnik Podbevšek iz Novega mesta. Podali smo si roke in prišleca sta sedla k nama. Kdo bi mogel tedaj zaslutiti, da sta si tu segla v roke človeka, ki ju je usoda v zadnjih letih njunih življenj zvezala v družabnost in prijateljstvo, ki je bilo Jakopiču res dragoceno, Podbevšku pa malodane edini smisel njegovega kulturnega prizadevanja.

Podbevška tedaj še nisem poznal kot pesnika. Kakega posebnega vtisa ni napravil name, zato sam komaj sledil njegovemu napovedovanju kulturnih dni v Novem mestu, ki da bodo organizirani konec poletja ali v začetku jeseni. Opozarjal nas je nanje in nas vabil, naj se jih na vsak način udeležimo. Vabilo je veljalo seveda predvsem Jakopiču in Kogoju, jaz pa sem ga bil deležen, ker sem bi pač navzoč. Ker pa sem bil tiste čase dokaj povezan s Kogojem, sem se udeležil teh kulturnih dni. Tam sem se seznanil tudi s Podbevškovo poezijo, ki je učinkovala name nekako dvorezno. Čutil sem, da skuša v nji izraziti nekaj povsem sodobnega in to tudi na nov, sodoben način, ki pa je bil za moj čut v nekaterih pesnik sprejemljiv, v nekaterih pa pregnano fantastičen in nejasno sugestiven. Kogoj pa mi je pri poslušanju teh pesmi dejal s širokim nasmehom: »Nekaj to je!«

Takrat je nastala naša trojka, se pravi družbica, ki je intenzivno spremljala dogajanje tistih dni in ki je skušala tudi prispevati k sporedu in vplivati na občinstvo. Zraven pa smo med sabo razpravljali o pomembnih vprašanih življenja in smrti. Kogoj je bil najzrelejši med nami in je že imel sloves resnega komponista. Podbevšek je bil pesnik z razmeroma skromnim miselnim obzor-

jem, jaz pa sem se znal zanimati za umetnosti in morda tudi že skromno pre-mišljevali o njih. Nedvomno središče te trojke je bil seveda Kogoj, ki je kot avantgardni komponist simpatiziral s Podbevškovim futurizmom, dasi mu pesnik umsko nikakor ni bil zanimiv sobesednik. Podbevšek je bil sin siromašnega čevljarkega mojstra, ki je težko preživeljal precej številno družino. Kot gimnazijec se je pod vplivom svojega razgledanega kateheta zelo zgodaj seznanil z najmodernejšo poezijo, zlasti z italijanskim futurizmom, in je pošiljal svoje pesmi uredniku Doma in sveta Izidorju Cankarju, ki mu je največkrat lakonično odgovarjal: »Tega ne bom tiskal«, kar je Podbevškū zelo imponiralo in česar mu nikakor ni štel v slabo. Nekatere redke pesmi so pa le izšle v reviji, zlasti kasneje, ko jo je urejal dr. France Stele. Podbevšek pa je sodeloval tudi v Krleževem Plamenu, kar je Krleža dobro pomnil...

(Josip Vidmar: Obrazi, 1985)

Anton Podbevšek

Titanova noč

O svetloba nesca ni svet, ob kateri ga je v njegov strastnem ognju
tako briske pretreslo: blisk! Tečnost pred nami ni na nami!

Skrit so rekli ni liči v kotanjevem vrhu, je krilati gost drobil
v mečičih, mal bi jo ržjal v noč.
"Podnevi sem mrtev!" so razvajala v gor vauz stmeča okna
kvetkih koč.

"Kot bi rekli neje je moja sreča, ad je rekli ni pretreslo
ga je stoh mraz ni kosti.
Is tone so rasle črne perutnice, sila uharo krti ni misli je
na ipso hrošč oči.

Ulinoka kobra so ikropila ni se vrtela enakomerno, valovi šiteli
v dojavo, on pa, prevet od noči, vnočajoci
so izgubljali je vaujo.

Titanova noč – faksimile Antona
Podbevška
(Iz knjige Marjana Mušiča Novome-
ška pomlad. Založba Obzorja Mari-
bor, 1974)

Iz zapisa o Mariju Kogoju

V Kogojevi družbi sem se seznanil tudi s Podbevškom. Konec septembra leta 1920 je nato prišlo do »novomeške pomladi«, ki jo je organiziral Podbevšek skupaj z Miranom Jarcem, Božidarjem Jakcem, Marjanom Mušičem in Zdenkom Skalickym. To je bila vrsta umetniških prireditev: recitacij, razstav, muzikalnih nastopov in diskusij. Na ta festival sva bila poleg Riharda Jakopiča, ki je bil nekakšen pokrovitelj tega srečanja, in Frana Tratnika povabljeni tudi Kogoj in jaz, Kogoj seveda tudi kot izvajajoč muzik in kot predavatelj. V

tistih dneh se je zarodila tesnejša družba med Kogojem, Podbevškom in menojo, ki je kasneje privedla do kratkožive revije Treh labodov. Pri vsej svoji revščini pa je Kogoj takrat ravno tako siromašnega Podbevška povabil v Ljubljano, kjer mu je ponudil streho nad glavo v svojem stanovanju. Poleg postelje mu razen stradanja ni imel ponuditi ničesar.

V Novem mestu smo po eni izmed prireditev v poznem večeru vsi trije krenili na sprehod. Vodil naju je Podbevšek, ki je bil tu domačin. Zavil je proti Grmu in tam nekje po Božjem grobu je krenil v stran na nekakšen grič, o katerem nama je dejal, da je pravzaprav vodni rezervoar. Bil je pokrit s travo. In ker je bila noč topla, lepa in zvezdnata, smo poplegli in se pogovarjali leže. Nenadoma je Podbevšek, ki je bil takrat poln domislic, spregovoril o siromaštvu in praznosti našega življenja v primeri z življenjem starih Grkov, ki so se sestajali, da bi se pogovarjali o pomembnih stvareh, in vsak izmed njih je znal, kakor poroča v svoji Gostiji Platon, kaj povedati o čemer koli, in to kar zanimivo in tehtno. A kako živimo mi? Mi trije bi se vendarle morali znati pogovarjati o kaki pametni stvari, pa se ne, nemara ker se ne znamo, čeprav bi se morali znati. »In o čem bi se na primer rad pogovarjal?« je vprašal Marij. »Kaj vem o čem?« »No, dobro, na primer o smrti in o posmrtnem življenju.« »Pa se pogovarjajmo o tem,« je dejal Kogoj. »Ti, Podbevšek, pa spregovori prvi.« Nastala je tišina pod mirnimi zvezdami. »Mislim«, se je čez čas oglasil poet, »da ne bi mogel o tem povedati ničesar.« Kogoj se je široko zasmejal ter se obrnil k meni: »In ti?« Rekel sem, da ne verjamem ne v dušo ne v posmrtno življenje, da je smrt pač smrt, konec, in kaj naj bi o tem govoril, in še, da me je pri vsem premišljevanju o teh stvareh zmeraj ravno tako strah večnega življenja kakor večne smrti. In spet tišina pod hladnimi zvezdami.

»Jaz pa mislim o tem takole,« je čez čas spregovoril Kogoj in nadaljeval: »Ko človek umira, se duša v mukah in z bolečino trga od telesa, dokler se naposled ne loči od njega. Nenadoma se znajde v novem stanju, toda vsa izčrpana in popolnoma neobgljena od vsega prestanega, zaradi česar vendarle skuša ostati vsaj v bližini telesa, ki ga je zapustila. Obletava ga in povzroča pojave, ki jih ljudje doživljajo kot grozljive spomine, strahove in vsakršne nerazumljive dogodke. Od tod navade kakor straže pri mrličih in podobni običaji. Toda telo mora v zemljo in duša se mora znajti sama in se še vedno vsa omamljena in vsa izgubljena potaplja v novo bivanje, v katerem se njena skaljena bitnost le počasi ureja in čisti. Od značaja minulega življenja je odvisno, koliko časa traja ta proces, toda izvrši se v vsaki duši ali z vsako dušo prej ali slej. Takrat se duša ponovno zave. In ker nima na razpolago nobenega drugega predmeta, se prične ukvarjati s svojim minulim življenjem. Prične ga doumevati, gledati ga v luči resnice in začčenja spoznavati njegovo vrednost in nevrednost. Predvsem pa vidi svoje zablode in »grehe«, se pravi slaba dejanja. Gleda jih in se bolj in bolj zaveda njihove nevrednosti. In ve, da bi morala življenje voditi drugače. Tedaj prične v nji nastajati obžalovanje, rodi se kes, rode pa se tudi dobri sklepi in ti vzgibi čustev in hotenj rastejo v nji in se stopnjujejo.

Iz sklepov nastane težnja, ki ji povzroča hkrati s kesanjem bolečine, ker ne vidi izhoda iz muk. Toda ko prikipi trpljenje do viška in jo vso prevzame želja, da bi svoje zgrešeno življenje popravila, se njena misel razvije v predstavo o novem življenju, v katerem bi bilo mogoče uresničiti vsa spoznanja in dognanja posmrtnih muk. In ko postane njeno stremljenje neznosno, ko hoče strašna zavest skoraj uničiti njeno živo moč, ki želi in hoče in mora, se zgodi čudež in duši se odpre pot v novo utelešenje, v novo življenje v novem človeku, v katerem bo skušala uresničiti, kar jo teži. Toda tudi vstop v novo telo je usoden in težak in kdo ve, kaj pridobljenega bo duša izgubila pred novimi

preizkušnjami.« V nočni temi pod zvezdnim nebom sva s Podbevškom to razlago poslušala kot zanimivo in nekoliko grozljivo povest.

Naslednjega dne je Kogoj na gradu Kamnu pri Novem mestu pred ožjim občinstvom poslušal mladega pianista Karla Dernovška, Šukljetovega vnuka. Igral je neko Beethovново sonato, katero, ne vem več. Kogoj je nato spregovoril načelno o muziki in tudi sam nekaj časa improviziral. Njegova igra je bila tako impresivna, da je naredila močan vtis na vso družbo. Neko mlado in lepo poslušalko pa je pripravila do ekstaze, v kateri mu je javno priznala svoje občudovanje in globoko simpatijo. Ko sva prišla v Ljubljano, sva krenila naravnost k meni, kjer je Kogoj sedel za klavir in se zatopil v čudovito, poetično improvizacijo. Ko je prenehal, sem mu resnično prevzet dejal: »Lepo si ji govoril.« Kogoj je molče rahlo pokimal, nato pa je po krajšem premoru udaril nov, energičen akord, kot da pričanja čisto novo poglavje, ki je bilo prvi improvizaciji vsebinsko tuje, toda polno energije in zanosa...

(Josip Vidmar: Obrazi, 1985)

Izbor in spremni zapis
pripravil Jože Škufca

Letak I. pokrajinske umetnostne razstave v Novem mestu 1920, lesorez, 1920
(Iz knjige Božidar Jakac, Dolenjski muzej Novo mesto, 1988)

Nerad skladiščim razne količine, čase, številčnice, skratka vse, kar je ujeto v smiselne kombinacije števil desetiške kabale. Doma zato gnjavim ženo, v službi pa milostno naprošam za pomoč tajnice, sekretarke; te prijazne, neizčrpne, ljubke vsevedinje. Tudi to pot, ko me je spet uščipnila neka čudna skomina, da bi že mrtvemu prišel po njegovih uprejanih mislih v dušo, sem ravnal tako in zaprosil Zinko, naj mi pokliče Študijsko knjižnico. Oglasila se je Nataša, pojasnil sem ji, da bi želel imeti Podbevškovo edino, pred šest in pol desetletij objavljeno pisanje. Kmalu sem bil tam, direktor je poskrbel za fotokopije in račun, jaz za plačilo. In »Človek z bombami« je »romal« v hrbtni del črne aktovke, kamor spravljam vse take in podobne reči; in od katere se ne morem ločiti, pa čeprav je že vsa oguljena in na več vitalnih koncih načeta. Vse preveč sva hudega in dobrega skusila, da bi jo kar odvrigel in zapustil.

Ob prvi priložnosti sem iz nje potegnil staro pisanje, si ga previdno in z radovednostjo ogledoval, prelistaval neprivlačno skopirane liste, pasel oči na naslovih in izostreno vrtal v avtorjev portret, kakor da ga bo to obudilo; da se bo obrnil in rezko, strogo bevsksnil, češ kaj pa pravzaprav bulite vame, Vi, danes, ta čas, v teh dneh, po tolikih letih?! Nič takega se ni zgodilo, tudi ves tisti ukradeni čas ne, ko sem ga bral in lezel vanj, drugače ko tedaj, ko je bil zame le obvezno slovstvo in učiteljiščniško čtivo, ker je pač bilo dobro tudi kaj prebrati, bolj za profesorja kakor zase. In tako sva vso pomlad in še malo poletja hodila skupaj. Iz torbe mi je zlezel v glavo in se razlezel po žilah. Nekega poznega večera pa je prišel in ostal z mano nenavadno dolgo. Pravzaprav sem takrat, v tistih dneh, nanj kar malo pozabil. In tudi nase; tako so me prevzeli in nosili razburkani časi, da sem bil povsod, samo pri sebi ne! Tisti popoldan pa sem se vrnil in zvečer sem sedel nad Krko, sam. Razgreti zrak je svežila reka. Čutil sem razkošno ugodje. Predal sem se prihajajočemu mlečnemu valovanju. Zdaj, ko pišem, podoživljam...

Ja, spet zrem v nebo tiste noči, v zvezdni trop, preboden do Severnice. Kakor na velikanskem roštilju se negibno vrti. Red, en sam red, ki ga kdaj zmoti natančni ločni let kozmične smrti. Vse drugo je točno določeno – gibanje po jajčastih tirnicah, hitrost brez prestav. Dolgočasno, ulenjeno enoumje! Tako navidez, za oči; misel, ukaščena, pa ve za satanske moči tam zgoraj, za sile gigantskega Kaosa, ki je v pračasu ukazal zavistni Entropiji netiti in razdirati vse po neskončnem prostranstvu, da že od tedaj skozi vekove s slastjo ugonablja red, vse utečeno – povsod in v vsem udomljena. Hoče se ji bolečega, mukotrnega razpada, a včasih tudi beštijalnih eksplozij. Takrat ne doliva strupa, ampak podtika eksploziv ali luča jajčasta granatna jabolka.

Morda jo je opazoval pri njenem početju, morda jo je iskal ali zalezoval. Vsekakor je vedel zanjo, pa se mu je zazdelo, da bi že morala priti onstran, v odblesk krvave ujme. Potem ni več zdržal, kakor pes jo je izsledil in ji vročilen predrzno zmaknil tiste njene ovalne reči, kakor Hefajst bogovom ogenj. Hotel je opraviti sam, jih užigati z zobmi in metati v mavrično tkane makave poljane. Pa je frčalo, skozi raztrganine je bilo videti, kako... v kraterjih do pekla in neba iz sive magme boleče do skrajnosti napete zavesti, razdražene in razbolele od ekrazita, ožganega mesa, pohabljenih teles, pogrešanih in pobitih ljudi, vse to tostran, krepenijo podobe, ki jih oko še ni videlo in uho ni bilo vajeno... Ni se oziral na zmedo in zbeganost ter preplah, ki ga je povzročal s to svojo bombaško orgijo. Metal jih je v loku – natančno, premišljeno, in vsako je poprej oslinil s kačjim strupom iztirjenega, kaotičnega, drogiranega časa, izcedkom krvavega boga pobijanja. Občutil je v sebi moč in je »pel kakor brezumen o samem sebi«. Skozenj brni Ares. Šifrira in odpošilja v granatnih lokih ... s krvjo oškropljena zakrivljena bodala, neronske, satanske in hijensko

režeče obraze, polipaste črno smejoče hudiče, ki mu svedrajo oči, gomazeča, prerivajoča, drenjajoča, garjasta človeška bitja... Ni sam tak! So na vseh skrajnih straneh, na vsaki po eden. On pa je v sredini zemeljske oble, na ekvatorju bivanja, v srčiki krutega časa; osvetljuje ga z žolto, svinčeno, žiletno svetlobo. Pojo tako, da ti... zledeni srce in vroče zajoče z ledenimi solzami; in ob njih, ko poteko po tebi, začutiš – kakor z nožem – zareze shrljive človeške tragedije...

O, so pa tudi trenutki, ko... krvavo mesečino prekrije mlečni utrip dveh src, ko v kostonjem vrhu še zažvrgoli slavček. Tedaj ga ljubezen, ki ga drhteče preklinja, roti, naj ne pozabi, da so rdeče rože za klobukom vriskajočega, njena zlepljena srčna kri. Za hip ga pretrese skozi mozeg in kosti; misli na njene oči, a iz teme že rastejo črne peruti, že je tu silen njih udar, in valovi hite v daljo... Bolečine stiska prsi, jih hoče streti. Kako jo pregnati? Pregnati jo! Zato vrisk?!... Titan vriska v noč, noč polzi, valovi gredo, mlečno razpuhti, in že spet poje v krvavo mesečino, ob zasanjanih oknih kmečkih koč v gorah... Jutri, jutri bo že spet oživel kolodvor. Tam bodo stali vpoklicani. In preganjajo ga te podobe odhajanj, podobe drobnih otroških rok, ki se ovijajo in vpijejo k očetu, sikajočemu stroju, ki jim ga jemlje, ki ga bo odpeljal, klopotaje, z nazaj vrženo vihrajočo grivo, ostale pa bodo le njih solzne oči... Kaj bi torej ne vriskal v noč mladenič mlad, fant, ki ga že jutri tudi lahko odpelje lokomotiva – tja na morišče, tja k bogu vojne, v spopad. Pa je menda zato bolje ne imeti dekleta, ki bi z njim zrl v mlečno dalj, in sklepal zvezo za pomlad v naročju. Imeti ga za noč, imeti ga le za fantovski vrisk, ki ga vržeš v tišino in mir; zato, da si odhrkaš in poplakneš greneno bol krvave resnice časa brez prihodnosti.

Pa se tak... s kozarci rdečega vina dviga točajkam iz nikotinskih kolobarjev, k brezam vitoklasnim, lepim, da ob njih umira koprnjenje, in jih objema z blaznostjo dervišev okoli pasu. V njem pa je že davno globoka noč. Zato poje drugače, brez nežnega ritma in liričnih strun. Cel besed ni več ob ženskih ciklamnih pogledih, ki se mu zapičijo v stene srca, kakor bi bili bodeči trni... Kajti srce je postalo dinamo in telo, kakor ogromen električen kolovrat. In takega so kmalu vrgli s kolesom življenja med zdvijane ljudi – na fronto.

Vendar kljub vsemu, vse mehko in v njem le še ni ugasnilo. Drobnica ptica zna biti močnejša od peklenške surovosti. Opazuje jo na oknu majskih juter in dni, v katerih »Bela ženka s koso ostro kosi vsak dan«, in mu je naključno srce. Nehote poleti k dekletu spraševati, ...kaj je z njegovim rožmarinom; ali ga še zaliva z bolnimi solzami, ali ga še pogreša, ali ga še sanja in grabi temo z vitkimi rokami, ali pa ji ne bo več zanj, da bi si ob njej bolno srce umiril, ko nekoč, ko je v mesečini hitel k njej in bil na ustnih smeh je mlad. Pa se mu zdi, da na njenem vrtu ne klijejo več zanj svetle reže, ker so v njeno srce legle bolečine in mraki, ker se ne upa pomisliti, da bo še prišel iz tega strašnega, krvočnega, nesmiselnega ugašanja življenja. On pa ji pravi, v mislih z njo, da bo prišel domov ponoči, in naj ne joče in naj mu ne umre v naročju, če tudi bo iz njegovih srčnih ran tekla kri, če tudi bo gledala v trpeč obraz in v žolt smehljaj...

To so torej trenutki, ko jim podleže strastna, razdirajoča, prezirajoča, do skrajnosti takratni poblaznjeni in poneumljeni svet obsojujoča in zavračujoča narava, v katerega se zaganja, katerega cinično kraterizira, ali se dviga nadenj v blaznih pobegih, da ga vidi, ko nekoč primitivni nomad v nadzemske plovile, le da ga popisuje v podobah zdajšnjega – tragičnega tehnobarbarosa. Tako vidi... jezera kot zrcala, drevesa kakor človeške roke, velereke s pritoki kakor kače z mladiči, puščave kakor velikanske zakurjene peči, vulkane kakor ognjene vodomete, slapove kakor lomeče se steklene svedre, železniške vialdukte kakor jezdece v oklepih, kolodvore kakor mravljišča, tvornice kakor

retorte z epruvetami, smodnišnice kakor viseči pizanski stolp... Takega, tako dvigajočega s srcem reflektorja, so držale, sekale, ujedale, dušile, davile mavrične kače. Osvobodil si je grgrajoče grlo in dotipal srebrno piščalko, ki so mu jo nekoč dale vile rojenice. In spomnil se je, da je bil nekdanj kakor jag-nje, ki mu je že veter ugašal baklje, ko je še mislil, da je mogoče življenje odvreči kakor plašč z ramen... Pa ga ni mogel, s tem plaščem zdaj dirja, dirja življenje skozenj in on ga poje in ne bo nikdar prenehal s tem svojim nebeškim petjem, petjem življenja, ki je zdaj tako grozno, ko dirja bled kakor angel na motornem kolesu, nabit kakor dinamo, drveč kakor blazen vrag skozi dre-motno razsvetljeno mesto, pogreznjeno v nočno spanje... Ko se je spet odpra-vil na pot, »kakor po tipkah klavirja«, so bila okna razsvetljena; strmela so vanj, on pa se je oziral v oblačno nebo, v mislih na nebeškega slikarja, ki ga zna v hipu preoblikovati v prekrasne podobe. In še sam gre po svoje stvaritelj-sko orodje, hiti potlej k slavlolu modrijanov... Stal je pod tem gigantskim slavlolokom od ustvarjenja sveta, pod modrijani človeštva, ki so ga pomilo-valno ogledovali. Pa se je odbil od prvega in tako do drugega kakor električna žoga, vse više v nebo pod vrh slavloloka, ki še ni imel strehe. Spodaj pa je ugle-dal korakati skoz slavlolok milijonske množice bojnih ljudstev iz vseh delov sveta, oboroženih od nog do glave, pa visoke koščene ljudi, ki so korakali v trinajstopih, vse to pa so spremljale številne vojaške godbe, na čelu pa so jezdili vojvode z golimi meči v rokah. In nepregledne so bile vrste tovornih avtomobilov, opremljenih s strojnicami, z municijo orjaških topov, ki so jih vlekli težki konji, in vlekli so se kolone ogromnih tankov, kakor velikanske želve so se premikali. Za vsem tem pa na vozovih družine, nad njimi pa krdela zrakoplovov, na morjih vseh vrst pa bojne ladje, torpedni čolni...

O, bolečina spoznanja, o življenje, če se tako pretaka po tebi, po tvoji krvi! In če se tako sprašuješ (odbijaš) od modrijana do modrijana, ...vedno kvišku in kvišku, si spleteš mrežo iz boleče srčne krvi, rdečo mrežo, krvavo, preden tako prideš do poslednjega modrijanov, ki se rabeljsko smeji v pozdrav, ko plezaš dalje, kvišku, po lestvi iz lastne krvi – pa se ti zdi, da zate ne živi nobena rožica na svetu, kakor je občutil on, in nobena dušica in nobena zve-zdica. Pekel ničnosti, pekel obupa nad vsem tem nemodrijanskim življenjem in početjem pod slavlolokom brez strehe, pekel v srcu, v bolni duši, da si s slastjo ogleduješ britev... Pa vendar, še je nosil v sebi slo po življenju, še se je spraševal, če nemara vendarle ni dovolj močan, da bi se še zmozel ozirati v mračno preteklost, v vse to, kar je, pa hkrati še videti prostor za podobe, kakršna se mu, recimo, kaže iz otroštva, ko je še sedel v travi... »z mrežo za metulje«. ...In zdi se, da skozi tovariša, enoletnega prostovoljca avstroogrške vojske, ki je tik pred njenim razsulom preminul, govori del njegove duševnosti, tisti del miselnega in čustvenega gledanja in razpoloženja, ki je »črno kakor netopir«. Povsod je samo umiranje, so rumene lobanje, suhe skoro kakor puškino kopi-to, posušene noge in roke, »kakor bi gledal travnate bilke.« Torej vojno klanje, smrt, pokončani upi, ugasnjena hrepenenja, žalost, beraštvo, trpljenje. In kaj je z njegovo plavolaso ljubico, »ki ga ima tako rada, pa bo slišala nekega jesenskega dne«, da je umrl? Pa mu odgovarja, kakor bi odgovarjal tisti črni, sarkastični, hijenski del njegove zavesti, češ, kaj bi: »O, kje so tudi moja detin-ska leta, ko sem še spuščal ladjice v potoček in zmaje v zrak, streljal na lok, igral se razbojnike, lovil metulje in prisluškoval v gozdovih ves zamaknjen ptičjemu petju?... pa zrelejša leta, »ko sem še ko mladenič... vodil tovariše kakor pav svoj rep in jim govoril, da se vidim poševno stoječega na hribu s piščalko v ustih« (morda s tisto piščalko, ki so mu jo poklonile vile), da je brli-zgala v »najviharnejših slogih«, in so se podirali »brzojavni drogovi, hiše ob cesti, zvoniki po mestih«. Ja, kje so torej tista leta, ko je s piskanjem (besedo) metal utečeni, unormljeni poetski in miselni svet s tečajev, ko je piskal (pel)

drugače, tako avantgardno pomladno, tako zanosno, tako šokirajoče prekučuško, s takšno zgradbo, govorico in ritmom, da je zmogel navduševati in odbijati, da je bilo vse, kar je počel, sprejemano ali zavračano in zavrženo, da je bil pesnik za ene in norec za druge; kje so torej tista leta, ko se je v njegovi duševnosti ukaščil duh tega norega, peklenskega, nesmiselnega časa, ki ga je hotel obvladati in lomiti... z ukresanimi dinamičnimi mislimi... z veličastno melodijo, ki ji je tuja (bolna) poetska mehkoča mlečne mesečine, čeprav jo ne zavrača, (vzljubil jo je »z vso svojo mladeniško dušo«), a se ob njej zgrozi, ker: ...ali ji sploh more biti zvest in za koliko časa, ko pa je Bela žena vsepovsod, obuta v vojaški škorenj, v spletkarski zavojevalski, barbarski meč in bodalo, v gosenci vojaške logike. In sam sebi se tudi zdi strašen »kakor črn, ogromen vrag,« ki je zmožen vseh grozodejstev, kakor Ibrahim Ahmed, knez Sicilije in Afrike...! In skozi prijatelja, se zdi, kakor da ga ocenjuje oni drugi del njegove duševnosti, češ bati se je, »da si živčno bolan!«

A črne netopirjaste podobe se ne vdajo. Zdaj jih v cerkvi gledata oba, zdaj jih vidi vsa duševnost, vidi jih v oživiljeni cerkvi (nedosegljivem božjem!), vidi prihajati mrličke iz grobov, gleda vse te neubranljive »strašne slike mrtvih obrazov. Roke pred zastrtimi očmi jih niso zmogle pregnati.« Slike niso izgibile, prikazovali so se filmi pred ... zastrtimi očmi ... na zemeljski obli ... »je mrgolelo ljudi najrazličnejših plemen in so se pobijali in grizli kakor volkovi, da bi mogli živeti – vsi deli širnega sveta, so bili v ognjenih plamenih.« Zre v to zgodovino sveta, »z geniji ... pred svojimi narodi, misleč, da bodo živeli večno,... pa so bili mrtvi že po nekaj stoletjih«, z blazneži, ko so si izmislili, »da žive naenkrat po vseh kontinentih, in to v tisoč in tisoč izbranih človeških telesih, žarečih kakor sonce, in da ne bodo nikoli izumrli...«, z onimi s »sivimi lasmi in velikimi srebrnimi bradami«, ki so se istovetili z zemeljsko oblo, in z onimi, še »starejšimi duševnimi velikani, ki so govorili o sebi kakor o vsemogočnem stvarniku nedoglednih nebes, vseh neizmernih delov sveta in vseh brezbrežnih morij«, zre torej v te med ljudmi, ljudstvi, narodi, zre tako, da človek pozabi, kakor pravi, kako mu je ime.

Je zgodovina človeštva zgodovina totalitarizma? Videti je, a ve se, da je hkrati zgodovina krvavih in duševnih uporov zoper monopole enoumij in iskanje sočloveka, iskanje edinega, enkratnega, iskanje svoje kapitanke, svoje najdražje in svojega najdražjega; je torej tudi pot k ljubezni med ljudmi. Toda kje je čas za ljubezen, za človeka, ...kadar bruha topovi, ko rjovejo tanki, ko treskajo bombe, ko lajajo mitraljezi, ko namesto nje, žive bordeli, »goneče se krave, pijano moško petje«, ko je vsa narava v peklenski boleti, »kakor orjaška otožna godba«, ki se ovija »kakor rdeč pajčolan nage koščene plesalke, ki pleše v popolni temi, ki jo razsvetljujejo topovski streli, v sredi milijonskih sovražnih sil armad,... enega najstrašnejših zemeljskih plesov – tango«. Navidezno? Ne, stvarno je speval svoje duševne boje, boje svoje mladosti, ki je videla in okusila življenje v peklenski podobi, in ga je takega moral opevati »s svojo lucifersko glavo« in ga metati z duhovnih osišč, iz redoumlja, kakor je to, življenje namreč, vrglo njega – zelo zgodaj in tako, da je morda takšne najti le na skrajnih smernih nebni točkah sveta. In iz ječe, iz telesa ma duša porojava žalostne, groteskne zvoke podarjene piščali. V njej se počuti kakor plesalec, ki pleše po ritmu divjega, luciferskega tanga, ves prepojen in pregneten od grozljive stvarnosti, ko niti od mrtvih se ni mogoče dostojno posloviti, ko vlada povsod ledena brezbriznost, ki s svojim »drdranjem igraje pretuli presunljivo jokanje« žalujočih, čutečih, da si reče: »O, kako brezbrizno gre življenje svojo določeno pot! Solnce, ki bo v kratkem doseglo obzorje« pa »bo sijalo še vedno naprej, kakor da se ni nič zgodilo!«; kakor da se ničesar ne dogaja, nič tragičnega, barbarskega, nečloveškega ne dogaja pod njim – na tej trpeči, skregani, s krvjo oškropljeni in prepojeni zemlji; kakor da ni tam spo-

daj »na milijone žen, oblečenih v črno, ki ... s solzami v očeh, vročimi kakor goreča lava, zastonj kličejo cesarja(e), ki... sedi(e)) kakor orangutan(i) na zlatem(ih) prestolu(ih), obdan(i) od vitkih žena, ki so jim telesa prožna kakor vzmeti, in od hijenskih ministrov«, ki se zaman obračajo na generale, da se jih usmilijo, ker umirajo; da jim vrnejo »naše... sinove, ... hčere, v kolikor še niso poginili« Glej(te) »goreče in krvave bojne poljane«, ga (jih) prosijo »v bolestinah krčih«, zvijajoč se »kakor jegulje«, da ne bi padle »na tla še« one, »one-mogle kakor v bližajoči se jeseni orumenelo listje z dreves...!« In ko so dvigale k prestolom svoje »solzne oči..., so prebledele, da so bile kakor stene«, zakaj na vseh »je sedela, ogrnjena z maršalsko uniformo njegovega veličanstva, bela žena in se začela peklensko hihitati« in se peklensko hihitala. In gorelo je in gori »še naprej na vseh koncih in krajih« in padali so in padajo »kakor zrela pšenična polja pod srpom pridnih žanjic celi polki najlepših mož, žen, otrok in starčkov«, in »vsak najmanjši košček zemlje« se zdi pesniku grozljivega življenja, brutalnega časa »kakor skrit vulkan, ki je začel (začne) nenadoma bruhati«. In v tej kataklizmi vendarle še sliši violino, čeprav je že tudi njegova duša »kakor črni, nori hudič«, pa se ob njeni melodiji nehote začne spominjati »svoje brezskrbne mladosti«, ki se je razkošno in slastno opijanjala med lepotami narave do mere nezavesti, do občutja, da bi zaradi tega kar umrl. Toliko razkošja in slasti je bilo torej tedaj v njem! In zdel se je sam sebi kakor »neutrudljiva solnčna ptica, leteča od vzhoda proti zahodu, opazujoča živa in mrtva bitja naše zemeljske oble in vse prisrčno pozdravljajoča«; pa spet drugokrat, da je otrok, starček, žena s pisanim jerbasmom – v jutru hiteča, ali mož, odhajajoč na delo; in hiša, reka, polje, škrjanček, travnik, gozd, skratka, da je vse to, kar je srečeval in opojno doživljal. In ob takih prilikah je »bil pijanih misli, ki so se bliskoma vzpenjale k oblakom kakor na hitri vožnji brzojavne žice ob železniškem tiru.« In kadar je bil v cerkvi, v božjem, je pel lepo; najlepše, ko je klicala: »Kvišku srca, zlasti še vi, ki letate po zraku!« Pa je začel »odkritosrčno pomilovati vse predpostavljene in še neznane postajenačelnike«, rekel bi tiste, ki ustavljajo in odpravljajo ter usmerjajo vlake življenja, obvladujejo usode ljudi, pa, kakor pravi, »vse mogoče človeške zmaje sedeče po knjižnicah«, morda nosilce raznih utopij ali ideoloških absolutov! Ob vsem tem pa se je marsikaterikrat sebi zazdel, da je »obseden od božjega, še večkrat pa od hudobnega duha«.

O, violina, ki jo je slišal bolj v duši kakor zares, o to mladostno slastno razkošje, tudi že neskončno daleč, saj so bile pred njim in v njem le še neizmerne bojne poljane, le še vojaško trobentanje, le še skrivnostni ležeči mož z očmi kakor žareče oglje s porogljivim glasom, ki ga je spraševal, če ve, da ne bo on, »večni in sveti popotnik«, ki ga je »vrgla zemlja iz svojega naročja začetkom dvajsetega stoletja, v dobi najstrašnejših svetovnih vojn, kar jih je«, do tedaj!, »kdaj videlo človeštvo od ustvarjenja sveta«..., torej, »čez leto dni nič več slišal trobentača«?!

Vendar usoda je hotela, da ga je še z grozo v duši poslušal, saj je, mnogo pozneje, v drugi, še strašnejši moriji, tuji škorenj gazil po nas z vso umišljeno »übermenschovsko« nadutostjo. In če se ne bi zahotelo Beli ženi, da ga pošlje Onkraj, bi tudi še zdaj iz bolj ali manj oddaljenih krajev vanj rezali zvoki vojaških trobent, morda prav zdaj še posebej glasno in grozeče! A takrat, ko sta bila skupaj s tistim čudnim možem, mu je ta prerokoval, da ga bodo »še takrat spoznali, kadar ne bodo več videli« njegovega »telesnega obraza«, obraza »strašnega anarhista«, strašnega razdiralca obstoječega, brezobzirnega bombaša na duhovne zgradbe in (ne)refleksije, ki ne teko po brzojavnih in električnih žicah krutega časa, ki ne brne kot »brezmejno sovraštvo do vsega (neresničnega ali peklenskega) obstoječega«; obraza torej, ki ga navkljub

vsemu preveva tudi »prevelika neskončna blaznost ustvarjati; o, ustvarjati iz nič!«, ustvarjati z dušo peklenskega časa, treskajoč ekrazit, da nastaja novo – ne iz uničenja, ampak iz samozavedanja obstoja hudodelske stvarnosti.

Je preziral red in harmonijo zaradi nereda in neharmonije, zaradi poblaznega časa; je postal bombaš, da bi duha ljudi prebudil in pritegnil k odporu, da bi jim dal moč streti satana in ustvariti božje, da bi se tako vnovič in za vedno povrnila za vse in vsakogar njegova mladost? Preveč je hotel, svet še danes ni zrel za kaj takega! Bo sploh kdaj? Vendar njegove goreče bakle veter ne bo odpihnil. Plamti, čeprav drugačna od drugih.

In vidim jo, ko se neopazno suče nebo – prebodeno, kako je zasidrana v zvezdni red – kot zvezda, kot vulkansko nemirni, eruptivni duhovni eksploziv! Človeku z bombami se je hotelo drugačnega – boljšega sveta! Kako kruto je moralo iti barbarsko življenje skozenj, da je tako pel, kakor je pel, svoj brezobzirni protest! Mar kdo zmore tako peti danes, v času današnjega barbarstva, v dneh novih žvepljenih soških front, nad katerimi visi nuklearni Damoklejev meč. So tudi zdaj po eden na vseh štirih straneh neba in tu na Kranjskem, ki s krvosrčnimi, krvavimi besedami sekajo, pobesnelo trgajo in razgaljajo to kruto nesmiselno ponorelost človeštva? Zdaj torej, ko so otroci, rojeni v prvi moriji, že starčki ali mrtvi, in ko so tudi tisti, spočeti v drugi, v objemu Abrahama, zdaj torej, ko se ekrazitni zveri spet nevarno cedijo ubijalski in morilski goni iz nešteti nenasitnih pogubnih žrel, in še posebej s tistega, ki se mu hoče gospodovati nad črnim zlatom. Bi si upal podvomiti v navzočnost takšnih mož! Ni krika, ni besnila, ni bruhačnega gneva, ni zelenega jedkega žolča, ni razjarjene nemoči, ni sarkastičnega pomilovanja, ni takšnega kontrapunkta sviloprejni preji; je le trpeči kap bolečine, je le boleči nalet, kakor da bi polegale hladne kosmene snežinke na mlečno hrepenenje, da samo zaskeli in zamrazi, ne pa tudi biča in razbiča človeško otopelost, topost in socialno pobeglost k lastnim vrtičkom zelenja. Ni besede, kakor ledeni dežni metež, kakor predirni brijažoji v noč in bivališča duš tuleči veter, skratka, ni šok besede in ni skrajne moške drže! Zakaj tako? So strhahote še predaleč, so še bolj stran, da jih je moč zreti s foteljev, se sliši samo njih grmenje, se vidi samo njih bliske; je to tako zato, ker oblaki že dolgo niso več rudeči za naše fante, ker našim materam ni treba prinašati poslovnih pisem, ker smo imeli vse doslej nekakšno socialno in narodno idilo; ko so nas vlaki vozili zgolj na potovanja in počitnikovanja, ko nas ni rožljanje z orožjem prav nič osebno pomotilo in prizadejalo ali celo prizadelo. Morda so na drugih koncih sveta, po eden, ki lučajo tudi danes besede Človeka z bombami, a tu, ob tej skoraj premrlo ulenjeni Krki, je še vse bolj uzatišnjeno, nepredramljeno ali pa tako tihotno in trpno izloženo, kakor školjkina bolečina, biserno svetleča in izbrušena, na zrnca kamene ali pokamene (o, Knežje!) osvajalske in zavojevalske barbarske brezčutnosti. Morda je celo bolje tako, morda pa tudi ne, saj so časi še taki in vse bliže so, ko se ne piska samo na pomladne trobentice, ko so vse bliže spet piski kromiranih bojnih tromb in enournih bobnov.

Ne, nikar poeziji kakšnih rdečih pilotov, naj ostane in bo le po svoji besedi večni Hefajst vsakemu bitju, vsem ljudem; naj jim gori, jih greje ali peče in ožge njen ogenj človeške resnice!

Slovenska umetniška avantgarda pozna tri generacije: skupino novomeške pomladi, Kosovelov krog, Černigoja z Delakovim »Tankom« kot sklepom. Vse so začele in sklenile svoje delovanje v dvajsetih letih tega stoletja, vsem trem je bila usojena dolga pozaba, vsem je botrovalo nerazumevanje. Povezane so tudi neposredno, saj se je Kosovel opredeljeval do Podbevška, Černigoj in Delak do Kosovela, in vsi trije do Micičevega zenitizma. Revija Zenit je bila verjetno najvidnejši avantgardni pojav na južnoslovanskem Balkanu pred srbskim nadrealizmom, vendar je zanj značilno, da je bila po umetniški moči bistveno šibkejša od slovenske zgodovinske avantgarde, ki je v Kosovelu in Černigoju, pa tudi Podbevšku, ustvarila trajno umetniško vrednost.

In še nekaj je skupno slovenski zgodovinski avantgardi, ki ji rečemo zgodovinska, da bi jo ločili od neoavantgarde kasnejših, šestdesetih let: ni dosegla tistega prehoda, ki povezuje umetniško avantgardo s socialističnim, političnim aktivizmom proletarske kulture, socialnega in socialističnega realizma. Pri raziskovanju ruske avantgarde lahko potegnemo vrsto zveznih linij med avantgardo in nastankom socialističnega realizma (Majakovski, produktivizem, lefovstvo, proletkultovstvo, socialno naročilo s harkovskega kongresa proletarskih piscev...). Pri Francozih najdemo, ob manj pomembnih predhodnicah, vsaj veliki prestop Aragona iz nadrealizma k harkovskemu programu in socialističnemu realizmu, da o kasnejši komunistični epizodi Picassa, ki se je sklenila z njegovim ostro zavrženim portretom Stalina, niti ne govorimo. Pri Nemcih imamo z avantgardo povezane tokove socialne literature, predvsem pa Brechtovo z avantgardo in proletkultovstvom povezano gledališče. Seveda pozna tudi slovenska umetnost svojo socialno kritično literaturo, socialistični realizem v slikarstvu, aktivistično gledališče in še kaj. Vendar nosilci teh umetniških dejanj niso isti kot pri avantgardi, predvsem pa v obdobju med vojnami niso istovrstni kot sočasni proletarski realizem, socialni realizem in socialistični realizem pri drugih narodih. Slovenska umetniška levica, katere del je nedvomno tudi trodelna serija avantgardnih skupin od novomeške razstave do »Tanka«, ni nikdar prispela do socialističnega ali komunističnega aktivizma radikalne smeri. Njen osrednji tok je trajno odklanjal tako proletkultovsko kot razredno čistost umetnosti, tako sklepe harkovskega kongresa kot socrealistični credo, in bolj ali manj enodušno v domačih spopadih na umetniški levici stopil v bran Krleže in njegovega kroga.

Pa ne da slovenska zgodovinska avantgarda ne bi načenjala korakov v tej smeri. Podbevšek z Rdečim pilotom hoče v politični in socialni proletarski aktivizem, in s svojo skupino pridiga, čeprav s povzdignjeno nejasnostjo, svetovno revolucijo po slovenskih delavskih središčih; toda ta epizoda je hkrati tudi njegov zlom in neuspeh podjetja. Kosovel tudi gleda v tej smeri, išče zvezo med umetnikom in proletarcem, stopi k politični levici in nastopa po revirjih; ne prekine ga le smrt, ampak ga ves čas zaznamuje pri tem tudi dvom in kritika socialno-političnega radikalizma ozkosrčne vrste. Černigoj je »rdeč«, toda hkrati tako dosledno vpet v umetniško avantgardnost, da predstavlja eno redkih umetniških osebnosti, ki so zdržale avantgardno držo iz dvajsetih in sedemdesetih leta. Slovenska neoavantgarda šestdesetih in začetka sedemdesetih let toliko lažje nastopi kot kritik socialnega in političnega aktivizma, in se mnogo hitreje znebi tudi svoje začetne navezanosti na študentsko družbeno gibanje. Izid dolgo skritih Kosovelovih Integralov, čeprav pod napačnim naslovom in z zdaj že spodbito razlago, primerjalno literarno vmetitvijo in umetniško analizo, pomeni neposredno navezavo neoavantgarde na tradicijo zgodovinske avantgarde dvajsetih let, tudi kot odpor

ideološko proizvedeni podobi Kosovela kot »baržunastega« lirika in predhodnika socialistične razredne literature.

Novomeška pomlad, prvi slovenski avantgardni val, ki je zadel ob čeri nacionalnega tradicionalizma takoj po prvi svetovni vojni, je doživela po prvotnem ugodnem sprejemu nasprotovanje in pozabo. V tridesetih letih o vsej slovenski avantgardi ni več niti sledu. Po vojni o njej ne najdemo prave besede ne v monografijah ne v učbeniških prikazih. Šele teoretične generacije sedemdesetih let začno odstirati prah in raziskovati ta del zgodovine, in če je serija prvih korakov na tem področju zdaj opravljena (dela Janeza Vrečka, Petra Krečiča, Milčka Komelja, Boruta Loparnika, in drugih), je še vedno vprašljivo, ali je slovenski avantgardizem dvajsetih let že našel svoje razumevanje. Ravno ko se je zdelo, da umetnostne vede pri nas končno prestopajo breg lastne nacionalne zaprtosti v tradicionalizem te ali one vrste, se je dvignil val nove nacionalizacije umetnostnih teorij na Slovenskem. Avantgardo pa je težko posloveniti na tisti način, ki nam je priskutil Levstika in Jurčiča, Cankarja in Prežih. Kot ni bila primerna za socialno-politični aktivizem, tudi ni prikladna za nacionalni aktivizem in povzdigovanje zgodovinskega duha naroda. Obenem pa bo njeno nedvomno estetsko in tudi politično levičarstvo kaj lahko postalo del zdaj nepopularne zgodovine, in njen neuspeh bo iz sodobne pozicije postsocializma skorajda brezosebno in nezavzeto logičen. Videti je, da se bo slovenska avantgarda znova izmuznila razumevanju.

In vendar je prav danes, ko je potegnjena črta pod neposredno preteklost, razmislek o dobi, ki jo omejujeta leti oktobrske revolucije in izteka prve svetovne vojne na eni, in »krah socializma« s konca osemdesetih let na drugi strani, razmislek še kako potreben. V knjigi *Rekvjem za socializem* je Bogomir Kovač zapisal izkušnjo zadnje socialistične generacije: »Pripadam generaciji, ki je obstala nekega dne dobesedno šokirana, pogosto tudi demoralizirana, ko se je nenadoma zavedala velikanskih razsežnosti zgodovinske prevare socializma.« Knjigo pa je sklenil takole: »... socializem je mrtev – živel socializem. Socializem je mrtev, a to ne razbremenjuje naše prihodnosti.« Slovenska zgodovinska avantgarda, ki so jo njeni nasprotniki takoj razglasili za boljševisko nevarnost, ko je iz Novega mesta priromala v Ljubljano, pač ne bo mogla biti razumljena v kontekstu velike prevare socializma kot sistema, če bomo v njenih optimističnih projekcijah in pesimističnih sestopih videli le zmote in prevare, ki jim je postmoderna umetnost že obrnila hrbet in se odrešila stisk, kakršne so razjedale modernistično umetnost in v njenih nedrih rodile radikalno estetsko levico – avantgardo. V kakšnih pogojih se je rodila pri nas, v Novem mestu? Mlada novomeška umetniška generacija se je predstavila s pokrajinsko umetniško razstavo in spremnimi prireditvami 26. septembra 1920 in v novembru osvojila Ljubljano z 18. umetniško razstavo in spremnimi prireditvami (neformalna otvoritev je bila v četrtek, 11. novembra, ob 11. uri). Če je bil ta izbruh nove mladostne umetnosti za javnost presenetljiv, in je prinesel v orbito nove avtorje (zlasti »tri labode« Kogoja, Podbevška in Vidmarja, pa tudi Božidarja Jakca) in nove načrte (kot revijo »treh labodov« in kasneje še Rdečega pilota Podbevškove skupine), pa ima vendarle svoje ozadje in predzgodovino.

Dojemanje Novega mesta kot provincialnega gnezda, iz katerega se je začuda in nerazložljivo prebila najradikalnejša umetniška skupina, je hkrati ustrezno in zmotno. Slovenska umetnost je bila vedno prizadeta in mestoma kar obsedena od bolečine nerazumevanja in provincialnosti lastnega okolja. V tej njeni perspektivi sicer pozdravljena in blagoslovljena Ljubljana nastopa tudi sama kot provincialno gnezdece šentjakobske predmestne otopenosti za vse, kar je vzvišeno, globlje in lepo. Skoraj vsako slovensko mesto premore kak umetniški izraz lastne provincialnosti, »ujetega priča tožbo«, in tu Novo

mesto ni izjema, saj je med motivi Jarčevega romana generacije »Novo mesto« tudi prikaz malomestne dušeče atmosfere, skoraj kot predhodnica kake Goge. Kačurstvo slovenskega umetnika, ki bi mu sodobna teorija lahko dala tudi ime »enracinement« (občutek izkoreninjenosti v lastnem okolju, stalna napetost in medsebojno nerazumevanje, bornirane okoliščine življenja, odsotnost intelektualne in umetniške koncentracije, ki bi omogočala normalno in neizolacijsko medsebojno komunikacijo ipd.), je eden od teh motivov slovenske umetnosti, ne glede na slogovna in zgodovinska obdobja. Vendar je hkrati odpor tej atmosferi vedno na delu, in v teh nesrečnih provincialnih okoliščinah kot točkovna mreža posamičnih skupin in zavzetih delov mladih generacij vznikajo pobude, ki daleč presegajo siceršnje domete in življenjsko atmosfero lastnega okolja. Ta trajni spopad s provincialnostjo je tudi v začetku stoletja predstavljal drugačen okvir za razumevanje domačega in svetovnega dogajanja v glavah mladih, kot pa v svetovljanskih izvirnih središčih prevrednotenja vseh vrednot. Predstavitev novega političnega in umetniškega izraza je imela ob estetsko prevrednotovalni funkciji že v samem začetku tudi karakter odpora civilnodružbenim, političnim in nacionalnim razmeram nasploh. Zato je bila pogosto neposredno ali vsaj po krajevni atmosferi povezana v šolsko-generacijske skupine, krožke in klube, pa tudi preko meja umetnosti, z odporom dijakov šoli, z družbenimi gibanji, s prosvetno dejavnostjo, s političnimi upori in drugimi znaki odpora zatohlosti razmer. Novo mesto ni bilo tako mrtvo gnezdece, kot bi se lahko zdelo iz kakih sicer neobstoječih spominov »kandijskega kralja na Betajnovi«, župana Zorca. Novomeška gimnazija je bila že pred drugo svetovno vojno med legli preporodovstva, v Novem mestu je nastal eden od centrov izredno pomembne gimnastične dejavnosti (Leon Štukelj), in tudi začetke avantgardnih hrepenenj najdemo lahko že pred prvo svetovno vojno, kot navaja tudi dr. Janez Vrečko: »Začetke slovenske zgodovinske avantgarde lahko najdemo že v novomeški »tropi vročerkvnih otročajejv«, kot je take imenoval Izidor Cankar, ko je Podbevšek skupaj s 'svojimi' (Jarc, Puc, Mušič, Skalicky, Jakac itd.), v Novem mestu in okolici prirejal t.i. »soareje«. Rezultat te dejavnosti je bilo Podbevškovo pismo uredniku Ljubljanskega zvona Šlebingerju in zbir pesmi z naslovom Žolta pisma (1915), ki jih urednik, kot lahko preberemo v pismu Podbevšku, »zaradi bagateliziranja jezika in jezikovnih rebusov ni hotel objaviti.«

Slovenska mesteca, navidez tako zatohla in izolirana, nas ob pogledu od blizu presenetijo. Da so le imela vsaj tistih nekaj znamenitih posameznih nosilcev intelektualnega življenja (duhovnik, zdravnik, učitelj, sodnik...), in se jim je ob cerkvi in gostilni razvilo še šolsko središče – gimnazija, pa so že sredi ali, bolje, v posebni družabni lupini, razvila marsikakšno dejavnost preko očitnih zmožnosti okolja. Stališča slovenskega intelektualca, zlasti mlajšega in šolajočega se, vendarle ni bilo le v razpetosti med hrepenenjem in obupom, ampak tudi borbeni klic v spopad z razmerami, ki je zlasti z nastankom kolektivov dal tudi vidne rezultate. Treba je tudi vedeti, da ta na prvi pogled tako nemodernizirana in staroveška Slovenija s konca prejšnjega in začetka našega stoletja, nikdar ni bila zares Bogu za hrbtom. Narobe. Ko bi vzeli informiranost o umetnostnih dogajanjih po svetu za merilo, bi morali ugotoviti, da se je iz domačih časopisov in revij dalo izvedeti pravočasno in dokaj kompetentno o avantgardnih gibanjih več tedaj, kot v kasnejših časih. Če navedemo samo za primer v začetku stoletja prenovljeno revijo Dom in svet, je ta v svojem 16. letniku (leta 1913), ki sta jo sicer še urejala Kalan in Lampe, v objavah pa je že zastopana cela nova generacija (Meško, Izidor Cankar, Ivan Cankar, Finžgar...), prinesla tudi vrsto informacij o umetniških gibanjih v svetu. Tako je Ivan Gruden v štirih številkah obširno in analitično predstavil futurizem s tekstom L'Italia Futurista, ki je povzel futuristične manifeste in prikazal

njihov svetovni nazor. Naslednji letnik (leta 1914) je že urejal Izidor Cankar, in med ilustracijami tu najdemo Cezanna, Gauguina, Klimta, Matisa, Picassa in Van Gogha, med besedili pa tudi članek Josipa Dostala o poteh modernega slikarstva, ki med drugim sklene z mislijo, da naši še čepijo v impresionizmu, treba pa bo iti naprej. Poleg tega je bila Slovenija tedaj dobro oskrbljena s tujo, tudi umetniško publicistiko in knjigami, saj so se lahko mladi tudi o naj-novejših gibanjih dobro seznanili iz revij (zato so jim kritiki tudi kasneje pripisovali neoriginalnost in epigonstvo) in reklamk ali podobnih knjižnih izdaj. Ker je bilo mogoče začutiti v vetrovih, ki so prinašali informacije in odmeve življenja, nove tokove svetovnega življenja, je seveda zatohlost domačnosti še bolj izzivala k odporu. Tisti, ki so se s študiranja na tujem, in drugače se študirati ni dalo, vračali domov z občutkom poslanstva, so sicer najpogosteje propadali, se prodali, obupali, zdvomili in se zapili – vendar so prinašali pred tem s seboj bojevitost, novost, svežino in aktivizem, tako da se je okrog njih v slovenskih »salonih«, ki so bili običajno kar oštarije, zbiral krog mlajših razumnikov in dijakov.

Zato vendarle ni tako čudno, da je bila Ljubljana sicer središče (čeprav ne neizpodbitno, saj sta bila vsaj Trst in Celovec tudi), vendar najpogosteje ni bila tudi 'valilnica novih podjetij', ampak je bolj prejemala pobude iz drugih slovenskih središč in jih bodisi sprejela, bodisi zatrla. Do novih tokov je bila običajno dosti neprijazna, in novomeška pomlad ni bila v tem nobena izjema, saj se je podobno godilo tudi modernističnim in avantgardnim pobudam, na primer s primorskega obrobja.

Pojav Novega mesta na kulturnem zemljevidu Slovenije z avantgardno generacijo torej ni presenetljiva izjema, ampak dovolj normalen dogodek.

Seveda pa je prvemu valu slovenske avantgarde po prvi svetovni vojni botrovalo še kaj. Navedimo le štiri momente, ki so bili verjetno ključni: prva svetovna vojna sama, revolucionarno vzdušje njenega izteka, nacionalni preporod z nastankom južnoslovanske države in njenimi razočaranji, in samoza-vedanje »žrtvovane generacije«.

Prva svetovna vojna je na mlade ljudi, tako tiste na fronti kot mlajše v šolskem zaledju, delovala kot zlom vrednot in smotrov, ki se je pri mnogih razmišljujočih in občutljivejših, zlasti pa umetniško usmerjenih osebnostih razvil v spoznanje o koncu neke laži: kulture in civilizacije. Avstroogrska država vojna organizacija, uradniško upravljanje, monarhično načelo, blagoslov cerkve, staroslovenstvo, lokalni veljaki, proslavna in čitalniška kultura, vkalupljeno provincialno življenje... vse je kot v bolečem spregledu nenadoma postalo fiktivna fasada, za katero so mladi začutili in zagledali kaos, razkroj, svet brez upanja in brez smotra. Neznosnost takega spoznanja je silila preko razkrinkavanja in rušenja lažnega sveta k dejanju za drugačen svet ali pa k zdvomičenju v kakršnokoli možnost drugega sveta sploh, v brezup. Zato je bila ob visoki kritičnosti mlade, v vojni zrasle in dozorele generacije, visoka tudi njena pripravljenost sprejemanja novih upov in vrednot, da so se le izkazali za povsem nasprotne staremu svetu.

Vojna pa je vplivala tudi drugače. V svetu, ki ni poznal sodobnih komunikacij in medijev, je prav vojna paradoksalno ob razdelitvi sveta na spopadene tabore, usidrane v jarkih, prinesla tudi njegovo zmanjšanje, strnitev in vseprisotnost. Tudi zapečarsko gnezdece je v vojni postalo povezano s svetovno usodo, vojnimi govoricami in vestmi, pretokom vojaštva, ujetnikov in ranjenec. Z vojno je v vse pore prodrli »veliki svet«, in z njo je oddaljenost med malim mestom in velikimi središči svetovne zgodovine postala manjša, skorajda neopazna. Ni slučaj, da je preplašena prva (in po mnenju mnogih vse do sedaj tudi edina) samostojna slovenska vlada skušala preprečiti »slab vpliv«

zbiranja ljudi, pretoka informacij in upornosti mladine že ob začetku svojega dela, 3. novembra 1918, ko je dr. Ivan Tavčar priporočil sprejem naslednjih izjemnih naredb: »1. Iz ulic naj zginijo srednješolci in šolski otroci. V to svrho naj se otvorijo nemudoma šole. Sklep: šole naj se prično v torek, dne 5. t.m. s polnim poukom.

2. Vse gostilne naj bodo za dobo 14 dni od 6. do 8. ure zvečer odprte. Sklep: gostilne na ozemlju Slovenije imajo biti odprte od 11. ure dopoldne do 8. ure zvečer, kavarne od 6. ure zjutraj do 9. ure zvečer. Žganjetoč v javnih lokalih se za celo deželo sploh prepove. Za Ljubljano je razglasiti naslednji oklic: Mladina do 17. leta sme biti na ulicah le od 7. ure zjutraj do 6. ure zvečer, pozneje le v spremstvu svojcev; zbiranje v gručah je sploh prepovedano. Pohajanje mladine po kolodvorih se prepove. Predlog dr. Tavčarja, da se izda oboroženim legitimacije, se sprejme. Razglasiti je tudi, da morajo vsi vojni ujetniki, ako hočejo biti prehranjeni, delati, ker bi se jih sicer kaserniralo. Radi avtoritete, ki gre Narodni vladi, naj se uradno izreče, da je hujskanje na vlado strogo prepovedano, ker velja še vedno stari kaz. zakon. Sprejeto.« Komunikacija med ljudmi, zlasti med mladino, je pospeševala ugotovitev, da so spoznanja in prepričanja na vseh straneh sveta podobna, in s tem dvigala prag upornosti razmeram. Strah pred temi posledicami vojne ni bil prazen.

Zato je tudi dalnja revolucija, o kateri se je že od začetka hkrati govorilo novičarsko in mitsko, zavzela mesto tistega drugega sveta, skraja tudi pri takih, ki jih sicer neposredna vsebina ruskega prevrata sploh ni posebej zanimala. Želja po prelomu s starim svetom je našla svoj realni korelat, in ga je tudi znala hitro iz realnosti spet predelati v mitske sanje in hrepenenje. Kasnejša spregledanja realnosti so bila seveda boleča, toda ob samem izteku vojne je bila za mnoge revolucija tista odrešitev, da, celo odrešenje in nosilec nove smotrnosti. Novomeška pomlad ni bila neposredno revolucionarna, celo politična ne na tak način, in vendar so estetski avantgardnosti nenaklonjeni kritiki poudarjali sorodnost z boljševizmom. Za Novomeščane pa revolucija ni bila samo nekaj daljnega, ampak tudi domači revolucion – kandijski upor. Takih povojnih uporov, ko je strah pred nekdanjo oblastjo in njenimi veljaki (večina med njimi pa si je iz avstrijskih hitro šivala slovenske in jugoslovanske suknjiče) upadel, je bilo po vsej Sloveniji dovolj. Bili so sicer lokalni in omejeni, a mnogo pomembnejši, kot nam kaže zgodovinska veda, saj so se po teh uporih ravnale oblasti, pri katerih je imel strah pred boljševizmom skrajno velike oči. Anton Podbevšek je bil v kandijski upor tudi neposredno vpleten, o čemer je najti sicer le kratek dokument z njegovega zaslišanja kot priče na okrožnem sodišču v Novem mestu 10. januarja 1919. Zapisnik navaja naslednje osebne podatke: Anton Podbevšek, 20 let, rojen v Grmu pri Novem mestu, katoliške vere, samski, visokošolec, stanujoč Gotna vas 40. Za zapisnik je Podbevšek izjavil naslednje: »V petek, ko je bila rabuka, nekako okrog 3. popoldne sem šel mimo občinske pisarne, kjer je stala na cesti gruča kmetov in med njimi Jože Pirnar. Franc Pirc se je ravno poslavljajal od njih ter rekel Pirnarju: 'Čestitam Vam, kar sem jaz l. 1912 začel, to ste vi danes končali.' Nato sva šla s Pircem skupaj do Kastelica in mi je na vprašanje povedal, da je dotičnik, kateremu je čestital, Pirnar s Broda, kolovodja.« Upor kandijskih kmetov je na mlade Novomeščane gotovo napravil vtis, in tudi sama upornost se ni tako kmalu pomirila, saj policijski zapisniki govorijo tudi o kasnejših incidentih.

Nacionalni prepored, ki ga za Slovence pomeni Majniška deklaracija, razpad Avstro-Ogrske, formiranje lastne vlade in nastanek jugoslovanske skupne države, je povsod zbudil prepričanje, da je nastopil čas nacionalnega prerojenja. Tem večje je bilo razočaranje. Najprej nad oblikovanjem države kot kraljevine, kar je terjalo kar nekaj prepričevanja in razlaganja. Ljudje so se tudi

začeli deliti na Jugoslovane (pristaše enega jugoslovanskega naroda treh plemen), Jugoslovane (pristaše skupne države) in sprva redke zastopnike samostojnega slovenstva v državnem ali vsaj avtonomističnem smislu. Najbolj pa je za nacionalni preporod vnete Slovence razočarala usoda obrobni slovenskih pokrajin, najprej z izgubljeno priložnostjo zasedbe Koroške, nato (prav leta 1920, ko je nastopila novomeška avantgardna skupina) pa še z dokončno izgubo teh krajev in s podpisom pogodbe z Italijo, ki je zakoličila usodo slovenske Primorske. Slovensko nacionalno vprašanje se ni niti še prav zastavilo na načelen način, pa je že bilo spet pokopano, upanje pa prevarano. In prav ko bi mislili, da se bo slovenska umetnost oglasila v slavo slovenstva in njegove odločitve od avstrijsko-nemškega jarja, se zgodi drugače – v slovenski avantgardi je na eni strani čutiti kozmopolitskost, na drugi strani pa nadaljevanje upornega slovenstva. Nacionalni čut ni nekaj izjemnega pri avantgardah, saj je že prva, futuristična, v tem celo skrajnostna. Vendar je avantgarda pri nas v tem pogledu drugačna, saj verjetno prav zaradi nacionalnega programa, ki ga vsaj čuti, če že ne izpoveduje, ni do kraja znikala preteklosti – zlasti nedotaknjen ostane Ivan Cankar kot umetnik, pa tudi kot javni delavec slovenstva, zoperstavljen vladajočim usmeritvam za narodov blagor. Hkrati je ni nikdar preveč vnela barbarogena množica kot nosilec novega nacionalnega življenja, tako kot pri kakem zenitizmu, saj se ni nikdar zmogla do kraja odpovedati novomeški individualistični usmeritvi kulture.

Samozavest in samozavedanje »žrtvovane generacije« je izvor tudi za nastajanje sicer kratkotrajne avantgardne skupnosti mladih. Podobni pogledi, podobne stiske, podobni smotri in hrepenenja, pa tudi podoben občutek izolacije in izgubljenosti skupno s podobno upornostjo je postal podlaga skupnemu umetniškemu dejanju. Miklavž Prosenc, ki je že v zgodnjih šestdesetih letih študiral avantgardo v Švici in Nemčiji, je ugotovil, kako je skupna izgnanska in zdomska usoda povezala umetnike vseh vrst in izvorov v Švici v Cabaret Voltaire kot prvo skupino dade. Slovensko zgodovinsko avantgardo prve generacije je povezala v skupino posebne vrste skupna usoda žrtvovane generacije na naših tleh. Skupnost ni bila dolgotrajna, kot je pri avantgardi že v navadi. Videti pa je, da so bila razočaranja, ki so botrovala njenemu koncu, v zatohlih razmerah globlja in bolj boleča, kot pa v kakem Parizu ali Berlinu. Več je bilo molka, več je bilo brezupa, več je bilo zdvomljenja.

Med Jarčevim »Novim mestom« in Mušičevo »Novomeško pomladjo« je nekaj skupnega: trud, da bi novomeško vojno/povojno mlado umetniško srenjo razumeli kot skupnost, kot generacijo.

Janko Jarc **Dr. FRAN ZWITTER V OSVOBODILNI VOJNI**

Dr. Fran Zwitter, slovenski zgodovinar, redni in zaslužni profesor ljubljanske univerze, redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, dopisni član Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu in Srbske akademije znanosti in umetnosti v Beogradu, je bil rojen 24. oktobra 1905 v Beli Cerkvi na Dolenjskem in je umrl 14. aprila 1988 v Ljubljani. Dva dni kasneje so ga položili v rodbinski grob v Beli Cerkvi. Leto dni za tem so mu na rojstni hiši odkrili spominsko ploščo, ki jo je svojemu častnemu občanu postavilo njegovo Novo mesto. Njegov oče je bil koroški Slovenec iz trdne in narodno zavedne družine Zwittrov iz Zahomca v Zilji, mati pa iz družine Majzlov v Beli Cerkvi.

Ob Zwittrovi smrti je profesor dr. Bogo Grafenauer zapisal: »Materin, toda predvsem očetov rod sta se vtisnila v Zwittrovo življenje in delo z neizbrisnim

Janko Jarc
DR. FRAN ZWITTER
V OSVOBODILNI VOJNI

Dr. Fran Zwitter v New Yorku na
poti v San Francisco

vplivom in pečatom. Vsekakor se je odločil za zgodovino kot za svoj življenjski poklic že kot gimnazijec v tisti »novomeški pomladi«, na katero je bil po svoje vedno ponosen kot njen sodelavec in ne le kot pričevalec.

Ko je prišel na fakulteto, je prinesel s seboj toliko znanja, da je iznenadil tudi najboljše starejše študente in so mu hitro priznali prvo mesto v seminarju.

Pri svojem znanstvenem delu se je prof. Zwitter s posebno vnemo ukvarjal s problemi naših zamejskih Slovencev in naših narodnostnih meja, kar mu je prineslo tudi najožjo povezavo in prijateljsko sodelovanje z vsemi vidnimi predstavniki naših koroških in primorskih rojakov ter domačimi borci za pravičnejšo ureditev naših severnih in zahodnih meja, po sovražni zasedbi v drugi svetovni vojni pa tudi zapor in izgnanstvo. Ko je namreč sovražnik v Beogradu našel neke zapiske dr. Ivana M. Čoka, predsednika Zveze društev emigrantov iz Julijske krajine (avtor sam je bil ta čas že v Ameriki), in v njih našel tudi Zwitterovo ime, ga je italijanska policija v Ljubljani 2. maja 1941 aretirala, pa ga kmalu zopet izpustila.

Ob ustanovitvi OF je postal prof. Zwitter predsednik njene komisije za mejna vprašanja. Ko pa se je začel razvzemati osvobodilni boj, je bil februarja 1942 ponovno aretiran, bil odpeljan v zloglasno jetnišnico v Kopru, od tam pa izgnan na prisilno bivanje (konfinacijo) v kraj Aprica v bližini italijansko-švicarske meje. Konfiniranci so tam živeli pod stalnim nadzorstvom karabinerjev, gibati pa so se smeli le v kraju samem. V Aprici je bil Zwitter vse do kapitulacije Italije, 8. septembra 1943, potem pa se je sam odpravil na tvegano pot proti domovini. Svoje zgođe in prigode s te poti je sam opisal, rukopis pa je hranjen v njegovi zapuščini.

Lidija Zwitter-Matthews, sestra prof. Zwittra, je bila rojena 21. februarja 1907 v Mokronogu, kjer je takrat oče služboval kot sodnik okrajnega sodišča. Po preselitvi družine v Novo mesto je tu odraščala, leta 1925 končala gimnazijo in opravila zrelostni izpit ter potem diplomirala na pravni fakulteti ljubljanske univerze. Ker v domovini kot pravnica ni dobila namestitve, je odšla v Pariz, od tam pa v London, kjer je njen nekdanji gimnazijski sošolec in primorski rojak imel svojo odvetniško pisarno.

Ko se je 1. septembra 1939 z nemškim napadom na Poljsko začela druga svetovna vojna in so dva dni kasneje Anglija, Francija, Avstralija in Nova Zelandija napovedale vojno Nemčiji, je Poljska prva pretrpela vse strahote hitlerjevske bliskovite vojne. Po nemški zasedbi Danske in Norveške, zavzetju Nizozemske in Belgije ter zlomu Francije se je Anglija znašla sama na braniku svobode. Ker je odklonila vse Hitlerjeve ponudbe za mir, sta se London in Anglija kmalu pretresala v strahotnih viharjih nemških zračnih napadov. Prvega je London doživel 7. septembra 1940. Lidija je takrat začela dopisovati slovenskemu dnevniku Prosveta, ki izhaja v Chicagu v ZDA. Prvo »Pismo iz Londona« z opisom nemških bombardiranj Londona in Anglije je napisala 19. septembra 1940, podpisala pa se je kot »Dolenjka«. Ko je med vojno podpredsednik Slovenske narodne podporne jednote v ZDA Michael Kumer obiskal Anglijo, je po vrnitvi v dnevniku Prosveta zapisal, da je obiskal tudi dopisnico »Dolenjko« in da je to mlada, zelo inteligentna žena, ki se posebej zanima za ameriške Slovence. Do decembra 1943 je poslala v Ameriko 173 pisem. Medtem si je v Londonu uredila svoj novi dom. Njen življenjski sopotnik je bil Kenneth Matthews, znan angleški pisatelj, ki pa je postal tudi znan prevajalec slovenske poezije v angleščino. Med vojno jima je bila rojena hčerka Dušica.

V svojih londonskih pismih opisuje »Dolenjka« stanje in življenje v Angliji in Londonu med vojno, po napadu Nemčije na Jugoslavijo aprila 1941 pa tudi svoja srečanja z jugoslovanskimi, zlasti slovenskimi prebežniki v Anglijo, mornarji, vojaki in ljudmi iz političnega sveta, poroča o prireditvah in razstavah, ki so jih v Angliji prirejali Jugoslaviji v prid, pri tem pa se večkrat spominja tudi svojega dolenjskega sorodstva in Novega mesta. Do spomladi 1944 je gospa Lidija delala tudi za jugoslovansko begunsko vlado v Kingstone Housu (v severnem predelu Velikega Londona), 6. marca 1944 pa je bila poslana v Kairo, kjer je takrat kot poročevalec BBC že deloval njen mož Kenneth Matthews. Mesec dni kasneje je odšla v južnoitalijanski Bari in bila tam tolmač za zveze z jugoslovanskimi partizani. Kenneth Matthews je bil leta 1944 več mesecev pri jugoslovanskih partizanih in dalj časa tudi v Sloveniji. Aprila 1945 se je Lidija vrnila v London in po vojni zopet dopisovala Prosveti. Od novembra 1945 do aprila 1946 ji je poslala deset pisem, v njih pa je poročala tudi o sporih za Trst. Kenneth je kot poročevalec spremljal tudi proces proti nemškim vojnim zločincem v Nürnbergu, Lidija pa je bila od decembra 1948 do septembra 1950 tolmač pri angleški vojni upravi na Koroškem. Po vrnitvi v Anglijo se je družina Matthews preselila na podeželje, prebivala je v

Halesworthu (Suffolk), kjer je gospa Lidija po težki bolezni 26. avgusta 1977 umrla. Pred smrtjo je možu in hčerki naročila, naj njen pepel vložijo v materin grob v Beli Cerkvi, kar so njeni najdražji tudi storili.

*

Med vojno ni gospa Lidija imela skoraj nobenih zvez s svojimi domačimi, le eno ali dvoje ljubljanskih pisem, oddanih v Švici, je po nekaj mesecih prek Lizbone in močno pomečkano doseglo naslovljenko v Angliji. Tako je zvedela, da je bil brat Franci zaprt in da je bil odgnan na prisilno bivanje nekam v severno Italijo.

Ko je zavezniška vojska začela tudi iz Sredozemlja prodirati v Hitlerjevo »evropsko trdnjavo« in zasedla Liparske otoke med Sicilijo in južno Italijo, se je dopisnica »Dolenjka« spomnila, kaj je o teh otokih kot strahotni kaznilnici, kamor so fašisti odganjali zavedne Slovence in Hrvate s Primorske in Istre, prebivala v knjigi, ki jo je napisal dr. Lavo Čermelj in je v angleščini izšla leta 1936 v Ljubljani (**Dr. Lavo Čermelj**, Trst 10. X. 1889 – 28. I. 1980 Ljubljana, fizik, poljudnoznanstveni pisatelj, javni delavec in protifašistični borec, med vojno obsojen na smrt in pomiloščen na dosmrtno ječo, zaprt na Elbi, po padcu fašizma osvobojen, v partizanih, po vojni strokovni izvedenec pri mirovnih pogajanjih – ministrskih konferencah – v Londonu in Parizu. Leta 1936 je izdal v Ljubljani knjigo: *Italy and the Yugoslav Minority within her Borders*). Ob tem se je spomnila tudi svojega brata, ki je bil interniran (oziroma konfiniran) nekje na severu Italije. V »Pismu iz Londona«, napisanem 22. avgusta in objavljenem 23. septembra 1943, je zapisala nekaj zanimivih podrobnosti iz bratove zgodnje mladosti in njegovega šolanja na novomeški gimnaziji. Bilo je to stošestdeseto pismo, ki ga je »Dolenjka« poslala iz Londona v Ameriko. V njem piše:

»Tisto noč, ko so naznanili, da so zavezniki zavzeli Liparske otoke, se mi je sanjalo o bratu. Prišla sem ga obiskat v njegovo celico v koncentracijskem taborišču. 'Poglej, že več kot eno leto moram spati v tem zaboju in nikdar ne morem stegniti nog.' Pokazal mi je lesen oglas zaboj in noge so mu bile dolge, kakor Kristusove na križu. 'Samo malo še potrpi, ne bo več dolgo trajalo, ko bomo spet vsi skupaj doma, kakor prej', sem ga tolažila. Solze so mu kapale po licih: 'Ne morem več, tako je hudo.'

Ne vem, zakaj se mi je sanjalo, da je moj brat jokal, ko ga nisem nikdar videla v solzah. Videla sem ga, ko je prebledel, stisnil ustnice, zaškril z zobmi, skrčil roke v pest, v očeh se mu je zalesketalo – ali jokal ni nikdar. Mati mi je včasih pravila, da je moj brat kot otrok večkrat pokazal strahovito jezo in trmo. Da jo je skrbelo, kaj bo iz njega. Pa so jo potolažili starejši, modri ljudje: dober mož bo postal iz njega; trmasti otroci zrastejo v klene značaje.

Moj brat je imel že zgodaj svoje določene misli o svojem življenjskem poklicu, svojih življenjskih prepričanjih in svojem obnašanju. Nič na svetu ga ne bi odvrnilo od tega. Na zemljevidih se je naučil čitati: vedel je, kje je kako mesto, reka in gora, pa je iznašel, kaj morajo pomeniti črke, ki so v posameznih imenih, natiskanih pri posameznih krajih na zemljevidu. Ko se je naučil čitati, se je brigal samo za zgodovinske knjige. To vse je bilo še predno je začel hoditi v šolo.«

Potem »Dolenjka« pripoveduje, kako bi bil njen brat Franci v petem razredu gimnazije kmalu izključen iz novomeške gimnazije. Pri verouku je namreč ostro ugovarjal prof. dr. Cirilu Ažmanu, ko je ta razlagal Husovo krivoverstvo, njegovo obsodbo na cerkvenem zboru v Konstanci in njegovo smrt na grmadi. Petošolec Zwitter je trdil, da je zgodovinska resnica drugačna in

da je bil Jan Hus velik človek. Ta spor je močno odmeval po gimnaziji, o njem je razpravljala tudi profsorska konferenca in grozila je izključitev upornega dijaka. Ker pa proti njemu ni bilo nikdar nobenih pripomb glede vedenja, poleg tega pa je bil še odličen dijak, se je vse razumno in mirno uredilo. Sestra je to tako opisala:

»Niso ga izključili. Ravnatelj (profesor klasičnih jezikov Amat Škerlj) ga je poklical k sebi in mu povedal, da za enkrat naj bo, drugič pa naj dvakrat premisli, kaj reče. Da se ne sme vsega povedati, tudi če je res. In da se naj boljše obnaša.

Vendar se ni nikdar drugače obnašal. Zato sem se res oddahnila, ko sem izvedela, da je v koncentracijskem taborišču (pravilno: v konfinaciji). Ker v teh razmerah, kakoršnje so danes v Sloveniji, bi mogel biti le še ustreljen. Dogodilo se mu je manjše zlo. Najprej sem bila še kar vesela, da je gori blizu švicarske meje, kjer je vendar bolje, kot na Liparskih otokih. Zdaj pa, ko so Liparski otoki v rokah zaveznikov, bi ga ti morda že osvobodili? Nova »bastille« je padla, so rešili ujetnike v njej? Ali so jih morda prej umaknili v druga taborišča? Nič nismo še izvedeli o tem.«

Za tem dopisnica čikaške Prosvete razmišlja o trpljenju primorskih Slovencev pod fašističnim jarmom, kot ga je opisal dr. L. Čermelj v omenjeni knjigi, in nadaljuje:

»Kaj se godi danes po italijanskih ječah, me je strah misliti. Samo v sanjah sem videla brata in od takrat molim, da bi bilo končano to trpljenje. Koliko dela, skrbi, denarja, da je zrastel iz trmastega deteta značajan mož. Ljubljanska, dunajska, pariška univerza. Na koncu je dosegel svoj cilj, predaval je zgodovino na ljubljanski univerzi. Samo dve ali tri leta, potem je bilo končano: 38 let rasti in razvoja, učenja, motrenja, razmišljanja, ustvarjanja, 38 let njegovega življenja. Stoletja stari sokovi koroških in dolenskih kmetov so se mešali v njegovi osebi. Zakaj vse te vrednote? Zato, da zdaj gineva po italijanskih ječah?«

Tako sestra o svojem bratu, ki se je štiriindvajsetega dne za tem sam odpravljal na tvegano pot prek severne Italije na osvobodeno slovensko ozemlje. Klic daljne in bojujoče se domovine je bil močnejši kot pa mik lagodnega preživetja na bližnjih in nevtralnih švicarskih tleh, kamor se je zatekel marsikateri konfiniranec. Fran Zwitter je odšel v partizane, svojo pot pa je takole opisal:

Padec Mussolinija in kapitulacija Italije.

Po padcu Mussolinija se situacija v Aprici ni spremeila. Karabinjerji so ostali taki, kot so bili prej, moj prijatelj Pizzulin je bil zdaj celo aretiran in je ostal v zaporu celo še nekaj časa po kapitulaciji Italije. Za sebe se spominjam, da sem dobil nekak živčni napad, vpil sem: Trst!, Trst! To je moglo pomeniti samo, da sem se bal mahinacij, po katerih bi mi izgubili Trst. Vsi smo seveda vedeli, da se mora zdaj nekaj spremeniti.

Drugače je bilo seveda po italijanski kapitulaciji, za katero je izvedel dr. Pustišek po radiu že po nekaj urah. Ker sem veljal za poznavalca situacije, so se obračali na mene, jaz sem pa sedel dva dni in dve noči pri radiu in prišel do rezultata, da se formira fronta nekje na črti Neapelj–Bari: južno so Angleži in severno Nemci. V novi situaciji je postala tudi Švica bolj popustljiva za sprejemanje internirancev in konfinirancev; nekateri so prehajali preko planin, nekateri preko mejnih komunikacij. V Aprici so zdaj, ko je tudi kralj v opoziciji proti fašistom in Nemcem, karabinjerji uničili liste konfinirancev, občina pa je izdala konfinirancem legitimacije (Carta d' identità) na podlagi podatkov, ki so jih oni sami dali. Na podlagi vsega tega je razumljivo, da je velik

Janko Jarc
DR. FRAN ZWITTER
V OSVOBODILNI VOJNI

del konfinirancev odšel v Švico ali kam drugam. Kar se tiče aktivne borbe, imam podatke le za nekaj Slovencev. Pizzulin me je iskal po Švici in Italiji in sva se končno srečala v partizanski Beli krajini, kjer je bil aviatičar. Dr. Pustišek je odšel v Trst, bil eden glavnih borcev v samem mestu, tako, da je bil pravi čudež, da je bil še živ, kot mi je pisal v partizanih, in sva se srečala šele v Trstu junija 1945. Tako sem bil tedaj edini, ki je še pred našo evakuacijo odšel iz Aprice v Jugoslavijo. (**Dr. Ivko Pustišek-Imko**, roj. 19. junija 1919 v Ljubljani, pravnik, publicist. Pred vojno član in telovadec ljubljanskega Sokola, med vojno aktivist OF v Ljubljani, konfiniran, potem aktivist na Primorskem in v Trstu. Po vojni v uredništvu RTV v Beogradu. **Rudolf Pizzulin**, roj. 1908, pred vojno učitelj telovadbe, letalec in učitelj jadralnega letenja. Med vojno aprila 1944 odpotoval iz Bele krajine v Vrhovni štab. Po vojni je bil referent za telovadbo na letalski oficirski šoli v Ljubljani.)

Dr. Fran Zwitter s svojimi sodelavci
v zunanjem ministrstvu v Beogradu

KULTURA
Rast 3/1990

Pot v partizane

Če bi me kdo vprašal, zakaj sem šel na to tvegano pot, bi mu odgovoril, da nisem imel nikakega visokega mnenja o svojih vojaških sposobnostih, da me je pa že v Ljubljani in ves čas pozneje okupiralo vprašanje naših bodočih meja in želja, da pri reševanju tega vprašanja sodelujem. Potoval sem v etapah, ker mi je bil položaj neznan in ker sem moral paziti, da kje ne zagazim. Dne 15. septembra 1943 sem po sedemnajstih mesecih zapustil Aprico in prišel do Milana, kjer sem imel naslov našega hotela, za katerega pa sem ugotovil, da je postal žrtev zračnega napada. V zadnjem trenutku pred prepovedjo gibanja civilnega prebivalstva po ulicah sem dobil prenočišče. Naslednji dan sem dobil prenočišče v Bresciji pri Italijanu, ki je bil prej kot turist v Aprici in me je od tam poznal, jaz pa sem imel njegov naslov. Naslednji dan sem v Padovi slučajno srečal dve svoji bivši dijakinji iz klasične gimnazije v Ljubljani, ki sta zdaj v Padovi študirali medicino, in oni dve sta mi preskrbeli prenočišče v Benetkah. Ves ta čas sem bil priča razgovorom, v katerih se je kazalo protinemško in protifašistično razpoloženje. Bolj daleč pa to razpoloženje ni šlo, železnice in industrije so funkcionirale naprej. Ko pa sem na postaji v Vidmu zahteval železniško vozno karto do Trsta, mi je uradnica odgovorila, da vlak za Trst ne vozi, ker so partizani prekinili zvezo. Ta vest me je navdala s ponosom, zavedal sem se pa, da prehajam v nevarno cono. Kupil sem železniško karto za Gorico, za katero pa nisem imel nikakega naslova. Končno sem vendarle dobil prenočišče pri neki Slovenki, ki pa me je prosila, da naslednjega dne čimprej odidem, ker bi se sicer moglo zgoditi, da jo ustrelijo. Pri Gorici je bila tedaj še goriška fronta, v mestu pa sem doživel prvo racijo, ki so iskali italijanske vojaške dezertarje, a sem se rešil s sklicevanjem na svojo *Carta d'identità* in na svoja očala. Naslednji dan sem v kavarni, kjer so se zbirali begunci iz bližnjih koncentracijskih taborišč, naletel na Slovenca, ki mi je povedal, da mi proti majhni nagradi pokaže mesto, kjer je mogoče Sočo prebresti in kjer ni bilo straže. Izognili smo se še eni raciji, nato pa smo – pridružil se je še en slovenski delavec – tekli do Soče, se slekli, prebrodili brez ovir, se oblekli in malo kasneje naleteli na prve partizane.

Štirje dnevi v Goriških Brdih – od 19. do 23. septembra 1943 – so mi ostali v najlepšem spominu. Nekateri partizani so me poznali in dobil sem partizansko propustnico, uporabiti pa sem jo mogel šele tedaj, ko bi kurirji prešli Sočo (in bi v njihovem spremstvu nadaljeval pot v Slovenijo). To je bil čas partizanskega navdušenja, ki so ga motila samo nemška letala. Spominjam se šolske sobe v vaški šoli, mislim, da je bilo to v Kojskem, kjer je bilo vse popisano z našimi parolami, črke pa so bile nekaka bohoričica, ker otroci niso poznali znakov za č, š in ž. Dne 23. septembra sem v mraku s kurirji pri Desklah, južno od Anhovega, po mostu srečno prešel Sočo, nadaljeval pot ponoči in podnevi preko Banjske planote in Trnovskega gozda, deloma peš, deloma na kamionu, in končno prišel do Ajdovščine.

V Ajdovščini sem zvedel, da so Nemci prebili fronto pri Črnem vrhu in da bodo v noči ali v jutru v Ajdovščini. Dejansko smo s planote nad Ajdovščino, kamor se je zatekel velik del prebivalstva Ajdovščine, naslednje jutro gledali, kako se vale mase Nemcev po tem kraju. Jaz sam sem naredil veliko napako, da ob vesti, da se bližajo Nemci, nisem zahteval, da me priključijo kurirjem ali kaki partizanski enoti, do česar sem imel na podlagi propustnice in ustnega sporočila, da se bom sestal s svojim prijateljem dr. Jožetom Vilfanom, pravico. (Dr. Joža Vilfan, roj. 6. julija 1908 v Trstu, politik in diplomat, objavljал številne članke zlasti o manjšinskih problemih, o notranji in zunanji politiki itd. Od januarja 1943 član pokrajinskega vodstva OF za Primorsko itd. SBL IV str. 496, sl.) Odšel sem sam v severni smeri in v upanju, da bom srečal

kako partizansko skupino. Namesto tega pa sem se nenadoma znašel nekaj metrov oddaljen od nemškega vojaka. Pokazal sem mu italijansko Carto d' identità, trdil, da sem na poti v Logatec, kjer da imam teto, ki je bogata, a zelo bolna, in bi hotel dedovati za njo.

Bil je primitivec, ki pa se je zadovoljil s temi informacijami, in odšel naprej. Mene pa je ta incident tako pretresel, da sem se naslednjih štiriindvajset ur izogibal hiš in se držal gozdov, vrhu vsega pa je še temeljito deževalo. Naslednje jutro sem ugotovil, da sem le nekaj metrov oddaljen od struge Idrijce, na drugem bregu pa so nemški vojaki in slovenski delavci, ki so popravljali cesto. Mene Nemci niso opazili, jasno pa je bilo, da me opazijo, če se le premaknem.

Odločil sem se za skrajno tveganje. Poklical sem Nemce, oni so mi vrgli smreko preko Idrijce, me površno preiskali in nato s kamionom – s primernimi navodili vojakom: če hoče mož skočiti dol, ga takoj ustrelite – poslali na krajevno komandanturo v Idriji. Komandantu sem se najprej opravičil zaradi svoje obleke, da bi vzbudil vtis civiliziranega človeka, nato pa podal svojo varianto: skliceval sem se na svojo Carto d' identità in dodal, da imam v Ljubljani težko bolno mater. Trdil sem, da je centralni del Italije popolnoma miren in da nisem imel pojma, kaj se dogaja na periferiji. Ugotovili so, da nisem imel pri sebi geografskih kart in orožja, partizansko propustnico pa sem seveda že prej uničil. Posebej ga je zanimala pot od Gorice proti vzhodu. Ker sem vedel, da bi bila resnična pot sumljiva, sem označil pot direktno iz Gorice v Ajdovščino. Ko me je izpraševal, kje sem srečal Nemce in kje partizane, sem odgovarjal na podlagi svojega poznavanja razvoja položaja in s tem vzbujal njegovo zaupanje. Tako sem končno dobil njegov »Passierschein« s pripombo, da se mu zdi, da sem miroljuben državljan.

V idrijskem hotelu sem potem najprej sušil svojo obleko in perilo, naslednjega dne pa odšel po cesti od Idrije do Logatca z namenom, da poiščem zanesljivo partizansko zvezo. Našel sem jo šele proti večeru v Zgornjem Logatcu, kjer sem v gostilni Gostiša čisto slučajno naletel na svojega novomeškega znanca dr. Roberta Krambergerja, ki me je seznanil z Gostiševo rodbino. (Dr. Robert Kramberger, sin davčnega uradnika, je bil rojen 11. junija 1907 v Litiji. Odraščal in šolal se je v Novem mestu in bil sošolec Zwittrove sestre Lidije. Pred vojno je bil sodnik okrajnega sodišča na Ptuj, po nemški zasedbi izseljen v Srbijo, odkoder se je še pred italijansko okupacijo vrnil k ženini in sorodnikom v Gorenji Logatec. Zaradi sodelovanja z OF je bil leta 1944 aretiran in kot talec ustreljen.)

Gostiševi so mi potem posredovali zvezo s terenci v Kalcah. To je bilo 30. septembra zvečer. Tu je še enkrat slučaj igral svojo vlogo: vodja terencev se je spomnil, da sem bil jaz skupaj z dr. Čermeljem in drugimi maja 1941 v ljubljanskem zaporu, kjer je bil zaradi komunizma zaprt tudi on, bil pa zadolžen, da je zapornikom izposojeval knjige iz jetniške knjižnice. Tako sva se zdaj lepo razumela vse štiri dni, ki sva jih skupaj preživela v gozdu v Kališah. Dne 4. oktobra 1943 sem pa končno s kurirji prešel cesto in železniško progo in naslednjega dne prišel k Ljubljanski brigadi.«

*

Profesor Zwitter je nekako sredi oktobra 1943 prišel v Podhosto pri Dolenjskih Toplicah, kjer so se zbirali izobraženci in javni delavci, ki so prihajali iz Ljubljane in od drugod. Tu se je sešel s prijateljem in sodelavcem v »koroških vprašanjih« pravnikom Lojzetom Udetom in mnogimi drugimi znanci, bil ob nemškem vdoru 21. oktobra 1943 dodeljen eni od brigad in se po končani ofenzivi udeležil plenuma kulturnih delavcev, ki je zasedal 4. in 5.

Motiv z razstave Janeza Boljke, ki jo je v nekdanjo opatijsko cerkev enkratno postavil oblikovalec Miljenko Licul. KOSTANJEVICA, 1990. (Foto: Branko Babič)

januarja 1944 v belokranjskem Semiču. Ob ustanovitvi Znanstvenega inštituta pri IO OF 12. januarja 1944 je bil postavljen za njegovega direktorja, naloga inštituta pa je bila predvsem zbiranje in pripravljanje gradiva, ki naj služi naši diplomaciji ob reševanju vprašanj naših narodnih in državnih meja, ter zbiranje dokumentarnega gradiva za zgodovino osvobodilnega boja. Zwitter se je z vso vnemo in svojim obsežnim znanjem lotil zastavljenih nalog in že na sedežih inštituta v gozdovih napisal nekaj razprav o naših mejnih zahtevah. Po preselitvi inštituta v Črnomelj je bil v začetku marca 1945 poklican v Beograd, da v ministrstvu za zunanje zadeve kot znanstveni tajnik Inštituta za preučevanje mednarodnih vprašanj skrbi za zbiranje gradiva za diplomatski boj za uresničitev združitve vseh Slovencev. Zwittrove zasluge na znanstvenem področju tega boja so tako edinstvene, da jih v slovenskem in jugoslovanskem merilu ne dosega delo kateregakoli od sodelavcev, ki si jih je znal poiškati.

Na poti z letalom iz Bele krajine prek Barija v Beograd je na letališču v južnoitalijanskem Bariju nepričakovano padel v objem sestre Lidije, ki jo je Borut Furlan, sin dr. Borisa Furlana, obvestil o bratovem prihodu. Po končani vojni je kot strokovnjak sodeloval pri ministrskih konferencah v Parizu in Londonu. Ko se je zopet vrnil na svojo univerzitetno stolico, se je poleg načrtovanega znanstvenega dela z vso vnemo posvetil tudi delu v zvezah slovenskih in jugoslovanskih zgodovinskih društev, sodeloval na mednarodnih kongresih zgodovinarjev v Moskvi in v kalifornijskem San Franciscu ter Stockholmu. Bil je prejemnik nagrad, priznanj in odlikovanj, ljubljanska univerza pa mu je podelila tudi častni doktorat.

Vse to in mnogo več je bil svojemu narodu in Jugoslaviji naš dolenjski rojak in potomec koroških puntarskih kmetov, ki se je v svoji usodni uri pogumno pretolkel skozi sovražno nemško vojsko k svoji, za svobodo boreči se, domovini.

Jože Dular TRDINOV NAGRAJENEC KAREL BAČER

Mislimo, da je profesor Karel Bačer, ki so mu lani ob novomeškem občinskem prazniku podelili Trdinovo nagrado, to odličje prejel nekoliko pozno. Bilo je pač tako, da v preteklih letih razumsko delo ni bilo preveč cenjeno in da so mnogokrat ljudje do takih in podobnih odličij prihajali predvsem po politični liniji. Naj bo že kakorkoli, tokrat je prišla nagrada v prave roke, to je v roke človeka, ki je svoje znanje in sposobnosti v mestu ob Krki razdajal desetletja dolgo in ga razdaja še danes.

Pravzaprav je naključje, da se je Karel Bačer, katerega rod izhaja s Primorskega, rodil v dalmatinskem Zadru, kamor je služba zanesla njegovega očeta. Od tod se je vsa družina kmalu preselila v Ljubljano, kjer je mladi Karel dokončal vse šole, od osnovne do univerze, kjer je leta 1940 tudi diplomiral. Pet let kasneje pa ga kot profesorja—slavista že najdemo v Novem mestu, kjer se je udomil, si ustvaril družino in tu leta 1984 dočakal tudi upokojitev. Vmes pa delo na gimnaziji, učiteljišču, na mnogih tečajih in nazadnje v študijski knjižnici. Vsepovsod pa je prišlo do veljave njegovo veliko znanje, splošna razgledanost, bogate izkušnje in temeljitost pri slehernem delu, ki se ga je lotil.

Če zdaj odmislimo vse, kar je prof. Bačer opravljal kot pedagog—slavist, šolski in bibliotekarski svetovalec, bibliograf, lektor in še vrsto drugih zadolžitev, ki jih je imel, potem ostaja v naši zavesti predvsem kot literarni zgodovinar. V tej stroki je napisal vrsto obravnav in zapisov, v katerih je našel častno mesto prav Janez Trdina.

Naj tu vseeno bežno omenimo, da je Bačer pisal o Prešernu, Gregorčiču, Aškercu, Trubarju, Ketteju, Jarcu in Župančiču, o Jelovškovi in Strnadovi, o Pugljevi Lauri – Miri Vagner, o Gregorčičevi »planinski roži« Dragojli Milekovi, o oboževanki pesnika Simona Jenka – Leopoldini Kuraltovi pa še o tem in onem. Raziskovanje starejših piscev, zlasti Trdine, pa je Bačerja privedlo tudi v etnologijo, saj je objavil obširno razpravo o dolenjskem ljudskem pesniku in pevcu Ivanu Rupniku-Možetu, zapise o mlinarju Brolcu, godcu in šaljivcu Francu Mišjaku, razne prigode iz življenja v preteklem stoletju in podobno. Koristni so bili Bačerjevi Jezikovni nasveti, ki so izhajali v Dolenjskem listu; od leta 1980 naprej pa v vsaki številki Dolenjskih razgledov objavlja gradivo za Dolenjski biografski leksikon.

Nikakor ne smemo tu prezreti Bačerjeve razprave Novomeške razmere pred 120 leti (izšla v Dolenjskem listu 1954), kjer je avtor pronicljivo pojasnil pravi smisel Prešernovega distiha, ki ga je pesnik posvetil svojemu prijatelju Antonu Laschanu, ko je ta leta 1835 odhajal službovat na okrožno glavarstvo v Novem mestu. Ob tem dvojnem verzu, ki mu niso našli do kraja prave razlage prešernoslovci, kot so bili Fran Kidrič, Fran Vidic in Anton Slodnjak, se je Bačerju na podlagi novomeškega kapitelskega arhiva, raznih razprav, pa tudi Trdinovih leposlovnih stvaritev posrečilo izluščiti pravo vsebino in pomen, tako da naj bi Bačerjeva razlaga tega distiha v prešernoslovju od tedaj tudi obveljala.

Če se povrnemo k Janezu Trdini, kateremu je nagrajenec namenil precej svojih člankov – večina jih je objavil v Dolenjskem listu – vidimo, da je posrečeno dopolnjeval izsledke dotedanjih trdinoslovcev; Levca, Vidica, Turka, Barage in Logarja. Predvsem je tesno sodeloval z zadnjim, ko je Državna založba Slovenije leta 1952 pričela izdajati Trdinova zbrana dela, ki jih je Janez Logar opremil s temeljitimi opombami. Prav tu pa mu je bil prof. Bačer dostikrat v pomoč, saj je bilo treba razrešiti marsikatero nejasnost na Trdinovi življenjski poti in v njegovih delih.

Tako je prof. Bačer že leta 1951 pisal o Trdinovi podobi (edini ohranjeni fotografiji) in s pomočjo nekaterih zanesljivih virov (podatki dr. Aleksandra Hudovernika, dobrega Trdinovega znanca) pojasnil prvo in hkrati tudi zadnje fotografiranje Trdine.

Podrobno je Bačer opisal nekdanjo »Cilindrovo krčmo« v Bršljinu pri Novem mestu, ki je danes ni več. Leta 1867 je namreč postal lastnik te hiše Florijan Virk, ki se je sem preselil z Reke. Z njim je prišel tudi 37-letni Janez Trdina, ki je bil po daljši politični preiskavi kazensko upokojen in je tu našel prvi dom oziroma stanovanje na Dolenjskem.

Po štirih letih se je Trdina iz Bršljina preselil v Novo mesto. Tu je še dvakrat menjal stanovanje, dokler se ni ustalil v hiši Urše Jermanove (današnja Streliška ulica 1), kjer je leta 1905 tudi umrl. Profesor Bačer pa je dognal še četrto Trdinovo selitev, in sicer je pisatelj v letih 1879–1880 stanoval pri Pissegovih v Vrhovčevi 3. To so za koga morda obrobni podatki, vendar pa so za posameznika velikokrat pomembni.

Prav tako so zanimivi podatki o mnogih krčmah v bližnji in širši novomeški okolici, ki jih Trdina pogosto omenja v svojih zapisih. Tudi tega vprašanja se je lotil Bačer v spisu O Trdinovih krčmah in Merentetovi Marički ter odkril mnoge podrobnosti iz tistih časov. Vse to in še druga Bačerjeva dognanja v zvezi s Trdino je koristno porabil urednik Zbranega dela v svojih opombah.

Bačer je tudi vestno spremljal izide posameznih zvezkov Trdinovega zbranega dela in o njih poročal v Dolenjskem listu. Ob desetletnici smrti prof. dr. Alojza Turka (1893–1944), Dolenjca iz Verduna pri Stopičah, se je spomnil tudi tega zaslužnega trdinoslovca, ki je velik del svojega strokovnega raziskovanja posvetil bardu Gorjancev. Že pred zadnjo vojno je Turk zasnoval izdajo

celotnega Trdinovega dela, vendar mu te zamisli v takratnih razmerah ni uspelo uresničiti.

Če sklenemo ta kratek pregled, vidimo, da se je tudi prof. Karel Bačer po svoje lepo vpel v krog občudovalcev in raziskovalcev Janeza Trdine. Oddolžil se mu je, in če mu je to prizadevanje v zameno prineslo vsaj delček lanskega Trdinovega priznanja, je prav.

Andreja Brancelj JULIJU PAPIČU V SPOMIN

Šest dni pred svojim oseminsedemdesetim rojstnim dnem – 20. januarja letos – je v Zagrebu umrl umetnik Julij Papič, metliški rojak. Čeprav je tu preživel le otroška leta, je vse življenje ohranil stik z Belo krajino. Rad je prihajal k nam, vesel je bil obiskov, še posebej, če smo mu pripovedovali novice z naših krajev. Zato se nam sprva niti ni zdelo čudno, ko se je umetnik nekajkrat v življenju odločil, da pokloni Belokranjskemu muzeju v Metliki – in s tem seveda vsem Belokranjcem – nekaj svojih del. V resnici pa nas je preseñetil v preteklem letu, saj je s štiriintridesetimi novimi deli povečal svojo donacijo že na triinpetdeset umetnin.

Čakali smo letošnji slovenski kulturni praznik, da bi se Juliju Papiču še enkrat zahvalili za vse, kar nam je zapustil, in sploh za vse, kar je v življenju pomembnega naredil. Ravno smo pripravljali avtorjevo pregledno razstavo poklonjenih del, ko ga je poklicala smrt. Toda sreča v vsej bolečini je, da umetnik v resnici nikoli ne umre. Z nami ga vežejo njegove stvaritve, vedno in povsod, ko se srečujemo z njimi. Tudi v Ganglovem razstavišču je bilo tako.

Bila je kar mala retrospektiva, saj je kazala vse faze umetnikovega ustvarjalnega opusa, od leta 1933, ko je diplomiral na Visoki umetniški industrijski šoli v Pragi, do leta 1987. Pregled štiriinpetdesetletnega dela torej, pri katerem je Julij Papič vztrajal, kljub temu, da se je zaradi njega moral v življenju marsičemu odreči. Toda vedel je, da dela prav, in kar je najpomembnejše, bil je notranje, v sebi potešen.

Ko pregledujemo in opazujemo Papičevo zapuščino, ugotovimo, da je bila Praga prav gotovo najpomembnejša prelomnica v njegovem življenju. Čeprav je že od otroških let dalje čutil potrebo po samostojnem kiparskem izražanju – to kaže tudi njegova odločitev, ko se je po končani osnovni šoli v Metliki vpisal na keramični oddelek srednje tehniške šole v Ljubljani – pa pomeni šele študij kiparstva in keramike v Pragi začetek Papičeve umetniške poti. Tu je namreč s študijem anatomije, risanjem aktov in modeliranjem pod vodstvom kiparja profesorja Josipa Drahonovskega zelo razširil svoje prejšnje znanje.

Papičeva zgodnja dela, ki so nastala v času med obema vojnama, so še nekoliko ekspresionistična, nekatera pa se zdijo blizu delom hrvaških kiparjev Frana Kršinića in Ivana Lozice. Sicer pa je bil umetnik že od vsega začetka predsem lirik, in to tako samosvoj, da nista nanj v večji meri vplivala niti njegova vzornika, francoski kipar Charles Despiau in pomembni češki kipar Jan Štursa. Že takrat so Papiča pritegovale zlasti irealno razpotegnjene figure deklet, mater, žena.

Drugo področje Papičevega ustvarjanja je bila spomeniška plastika, s katero se je intenzivno ukvarjal predvsem v letih po drugi svetovni vojni. Spomeniki so posvečeni padlim borcem narodnoosvobodilnega boja. Herojstvo in humanizem dajeta pečat tem monumentalnim delom, ki jih srečamo v Beteru, Djelekovcu pri Koprivnici, Metliki, Ravni gori pri Trakoščanu, Sveti Jani, Zelini ter v Domu JLA v Zagrebu.

Po letu 1958 je Papič prenehal delati večje plastike; osredotočil se je na manjše, intimnejše, ki jih je pričel oblikovati v novem materialu – obarvani terakoti. Ta dela silijo v višino; lahko bi govorili o nekakšnem gotskem zagonu, ki daje figuram eleganco in krhkost. Avtor je z njimi izražal predvsem lirično razpoloženje.

V tem času so pričela Papičeva dela prehajati iz strogega realizma v zmerom bolj poenostavljeno formo. Zunanje podrobnosti so se počasi izgubljale, pogled pa se je poglobil v človekovo notranjost. Igra svetlobe in sence, umirjeni izraz in toplina so značilnosti, ki so bile lastne antični skulpturi. Te je v svojih plastikah poskušal najti tudi Julij Papič, ki se je v terakoti marsikdaj zgledoval tudi pri starih Etruščanih.

Uglajene in plemenite linije Papičevih figur govorijo s prav posebnim jezikom pristne umetnikove ustvarjalnosti. Kipar subtilne, klasične modelacije je ustvaril kar številna dela. Ta se sicer po svojih oblikovnih karakteristikah ne uvrščajo v ekstremna sodobna raziskovanja na področju kiparstva, so pa bila zato vseskozi oblikovana na podlagi lastnih estetskih kriterijev, bodisi da je šlo za spomeniško plastiko, za figuralne kompozicije manjših dimenzij v bronu, kamnu in terakoti, ali za portrete in plakete.

Med deli na razstavi je bil tudi osnutek za Vodnjak življenja. Predstavlja mater z nečkami v rokah, pred njo pa stojita otroka, eden z iztegajočimi se rokami, drugi s pogledom k materi. Julij Papič je ta osnutek poklonil rodni Metliki z željo, da bi vodnjak postavili na enem od mestnih trgov. Lepo in prav bi bilo, da bi mu to željo tudi izpolnili. Hvaležen spomin na njegovo plemenito in pošteno delo bi tako ostal trajen.

KULTURA
Rast 3/1990

Franci Šali **POLITIČNI PLURALIZEM IN DEMOKRACIJA**

Življenje je že skoraj pozabilo misliti o političnih raznolikostih. Ubadalo se je z različnostjo potreb in interesov v območju socialistične ideološke usmeritve. Zdaj pa so prišli časi, ko sta naslovna pojma množično uporabljena v živi in pisani besedi. Socialne scene prav nič ne spominjajo na otroško radoživost, ko se le-ta dokoplje do novih besed, pač pa opominjajo in nakazujejo, kako ju njih udeleženci razumejo in mislijo. Nekaj besed o tem.

Zelo v rabi je pojem, da politični pluralizem pomeni strankarstvo, demokracija pa stranke v parlamentu. In če komu iz oči vznikne nejeverno tomaževstvo, se mu kaj rado pojasni, da je takšna Evropa, ki nam mora biti za vzgled. Pa smo ujeti in ujetniki nove ideologije, če seveda na to zrelo osebnostno ne reagiramo. Ironija je v tem, da bi si radi slekli uniforme, da bi se otresli privida enakosti, a že smo pripravljeni nadeti si nove, takšne, ki jih videvamo na Zahodu. A menda bi bil že čas in bi bilo že prav ostati zvest predvsem našemu in občemu teoretičnemu in socialnemu izkustvu, vsaj kar zadeva življenje ljudi v lokalnih skupnostih. Zato bi kritično oporekal prenagljeni navezavi in izpeljavi političnega pluralizma ali politične raznolikosti v strugo strankarskega parlamenta. Zakaj bistvo (politična raznolikost) ni enako pojavu (sistemski skupščinski rešitvi); če bi bistvo živelo samo v eni in edino možni podobi ali obliki, bi bilo življenje samo še skelet – bel okosteneli mrtvak. Pa ni tako in naj bi tako tudi ne bilo! Iz naše prakse je znana tudi nestranskarska oblika politične raznolikosti, in sicer skozi princip interesnega pluralizma, recimo zbori krajevnih skupnosti ali pa zbori združenega dela, lokalne samouprave, v katerih so že doslej bili delegati različnih osebnih političnih opredelitev. In če nas premami, kod s strankarsko sistemsko obliko skupščinskega pluralizma, je nevarno v omami spregledati prevaro in ostati jutri opeharjen in izigran – skratka, praznih rok.

Polovico zgradbe so po vojni z dinamitom pognali v zrak, da so lahko »s kamioni vozili na dvorišče in odvažali gradbeni material«. (Foto: Branko Babič)

Zato menim, da je treba vso zadevo v zvezi s pluralizmom in demokracijo širše premisliti, seveda zgoščeno. Pri tem bom raje uporabil kar domači besedi – raznolikost, različnost. Slednja je lastnost sleherne reči in stvari ali bitja. Dodajmo še, da reči, stvari, bitja niso samo različne (a), ampak tudi spremenljive(a). Bistvo svobode ali demokracije, ki bi jo radi danes živeli in unormili, je prav v pravici in možnosti enakopravnega bivanja in uveljavljanja drugačnega – začeni z osebo ali državljanom – v najrazličnejših skupnostih. Politična raznolikost je samo ena od mnogoterih vsebin človekove zavesti, osebne kulture in družbene prakse. Poleg nje nas bogate še estetske, religiozne, verske, strokovne, teoretične, moralne in druge duhovnosti, ki nas ne le bolj ali manj razločujejo, temveč tudi povezujejo, združujejo ali razdružujejo. Hudo je seveda, kadar se ločujejo in razdružujejo tako, da za ene je prostor pod soncem, za druge je samo mesto v senci, tretjim pa še živeti ni mogoče. Tudi to je demokracija in doslej smo poznali in živeli predvsem takšne oblike, ne pa tiste, ko vse, kar je človeško in človečno, kar ne ogroža duhovnost in socialnost bližnjega, svobodno in kooperativno živi. Najbližje takšnemu liberalnemu tipu demokracije je samoupravljanje kot pravica osebe, ali delavca, ali občana, ali državljana, da je nosilec, subjekt v procesih družbenega odločanja. Seveda s to pravico ne smemo posegati na tista območja odločanja, na katerih veljajo pravila stroke, principi upravljanja s sistemi, zakonitosti narave stvari. Subjekt kot samoupravljalec na teh poljanah ne more biti absolut. Če bi se mu kaj takega zahotelo, bi povzročil zmedo ali celo hudo krizo oziroma motnje v delovanju sistemov, v katere je tako nelegitimno, samovoljno, objestno in oblastno stopil. Takšne otroške bolezni demokracije smo menda že skusili in preživeli – z vsemi opekljami in raznovrstnimi posledicami. Samoupravljanje kot oblika liberalnega tipa demokracije je torej možno zgolj v polju človekovih socialnih (ljudskih) potreb in iz njih izvirajočih interesov. Predpostavka zanj je človek – subjekt (občan, državljan, lastnik, delavec) in nosilec odločanja o tovrstnih potrebah in interesih – seveda s pomočjo sistema, ki mu to omogoča (zbori, sveti, skupščine in druge oblike v sistemih).

Žal smo ob enoglasnem zatrdjevanju, da je naša pot v uveljavljanju upravljalske subjektivitete državljana vse skupaj močno obtežili in iznakazili s povezovanjem njegove pravice do svobodnega političnega združevanja in delovanja v globalnem družbenem prostoru s pravico strankarskega bivanja in delovanja v skupščinskem sistemu. Namesto državljanske parlamentarne interesne pluralnosti smo ohranili in še utrdili strankarsko parlamentarno interesno pluralnost. S tem pa smo tako rekoč manjšinski tip ali način združevanja ljudi (večina državljanov, ki jim ustava jamči pravico do upravljanja, ne glede na politično organiziranost ali neorganiziranost, je politično avtonomnih – nevezanih) spremenili v bistveni mehanizem sistema skupščinske oblasti. Še več, politični interes, ki je samo ena od duhovnih vsebin državljana in nikakor ne edini ali odločilni vir pravice odločanja v ožjem (lokalnem) ali širšem (nacionalnem) prostoru, smo prenaglasili in s tem izmaknili v skupščinskem sistemu tla državljanu kot celoviti, enkratni, neponovljivi, razločujoči in razlikujoči se osebi ter subjektu oblasti. Zakaj? Pozabili smo na bistvo demokracije danes! In ta je možna v svobodnem državljanskem ali občanskem skupščinskem sistemu brez strankarskega mehanizma – če res mislimo resno, da naj bo subjekt in nosilec odločanja državljan – in v pravici državljana, da se izven parlamenta svobodno povezuje in združuje – tudi politično, če se mu hoče, upoštevajoč pri tem sprejeta načela ali principe omejevanja ali zamejevanja te njegove svobode. Recimo, normirano je, da se naj v procesih dela in v času dela posveti delu, da v nepolitičnih sistemih (društvih itd.) ne bo političnega povezovanja in podobno.

Torej po opravljenih volitvah je stanje dokaj v prid strankarskemu tipu parlamentarne demokracije. Ne le za družbenopolitične zборе, pač pa tudi za zbor občin in še celo za zbor združenega dela se je poizkušalo uveljaviti ali izpeljati strankarski kadroviski princip. In ni še prišlo do bistvene ločitve med fazo kandidiranja in izvolitve na eni strani, ko bi bilo kar prav, da se predlagatelje kandidatur navede, kar ni isto kakor z uporabo liste navajati strankarsko pripadnost kandidatov, kar smo počenjali zdaj, in fazo konstituiranja in delovanja parlamenta (torej po volitvah) na drugi strani, ko bi morali biti izvoljeni glasniki svojih volilnih enot, ne glede na svojo osebno strankarsko pripadnost.

V igri sta torej dva modela. Prvi kandidata strankarstvo uokvirja ves čas – pred in po volitvah, in terja grupno strankarsko parlamentarno delovanje, in drugi, ki pa zgolj opozarja na predlagatelja kandidature, ne pa tudi na kandidatovo strankarsko ali nestrankarsko vezanost. Po prvem modelu so kandidati na listah strank, po drugem pa so kandidati svobodni, neujeti v strankarske liste in so le za njegovimi imeni ali priimki ter osebnimi podatki poimenovani tudi predlagatelji kandidatur. Torej, prvi model gradi volilni sistem na strankarskem principu, drugi pa na državljanskem ali civilnem principu, ko je važna predlagana oseba in volilna volja volilca ter povolilni mandatni odnos med njima, ne pa stranka. To pa ne pomeni, da ne bi bile vse stranke in druge skupine v nenehnem kritičnem, kontrolnem iniciativnem, z eno besedo, torej, produktivnem kontaktu z odbornikom oz. poslancem, še zlasti prek zborov volilcev. Saj prav slednji naj bi bili prostor srečanj s parlamentarci.

Kateri model smo imeli v delegatskem skupščinskem sistemu? V njem so bile dane zasnove obeh zgoraj omenjenih tendenc. Tako je družbeni zbor uokvirjal delegatska ali pluralna jedra tedanjih političnih organizacij. Baza delegata je bila razvidna po njegovem organizacijsko-političnem predznaku (sindikati, mladina, Partija, borci, Socialistična zveza, ne pa po njegovi ideološko-politični pripadnosti ali nepripadnosti. Namreč v teh zboreh so bili po pravilu skoraj vsi delegati »komunisti« člane ZK, kar za zборе krajevnih skupnosti ali za zборе združenega dela na nivoju občin (lokalne samouprave) ni bila praksa. Ne bi pa mogli kaj takega reči za ideološko-politični sestav vseh zborov republiške ali pa zvezne skupščine. Če so torej nekdanji (in tudi novi) družbeno-politični zbori ostanek ali začetek razvoja posredne strankarske parlamentarne politične demokracije, pa sta ostala dva zbora nakazovala možnost razvoja neposredne interesne pluralne demokracije. Namreč v zboreh krajevnih in občinskih (lokalnih) samouprav in v zboreh združenega dela (vseh sektorjev dela in vseh oblik lastnine) na ravni občin in republike ni bil izborni predznak organizacijsko-politična ali ideološko politična pripadnost, kar zdaj očitno ni samo še v zboru dela, v zboreh krajevnih skupnosti in v zboru občin pa je že! Trenutno je v parlamentih skupščinskega sistema v ofenzivi model posredne strankarske demokracije. Strankarska parlamentarna segmentiranost je nadigrala proces neposredne interesne socialnourbane in produkcijske navzočnosti državljanov.

Bomo torej krenili v prihodnje v to smer ali pa vendarle k višjim, zahtevnejšim, svobodnejšim tipom parlamentarne demokracije, in ne bomo variirali razne spolitizirane in zideologizirane skušnje 19. in 20. stoletja, ki že močno hirajo in vse manj kažejo znake svežine in perspektive. Katera družbena sila ali politična sila si bo upala ali hotela zapustiti prostor oblasti? ZK je sestopila z oblasti, da bi se za njo spet potegovala in grebla skupaj z drugimi in zoper druge. Bo kdo porekel državljanom: parlament naj bo vaš! Ste, kar ste, izberite si na svobodnih, demokratičnih, tajnih volitvah tiste, ki jih želite imeti, ki bi vas predstavljali. Izbrani pa da bodo enako korektni in dostopni do vseh ljudi v volilni enoti; tudi do tistih, ki jim glasov niso dali. Zakaj demokracija,

če je prava, je pravica tudi za te, še posebej, ker volilne strukture niso statične in interesno nespremenljive, in se vselej oblikujejo glede na problem ali vprašanje drugače in na novo – nestransko in nadstransko.

Aleksander Golob

POMEN GOZDOV V RAVNINSKIH OBMOČJIH SLOVENIJE

Reference

1. MARINČEK, L.: Bukovi gozdovi na Slovenskem. Delavska enotnost, Ljubljana, 1987, 153 str.

Nekatere ekološke značilnosti fitogeografskih območij Slovenije

Slovenija je pretežno hribovita in zelo gozdnata dežela. Fitogeografsko jo lahko razdelimo v šest območij, ki se glede naravnih razmer, človekovih aktivnosti in pomena gozdov med seboj zelo razlikujejo (tabela 1).

Tabela 1: Nekate značilnosti fitogeografskih območij v Sloveniji

fito- geo- grafska območja	delež %	n.m.v. (m)	delež ravnin (%)	gozdnatost (%)	mozaič. gozdnatosti (c)*	strnjena poselitev (delež-%)	posamične hiše št./km ²
alpsko	9.1	1246	0	64.4	1.7	0.52	18.4
dinarsko	11.4	769	0	76.7	1.4	0.88	14.4
predalpsko	30.6	606	17	56.6	2.7	2.32	55.2
predinarsko	18.3	416	17	59.0	2.4	1.96	45.2
predpanonsko	18.9	358	57	29.3	3.8	2.84	93.6
primorsko	11.8	421	9	49.7	3.5	1.60	23.6
Slovenija	100	561	29	52.0	2.7	1.96	48.4

* (Število c pove, kolikokrat več gozdnega roba je v opazovani celici, kot bi ga bilo, če bi bil gozd z enako površino navzoč v obliki kroga.)

Največji del Slovenije je v predalpskem območju, ki je, glede na razmeroma veliko povprečno nadmorsko višino, precej gosto naseljeno. Delež gozda in stopnja njegove prepletenosti z drugimi rabi tal (število c) sta v slovenskem povprečju. Po opazovanih znakih je predalpskemu zelo podobno pretežno karbonatno preddinarsko območje, ki je nekoliko bolj gozdnato in manj poseljeno, čeprav je v povprečju na nižji nadmorski višini. Za primorsko območje je značilna velika mozaičnost gozdnatosti in še nekoliko manjša poseljenost kot v preddinarskem območju. Najbolj naseljeno je predpanonsko območje, ki ima najmanj gozda, le-ta pa je v krajini razdrobljen med druge, pretežno kmetijske rabe tal (veliko število c 3.8). Najbolj se od predpanonskega razlikujeta dinarsko in alpsko območje. V dinarskem je največji delež gozda, ki je pretežno sklenjen, redka poselitev pa je bolj v strnjeni kot v posamični obliki.

Nekatere značilnosti slovenskih ravnin

Le ena tretjina površine Slovenije je ravninska ali zmerno valovita, razen tega pa so v različnih območjih ravnine neenakomerno navzoče. Daleč največ jih je v predpanonskem območju, mnogo manj v predalpskem in v preddinarskem, še manj pa jih je v primorskem območju. Iz tabele 1 je jasno razvidno, da sta si gozdnatost in delež ravnin v obratnem sorazmerju.

Tako kot vso Slovenijo so pred neolitikom tudi ravnine skoraj v celoti poraščali gozdovi. Prevladovala so gozdne združbe s hrastoma gradnom in dobom (2), precej pa je bilo, predvsem v zmerno valovitem območju, tudi bukovih gozdov. Ekosistemi z dobovimi združbami ali z združbami črne jelše so bili trajno ali vsaj začasno vlažni.

V mlajši kameni dobi je začel človek v ravninah s požiganjem in krčenjem gozdov, ker je potreboval rodovitne površine za poljedelstvo. Krčenje v ravninah je bilo kasneje na našem ozemlju intenzivno še v latenskem obdobju, posebej pa v obdobju Rimljanov, ki so zavestno krčili na najrodovitnejših ra-

2. Prirodna potencialna vegetacija Jugoslavije. Naučno veče Vegetacijske karte Jugoslavije, Ljubljana, 1986, 122 str.

DRUŽBENA VPRAŠANJA
Rast 3/1990

3. HAFNER, F.: Oesterreichswald in Vergangenheit und Gegenwart. Oesterreichischer Agrarverlag, Dunaj, 1983, 291 str.

stiščih. Na prelomu prvega tisočletja se je razmerje med poljedelskimi površinami in gozdom postopoma ustalilo. Kasneje sta bila v ravninskih gozdovih navzoča gozdna paša in požigalništvo (3), zato so ti gozdovi pod vplivom človeka zelo spreminjali svojo podobo. Z opustitvijo triletnega kolobarjenja s praho in s prehodom na hlevsko rejo govedi ob koncu 18. stoletja so postali gozdovi v bližini človekovih bivališč zelo pomemben vir stelje. To je trajalo vse do množične uporabe mineralnih gnojil oziroma vse do sodobne industrijske družbe.

Kot kaže tabela 1, je danes več kot polovica Slovenije pokrita z gozdovi, vendarle pa je v ravninskih območjih gozdov le 30 odstotkov. V krajini so večinoma navzoči v obliki manjših krp, le redko v obliki večjih blokov. Gozdni otoki, ki so raztreseni po ravninskem prostoru, so v njem pomembni naravni elementi, ki povečujejo ekološko stabilnost krajine. Do neke mere so namreč sposobni nevtralizirati človekovo aktivnost, ki je ravno v ravninah najintenzivnejša. Industrijski način življenja je namreč povzročil, da smo ljudje skoncentrirali svoje delovanje prav na ravninah. Na tem območju je dve tretjini vseh strnjenih in skoraj polovica vseh raztresenih slovenskih naselij, ki zavzemajo več kot pet odstotkov površine. Skozi ta prostor vodijo skoraj vse slovenske magistralne ceste in pretežni del drugih koridorjev, npr. daljnovodov in plinovodov. Na ravninah so skoncentrirani praktično vsi industrijski in termoeenergetski objekti, razen tega pa je prav tu tudi kmetijstvo najintenzivnejše – ali povedano drugače – raba mineralnih gnojil in pesticidov je največja prav na ravninah. Ravnine so torej prostor, kjer živi velika večina vseh Slovencev, in obenem prostor, kjer nespametno izpuščamo v zrak, v vodo in v tla veliko škodljivih snovi.

Iz povedanega lahko jasno sklepamo, da moramo pomen ravninskih gozdov v Sloveniji proučevati ločeno od drugih gozdov, tembolj zato, ker se proces kopičenja človekovih dejavnosti v slovenskih ravninah še nadaljuje in ker postaja ravninski prostor na ta način čedalje bolj cenjen. Tako obstaja latentni interes, da se površina gozdov v ravninah zmanjšuje, kar se v resnici počasi in tiho nenehno dogaja (4).

Pomen ravninskih gozdov

Pri presojanju pomena ravninskih gozdov še zdaleč ni dovolj, da se omejimo le na les, ki raste v njih, čeprav seveda pa tudi ni nepomemben. Ugotavljamo, da imajo gozdovi v ravninah še niz drugih, tako imenovanih okolje-tvornih in kulturno pogojenih funkcij, ki jih imenujemo tudi splošno koristne. Navadno so v ravninah posebej poudarjeni: pomen gozda za ohranjanje pestrosti rastlinskih in živalskih vrst v prostoru, klimatski pomen gozda, pomen gozda kot varovalca vodnih virov, higiensko-zdravstveni, rekreacijski, estetski pomen in pomen gozda kot prostorske rezerve.

Glede ohranjanja pestrosti rastlinskih in živalskih vrst so posebej ob vodotokih pomembni koridorji gozdov, ki omogočajo neopažene premike plašnejših živali. Omejk v agrarni krajini nudijo življenjski prostor številnim vrstam, s čimer dosežemo, da ne prihaja do velikih prenamnožitev posameznih rastlinojedcev, ki jih v takem primeru imenujemo škodljivce. Za naselitev redkejših živalskih vrst pa imajo poseben pomen večji rezervati nižinskega gozda, kakršen je npr. Krakovski gozd.

Klimatski pomen gozda v ravnini je v tem, da blaži vremenske skrajnosti, ki so v Sloveniji pogoste v najrazličnejših oblikah. V gozdu je poleti hladneje, pozimi pa topleje kot na odprtem prostoru, kar je lahko pomembno predvsem pozimi ob toplotni inverziji. Razlika v temperaturi zraka med gozdom in odprtim prostorom povzroči lahen veter, ki lahko predvsem na gozdnem robu prežene meglo in krajevno razredči onesnažen zrak. Gozd v ravnini je lahko

4. ANKO, B.: Posegi v gozdni prostor v obdobju 1981–1985. V: Problematika vnašanja tujkov v gozdni prostor. VTOZD za gozdarstvo BF in SIS za gozdarstvo SRS, Ljubljana, 1987, str. 137–160.

zelo pomemben tudi v nasprotnem smislu, če deluje kot zapreka najpogostejšim vetrovom, ki sicer povečujejo transpiracijo kmetijskih rastlin in s tem občutno znižujejo pridelek (tabela 2). Njegov pomen je lahko nenadomestljiv tudi ob nevihtah z močnim vetrom, ki se v Sloveniji v različnih krajih redno pojavljajo.

Tabela 2: Vpliv omejkov na povečanje donosov kmetijskih rastlin zaradi njihove sposobnosti zadrževanja vetra (5)

raziskava	Avstrija	Nemčija
območje vpliva omejka (H = višina omejka)	do 14 H	do 15 H
širina omejka	5–7 m	5–14 m
Povečanje donosov		
jaro žito	5 % (8 %)	25 %
ozimno žito	8 % (14 %)	25 %
koruza	9 % (16 %)	
okopavine	12 % (21 %)	19 %
zelenjava, sadje	30 % (60 %)	57 %

1. število = srednja vrednost, 2. število (v oklepaju) = največja vrednost

Velik del ravninske Slovenije je na prepustnih rečnih odkladninah z debelimi prodnatimi plastmi. V njih so velike zaloge **talne vode**, ki jo uporabljamo kot najkvalitetnejšo pitno vodo, če ni onesnažena. Najbolje taka območja štiti ravno gozd kot naraven ekosistem, kajti večina drugih rab tal je povezanih s tveganjem, da onesnažimo talnico. Razen tega gozd tudi najdlje oddaja padavinsko vodo in s tem pripomore, da talnica čimmanj niha.

Na gozdovih v zmernotoplem pasu v povprečju iz zraka pade 4.7-krat toliko odkladnin (6) kot na druge površine. Temu je tako, ker ima gozd med vsemi ekosistemi največjo višino, ker imajo drevesa zelo veliko površino listov in ker je zgornja ploskev drevesnih krošenj hrapava ter zaradi tega povzroča veliko turbulenco, so pa še drugi vzroki. S sprejemanjem odkladnin nase nas gozd učinkovito **varuje pred škodljivimi snovmi**, ki jih spuščamo v ozračje, vendar pa mu pri tem slabi življenjska moč. Njegova higiensko-zdravstvena funkcija je pomembna, vendar pa ima meje, zato se nanjo ne moremo in ne smemo zanašati, temveč moramo hitreje začeti omejevati škodljive zračne emisije.

Ker so v bližini naselij, so ravninski gozdovi pomembni tudi kot zelo primeren prostor za **poceni rekreacijo**, s katero se lahko ukvarjajo ljudje z zelo različnimi zanimanji. Ankete, ki smo jih opravili (7), kažejo, da dajejo Slovenci rekreaciji v gozdu prednost pred vsemi drugimi naravnimi predeli, kot so travniki, gore, jezera, reke ali morje. Zanimivo je tudi, da največ časa, ko so na prostem, Slovenci preživijo ravno v gozdu, kar je posebej značilno za mestno prebivalstvo.

Zelo povezana z rekreacijsko funkcijo gozda je njegova **estetska funkcija**. Gozd je pomemben rekreacijski prostor ravno zaradi svojega estetskega učinka, ki nikakor ni le optične narave. Odgovor na vprašanje, ali je estetsko določen gozd vrednejši od drugega, je težak, vendarle pa so na podlagi poglobljenih raziskav ugotovili (8), da dajejo ljudje prednost tistim naravnim scenam in s tem tudi notranjosti gozda, pri katerih je kompleksnost, ki je za gozd sicer zelo značilna, strukturirana in je mogoče zaslediti določen red ali ponavljajoči se vzorec. Estetska kakovost notranjosti gozda je tudi večja, če lahko vidimo

5. BARTH, W. E.: Praktischer Umwelt- und Naturschutz. Verlag Paul Parey, Hamburg und Berlin, 1987, 310 str.

6. GROSSMANN, W. D.: Methods for Analyzing Multifaceted Problems Applied to Forest Die-off. International Institute for Applied Systems Analysis, Ljubljana, 1984, 40 str.

7. GOLOB, S.: Kako dojemamo lepoto drevesa in gozda danes. V: Estetska funkcija gozda. VTOZD za gospodarstvo BF, Ljubljana, 1988, str. 123–140.

8. ULRICH, R. S.: Human Responses to Vegetation and Landscapes. Landscape Urban Plann., 1986, 13:29–44.

v globino in če je površina, ki jo gledamo, primerna za gibanje. Pomembno je tudi, da obiskovalec gozda nima občutka, da ga za točko, do koder lahko vidi, čaka kakšna večja nevarnost. Vse to so kakovosti, ki so razmeroma bolj navzoče v ravninskih gozdovih kot v gozdovih strmih pobočij in bolj v strukturno preprostih in svetlih gozdovih, kakršnih je več v naših nižinah.

Drugi, pomemben vidik estetske funkcije gozda izhaja iz dejstva, da je dreve v prostoru navpičen element. Zaradi te svoje lastnosti lahko gozd učinkovito skriva neskladno oblikovane urbane elemente z neprivlačnimi barvnimi in oblikovnimi kontrasti, takšni pa so pri nas industrijski in njim podobni objekti. (Govorimo torej o kulisnem vidiku estetske funkcije.)

Sklep

Ravninskega prostora je v Sloveniji malo in je v njej neenakomerno porazdeljen. Danes ljudje osredotočimo svoje življenje prav na ravninah, zato postaja ta prostor še bolj cenjen, kot je bil nekoč. Gozdovi v ravninah se z miselnostjo, kakršna je značilna za zdajšnjo industrijsko družbo, zde najmanj zaželen krajinski element, zato se njihova površina na ravninah počasi, tiho in vztrajno zmanjšuje. Ravninski gozdovi imajo v krajini pomembno stabilizacijsko vlogo, zato bi morali bolj pretehtati vsako, še tako prostorsko omejeno krčitev teh gozdov. Podoben, čeprav manj izražen ekološko uravnaven pomen v krajini, imajo tudi omejki, ki skupaj z obrečno vegetacijo še hitreje in še bolj nenadzorovano kot gozdovi izginjajo iz krajine. Pomembno je, da se vprašamo, ali je vsak tak poseg res dolgoročno v prid človeku in življenju nasploh.

Evgenij Azarov PODEŽELJE IN NJEGOVE FUNKCIJE

Podeželje in razvojni problemi podeželja so deležni vse večjega družbenega interesa, zato je zanimivo, kaj sploh pomeni podeželje našemu človeku, kaj prebivalcu mesta, ali strokovnjaku različnih strok, ki se s podeželjem poklicno ukvarjajo. V prispevku želim osvetliti pretežno nekatera ekološka izhodišča in naravovarstvene zakonitosti podeželja, na katerem slonijo naše dejavnosti in naša eksistenca. Nekatere štehnizirane »obravnave«¹ podeželja kažejo na popolno nepoznavanje ekoloških zakonitosti v tem še dokaj naravnem delu slovenskega prostora. Naraščajoči ekološki problemi se torej ne porajajo zaradi višje sile ali muhavosti narave, temveč zaradi nujnih naravnih razvojnih procesov, ki so posledica ozkosti in zmotnih človekovih predstav in nepravilnih postopkov. Stiska podeželja, v katerem se nahaja, je namreč tudi stiska okolja, je stiska človeka, ki v njem biva.

Podeželje — naše prvobitno naravno okolje

Današnja slovenska kulturna krajina je ohranila precej lastnosti nekdanje prevladujoče gozdne krajine. Gozd je še danes najpomembnejša krajinska sestavina. Z gozdom in gozdarstvom je povezana naselitev človeka in njegov obstoj, njegova zgodovina, tradicija, običaji. S pestrimi življenjskimi oblikami gozda, ki so prilagojene naravnim danostim in dolgoživostjo posameznih avtohtonih živalskih in rastlinskih gozdnih ekosistemov, je vzpostavljena tudi ekosistemska trdnost podeželske krajine.

Naturalno kmetijstvo je le zmerno črpalo življenjske moči narave in ji omogočalo njihovo obnavljanje. Tudi naša kulturna krajina je nastala iz takega načina gospodarjenja. Šele najnovejše tehnološke pridobitve, orientacija na

monokulture, intenzivno gnojenje z mineralnimi gnojili, hidromelioracije s kompletno spremembo elementov prvotnih biotopov, je kmetijstvu omogočilo velike pridelovalske uspehe, obenem pa neslutene spremembe naravnih ekosistemov z neslutnim ekološkim tveganjem za človeka. Z njimi človek prevzema nase tveganje za samoohranitvene mehanizme narave in njene tisočletne »izkušnje« za delovanje nešteti naravnih mehanizmov, do popolnosti razvitih organiziranih in medsebojno povezanih in soodvisnih skupnostih rastlinskih in živalskih vrst, ki predstavljajo tudi zvezo z našo biološko preteklostjo. Ves dosednji odnos do gozdov je bil kolonialističen, usmerjen na črpanje naravnih virov – lesa, stelje, vode... Zaradi pasivnosti in zaprtosti kmetijstva in gozdarstva so si odločanje o gospodarski vlogi podeželja prilastile manj poklicane in usposobljene stroke in njihovi stehnzirani planerji. Za izbiro družbeno verificiranih ciljev gospodarjenja s podeželjem bi se obe stroki morali bolje organizirati, močnejše angažirati, se ekološko preusmeriti, med seboj aktivneje sodelovati, morali bi pritegniti k sodelovanju vse, ki bodo zainteresirani za smotrno rabo podeželskega prostora.

Ekosistemska trdnost krajine oz. njenih posameznih delov je prvenstveno odvisna od deleža (še) ohranjenih oziroma nespremenjenih ekosistemov, kakršen je gozd, kakršna so barja in močvirja, kakršna je bila nekdanja prvobitna narava.

Onesnaženost okolja je prav na področju kmetijstva in gozdarstva vse občutnejša. Kmetijstvo z uporabo kemikalij ogroža tla, podtalnico; velike farme zasmrajujejo zrak, neusklajeni posegi kvarijo kulturno krajino, z melioracijami uničujejo obvodne ekosisteme. Tudi gozdarstvo z uporabo mehanizacije zastruplja podtalnico, z nepremišljenimi posegi sproža erozijo, s trdimi rešitvami gradi gozdno prometno omrežje brez predhodnega ekološkega vrednotenja. Če je v sodobnem gozdarstvu še mogoče pričakovati »sonaravno« gospodarjenje z upoštevanjem (večine) ekoloških zakonitosti, je pri današnjem stanju razvoja družbe »sonaravno kmetijstvo« videti pravi absurd. Pridelovanje hrane je absolutni imperativ kmetijske stroke in to čimveč, čimceneje – pa čeprav na škodo ireverzibilnih (nepovrnljivih) naravnih procesov! Šele najnovejša spoznanja o kratkoročnih učinkih kemizacije, o zastrupljanju okolja in podtalnice, o nepredvidenih posledicah gojenja monokultur na velikih površinah, dolgoročnem pešanju plodnosti tal, o uničenju obsežnih biotopov in številnih rastlinskih in živalskih vrst, katerih vloge v okolju še sploh nismo spoznali, so privedle do ekološkega razmišljanja o »naravnih« kmetijskih pridelkih, o biotehnologiji, biovrtnarjenju, o zatiranju škodljivcev z naravnimi sovražniki.

»Sonaravno« kmetijstvo je velik izziv kmetijski stroki po vsem svetu. Že doslej v Sloveniji pridelamo manj hrane, kot jo pojemo. Poleg tega velik del (hribovskega) podeželja pri nas propada, se zarašča, postaja neposeljen in neproduktiven. Ali bo kmetijska stroka lahko predstavila razvojne programe, ki bodo po eni strani dohodkovno dovolj interesantni, da bodo omogočili razvoj in napredek podeželja, po drugi pa »naravni, prizanesljivi« do okolja, do kulturne krajine, do vseh družbenih »funkcij« podeželja, ki jih naša družba od podeželja tudi pričakuje?

Kaj od podeželja pričakujemo, kakšne družbene funkcije opravlja?

Družba od podeželja pričakuje predvsem:

- uveljavitev policentričnega sistema poselitve,
- krepitev manj razvitih in obmejnih območij,
- zmanjševanje razlik v bivanjskih, zaposlitvenih, prometnih, oskrbnih... pogojih,

- pospešen razvoj kmetijske (in gozdarske) proizvodnje ter dopolnilnih dejavnosti (domača obrt, turizem, kmečki turizem),
- usklajeno rabo vseh interesentov na celotnem podeželskem prostoru,
- ohranjeno kvalitetno okolje.

Skrb za razvoj podeželja družba nalaga predvsem dvema tradicionalno podeželskima panogama – kmetijstvu in gozdarstvu. Če se osredotočimo na zadnje tri družbeno sprejete cilje, zavezuje družba kmetijstvo in gozdarstvo k **smotni izrabi in krepitvi naravnih proizvodnih potencialov ob istočasni krepitvi vseh splošnokoristnih funkcij podeželskega prostora** kot pogoju za uravnoteženo in zdravo življenjsko okolje. Pred obe gospodarski dejavnosti (ki se jima pridružuje lovstvo in drugi gospodarski dejavniki v tem prostoru!) je torej postavljen imperativ **večje in trajne** proizvodnje dobrin ob manjših žrtvah narave, ki naj **ohrani** neokrnjene proizvodne potenciale. Antropocentričen odnos do narave je dosegel stopnjo, ko človek v lastnem interesu skuša ohraniti čimveč nedotaknjenih naravnih prvin, ob spoznavanju, da ni mogoče trajno obvladovati narave. Le s sodelovanjem pri njenem »ustvarjanju« je možno trajno zadostiti (skoraj) vsem človekovim potrebam (Hesse 1909), ki se v času in prostoru spreminjajo.

Celoten sistem človekovih potreb, ki jih omogoča podeželje, je možno razvrstiti v tri skupine:

- proizvodna funkcija (hrana za ljudi in živali, les, divjad, industrijske rastline...),
- okoljetvorna vloga (varovalna, hidrološka, klimatska, higiensko-varstvena),
- kulturnopogojena vloga (rekreacijska, estetska, poučna, obrambna, varstvo podeželske kulture in naravne dediščine).

Poleg teh funkcij ima podeželje svojo vrednost tudi kot fizični prostor za umeščanje raznih človekovih dejavnosti v njem.

Podrobnejša členitev in vrednotenje funkcij je zadeva bolj poglobljenih študij. Naštete skupine funkcij so povzete iz analogije funkcij gozdov, ki jih gozdarstvo že desetletja neguje za optimalno in sočasno opravljanje vseh družbenokoristnih učinkov. Sodimo, da bo sčasoma tudi negozdnemu delu podeželja treba opredeliti in oceniti hierarhijo družbenih potreb, izbrati družbeno dogovorjene cilje in skladno z njimi s tem prostorom tudi načrtno gospodariti. Gospodariti pa pomeni vzdrževati reprodukcijo in krepitev proizvodnih in tudi vseh **neproizvodnih** funkcij kmetijskih zemljišč (vzdrževanje trajne rabe kmetijskih površin, gospodarjenje s pašniki v strminah, na alpskih tratih za sočasno varovalno funkcijo gospodarjenje na visokoproduktivnih zemljiščih v območju vodnih virov, gospodarjenje v nekaterih naravovarstvenih (Golica), turističnorekreativnih območjih, v območjih načrtovanih hidromelioracijskih posegov), s stališča trajnosti naravnega biološkega ravnotežja in trajnosti (oz. vse večjih) donosov.

Družbeni pomen podeželja v prihodnje

Kot napredna sodobna družba si Slovenija ne more privoščiti demografskega, ekonomskega, prometnega in kulturnega pešanja podeželja. Za aktiviranje tega prostora je pomembnih več sprememb. Predvsem se morajo med mestom in vasjo ponovno stkati prekinjene medsebojne vezi, sodelovanje, ekonomsko zanimiva primarna in sekundarna dejavnost, promet dobrin. Le tako bo Slovenija postala integralna in funkcionalna družbena celota, privlačna, na vsej površini produktivna, oskrbovana, prilagojena družbenim potrebam.

Da bi se ohranila funkcionalnost in gospodarski pomen podeželja, je treba prvenstveno ohraniti ekološko stabilnost podeželja. Njegovega razvoja ne

smemo iskati v konfliktu med rabo in uničenjem, med razvojno »nujo« in ekološko škodo, med hipnimi in večnimi vrednotami okolja, temveč v sožitju z naravo, z njeno enkratnostjo, redkostjo, pa tudi z njeno ranljivostjo in občutljivostjo. Že desetletja tiho in vztrajno izginja najplodnejša kmetijska zemlja, z njo pa proizvodni in neproizvodni družbeni potenciali teh zemljišč. Vsa prizadevanja po zaščiti se izničijo ob arogantnih (po)rabnikih (kmetijskega!) prostora, ostalo podeželje pa še naprej zaostaja, gospodarsko slabi in propada.

Spremenjena družbena klima in spremenjena zakonodaja (zakoni s področja prostorskega načrtovanja in urejanja prostora, zakon o kmetijskih zemljiščih, zakon o gozdovih v pripravi...) omogoča dolgoročno perspektivno razvojno usmeritev pri urejanju podeželskega prostora. Predvsem kmetijstvo in gozdarstvo, ki sta s podeželjem že po tradiciji funkcionalno povezana, bosta morala zagotoviti optimalnejši razvoj tega prostora, obnovev obstoječih krajinskih vrednot, ohranitev naravne in kulturne dediščine, zgodovinskih posebnosti in vsega, kar nam kot narodu (še) pomeni. Zaradi 'instinkta' (Prosen 1984) sta v dobršni meri še obdržala stik z naravo in z naravnimi zakonitostmi. Le na teh osnovah pa je podeželju in družbi zagotovljena dolgoročna – torej eksistenčna ekonomska perspektiva.

Pri teh korenitih spremembah in preobrazbah podeželja morajo sodelovati vse vede, ki morajo »posodobiti« dosedanje pojmovanje in obnašanje do podeželja – kot priporoča Fachser (1987):

Tradicionalno:	Novo:
gospodarjenje enega	interdisciplinarnost
monopolno	holistično
enovzročnost	večvzročnost
vzročno/posledično mišljenje	misel o medsebojnem učinku
obvladovanje narave	partnerstvo z naravo
gospodarska rast	trajnost
brutoprodukt	kvaliteta življenja
produkcija za prodajo in dobiček	produkcija za potrebo
kapitalno intenzivne produkcije	delovno intenzivne produkcije

Čas monopolov, birokracije in tehnokracije, dobičarskega odnosa do narave mora nepreklicno za vekomaj miniti. Nadomestil ga bo čas holističnega gledanja na naravo, čas in poglobljenega sodelovanja različnih strok, ki jim je trajnost in ohranitev naravnih sistemov najvišje etično in eksistenčno vodilo. Prevladati mora spoznanje, da je tudi človek del narave – bivališča vseh živih bitij (Haeckel 1866), ne pa njen gospodar in krotilec. In kje drugje naj bo ta »narava«, če ne na podeželju?

Alojz Čampa TO JE TA ROŽA GABRSKA

V zatišju gozdov pod Gorjanci, nekoliko odmaknjeno od velikih prometnih poti, raste rumeni sleč, pontska azaleja (*Rhododendron luteum* Sweet, *Rhododendron flavum*, *Azalea pontica*). Vse do leta 1952 je bil rumeni sleč pri nas neznana rastlina. Z odkritjem se je pokazalo, da gre za izjemno botanično redkost in posebnost, ki se je ohranila na tem prostoru iz davnega terciarja.

Ta lepa grmovnica, gabrska roža – kot jo imenujejo ljudje v teh krajih – raste na površini približno enega ha kot strnjeno gosto grmovje pa tudi kot posamezni grmi. V maju zacveti z zlatorumenimi dišečimi cveti, po katerih zadehti vsa okolica. Cvet je na približno dva cm dolgem peclju, cvetni venec

Literatura:

Anko, B. (1986): Gozd naše prihodnosti, Foren 86, Ljubljana.

Cencelj J. (1985): Ostanki pesticidov v okolju. Naše okolje 4/85.

Prosen, A. (1987): Planiranje podeželskega prostora. Raziskovalna naloga FAGG, Ljubljana.

Tarman, K. (1990): Naravoslovje in ekologija med včeraj in jutri, Proteus 6/52, Ljubljana.

* (1987): Ekologija, energija, varčevanje.

* (1986): Dolgoročni plan SR Slovenije od l. 1986 do l. 2000 (Uradni list SRS 1/86).

je lijakasto oblikovan, širok približno pet cm, med petimi prašniki izstopa podaljšan pestič. Temno zeleni, podolgovati, ozki listi na kratkih pecljih postanejo jeseni vinsko rdeči. Sploščeno, drobno, do štiri mm veliko kislatostno seme dozori pozno jeseni. Razmnožuje se tudi vegetativno s pritlehnimi, poleglimi vejami, ki poženejo korenine.

Rumeni sleč raste popolnoma divje v gozdni združbi gradna in belega gabra z belkasto bekico v stadiju z domačim kostanjem (*Quercus-carpinetum luzule-tosum*, stadij *Castanea sativa*). Združba z višjo lego postopoma prehaja v združbo bukovega gozda z belkasto bekico (*Quercus-luzulo fegetum*). Rastišče se nahaja na strmem zahodnem pobočju nad zoženo dolino Brusničice, v višinskem razponu 235–285 m n.v. Zaostrene klimatske razmere nižinskega sveta (toplotni obrat, zamegljenost, vlažnost, temperaturni ekstremi) so tu zaradi dviga nad kotlino in zahodne lege modificirane v toplejšo mikroklimo. Ugodnost rastišča pa dopolnjuje tudi zavetje podgorjanskih gričev. Povprečne letne temperature se gibljejo okoli 9°C, povprečne letne padavine 1250 mm. Geološko podlago sestavljajo mešane in kisle kamnine (peščeni laporji, ploščati apnenci, apnenci z roženci, breče) iz zgodnje krede in terciarja. Tla so plitva do srednje globoka, ilovnatopeščena, izprana, zakisana (pH 5–5,5), torej z lastnostmi labilnega talnega kompleksa.

Razmeroma ugodne rastiščne razmere in prisotnost antropogenih vplivov pogojujejo dokajšnjo pestrost rastlinskega sestava – številčnost njegovih vrst delno omejuje le zakisanost tal, ki daje prednost kislim do nevtralnim vrstam. Fitocenološki popis gozdne vegetacije to potrjuje:

drevesni sloj:

domači kostanj (*Castanea sativa*), graden (*Quercus sessiliflora*), puhasti hrast (*Quercus pubescens*), bukev (*Fagus silvatica*), smreka (*Picea excelsa*), trepetlika (*Populus tremula*), beli gaber (*Carpinus betulus*);

grmovni sloj:

rumeni sleč (*Rhododendron luteum*), leske (*Corylus avellana*), navadna krhlika (*Rhamnus frangula*), brin (*Juniperus communis*);

zeliščni sloj:

borovnica (*Vaccinium myrtillus*), jesenska resa (*Calluna vulgaris*), srčna moč (*Potentilla erecta*), vimček (*Epimedium alpinum*), barvilna košeničica (*Genista tinctoria*), bodeča košeničica (*Genista germanica*), nizka relikva (*Cytisus supinus*), orlova praprotnica (*Pteridium aquilinum*), belkasta bekica (*Luzula albida*), savojska škrčolica (*Hieracium sabaudum*), gozdna škrčolica (*Hieracium silvaticum*), črnobina (*Scrophularia nadosa*), zlata rozga (*Solidago virga-urea*), barvilna mačina (*Serratula tinctoria*), pisani zebrat (*Geleopsis speciosa*), modra stožka (*Molinia coerulea*), travniški črnilec (*Melampyrum pratense*), svilničasti svišč (*Gentiana asclepiadea*) idr.;

mahovni sloj:

lasasti kapičar (*Polytrichum attenuatum*), beli mah (*Leucobrium glaucum*).

Bližina in dostopnost gozda sta človeku omogočala večje oskrbovanje z gozdnimi proizvodi (les, kurivo, stelja, paša, sadeži itd.), kar je nujno vodilo v osiromašenje gozda in ga trajno držalo na degradacijski razvojni stopnji. Tak način gospodarjenja zgostom je pripeljal do malo donosnega gozda, omogočal pa je take sestojne razmere, ki so očitno godile azaleji, kar potrjuje tudi njena vitalnost na tem rastišču.

Do sedaj poznamo troje velikih, strnjenih naravnih rastišč in nekaj posameznih. Največji areal sega od vzhodnih obal Egejskega morja preko južnih do severovzhodnih obal Črnega morja.

Literatura

* Inventar naravne dediščine Slovenije, Ljubljana, 1976

MAYER, E. 1958. *Rhododendron luteum* Sweet na jugovzhodnem obrobju Alp. Razprava Slovenske akademije znanosti in umetnosti, razred IV, 41–83, Ljubljana

OGOREVC, M., 1953/54. Pontska azaleja pod Gorjanci. *Proteus* 16, 274–277, Ljubljana

STRGAR, V., 1987. *Rhododendron luteum* Sweet kalitev semena z naravnih rastišč v Sloveniji. *Varstvo narave* 13, 25–44, Ljubljana

WRABET, T., SKOBERNE, P., 1989. Rdeči seznam ogroženih praprotnic in semen v Sloveniji. *Varstvo narave*, Ljubljana

ČAMPA, L., 1970. Gozdne združbe novomeškega gozdnogospodarskega območja. Elaborat, karte, legende, Ljubljana

ČAMPA, L. in sod., 1986. Strokovne osnove za pripravo planov občin SO Žumberak–Gorjanci. Elaborat, karte, tabele, Ljubljana

Drugi areal je v pogorju Taurus v Turčiji. Tretji pa v vzhodni Evropi – v Ukrajini in vzhodni Poljski. Pet posameznih nahajališč je zahodno od tretjega areala. Poleg zgoraj naštetih so znana tri nahajališča v Sloveniji – eno nad Brusnicami, dvojce pri Sevnici. Kot en sam grm je znano nahajališče rumenega sleča na avstrijskem Koroškem.

Ali je rumeni sleč na naših rastiščih samonikla, avtohtona rastlina ali se je naselil od drugod, so mnenja deljena. Njegova vitalnost, razcvet, semenitev, razraščanje v razvite, zdrave grme z normalno razvitimi novimi poganjki, ki dobro prezimijo, govori za avtohtonost vseh treh nahajališč v Sloveniji. Tako domnevo utemeljujejo slovenski raziskovalci Mayer, Strgar in Ogorevc, ki je rastišče nad Brusnicami prvi odkril in ga 1954. leta opisal.

Rumeni sleč je zavarovan z zakonom o varstvu naravne in kulturne dediščine iz leta 1976. Za ohranitev te lepe rastline, izjemne botanične redkosti ter krajevne znamenitosti, je nadvse pomembno delo strokovnih služb, ki so zadolžene za urejanje tega dela naravnega prostora, t.j. gozdarskih strokovnjakov v sodelovanju z botaniki, drugimi naravoslovci, strokovnjaki za varstvo naravne in kulturne dediščine.

Trganje, lomljenje, puljenje, izkopavanje in še kakšno ogrožanje te rastline sodi med vprašanja ekološke zavesti oz. procesa ekološkega ozaveščanja. Mišljenje, da je človek gospodar narave, se je pokazalo z uničujočimi posledicami; čas je, da postane polpretekla zgodovina.

Celostnost živega sveta, številčnost, pestrost, različnost živih bitij pomeni višjo kakovost življenja. K spoznanju o dragocenosti takega življenja, k širjenju procesa ekološkega ozaveščanja lahko posamezniki, klubi, društva, gibanja z resnim delom med šolarji, krajani, občani, prispevajo nadvsem pomembnim delom.

Renato Repše

»MALA MESTA« MIRENSKE DOLINE O centrih trških naselij

Mit o t.i. kulturni dediščini naše domovine, ki v ezoteričnih predelih romantično-literarnih nagibov selektivno išče »zadnje čudovite kotičke«, je v banalnem (vsakdanjem) prebivanju kaj malo uporaben. Zidava slovenskih trgov in vasi je tako potekala predvsem v okvirih ekonomije (posameznika) in družbenega planiranja z znanimi političnimi implikacijami. Modus posegov, formiran na ta način (oz. sistem planiranja), je na »odmaknjenih« območjih skromen in prepuščen letargični mimikriji. Če izpustimo probleme (ne)resnosti restriktive, (ki ob siceršnjih slabostih nima realne osnove), je udobna, neobvezujoča dvojnost zlahka opravila tudi s pošastjo »odgovornosti«. Glede na aktualne kritike lahko ugotovimo, da je največ izgubila prav (novo) pozidana slovenska krajina, če hočete, »narodova syetinja«. Lahko bi rekli, da je tudi krajina topos retorike vladajoče ideologije (oz. topoglednih ideoloških prijemov).

Kakršnikoli bodo že elementi (bodoče) prostorske politike, nujno bodo vsebovali posamezne redukcijske faktorje pri uporabi zemlje (nepozidanih tal), le-ti pa bodo pozornost graditeljev vračali na že »končane« predele. Previdno lahko slednje označimo z reintegracijo poseljenih delov, predmestij in centrov. Na splošno bi se menjal trend, s tem pa odnos do aktualnega statusnega simbola, t.i. enodružinske hiše (z vrtom),¹ pa tudi do a priori gradnje »blokav«, simbolov (delavskega) napredka. Našteli smo le dva tipa, ki pa sta običajno železni repertoar ponudbe (pa tudi ekonomsko so taki projekti ponavadi edino dostopni, npr. »tipski« je dosti cenejši od posamičnega projekta, kar nas seveda zapeljuje v napačen sklep o brezizhodnosti situacije).

¹ Ne gre nam za kritiko take organizacije in bivanja (vsaj tu ne), omenimo pa lahko možne primerjave med npr. centrom Mokronoga in njegovim »predmestjem«.

Ponovna aktualnost posameznih predelov naselij (Mirenske doline), ki jo pričakujemo v ekonomsko stabilnejši prihodnosti, nam nalaga, da ponovno (ali prvič) premišljujemo o možnostih navezave na starejša grajena »tkiva«, o uporabi in nadgradnji le-teh. Historični deli, centri, ki so ohranili nekaj lastnosti vitalnih vozlišč, so torej elementi »malih mest«, predmeta teh zapisov. V nadaljevanju se bomo najprej posvetili prvim, torej centrom Mokronoga, Mirne, Šentruperta, Trebelnega.

Razgibana krajina, ki se iz aluvialne ravni prek zavitih teras dviga v griče in hribe, je zlasti v nižjih predelih relativno gosto naseljena. Ugodni pogoji bivanja in obdelovanja zemlje so na pomembnejših lokacijah (križišča poti, vodni tokovi, obrambno pomembne lege...) determinirali nastanek večjih lokalnih središč, ki jim pritiče tudi specifičen razvoj v trge in »mesta«. Izrazitejšo fortifikacijsko logiko pri nastanku bi lahko pripisali med hribovito gozdnato krajino umaknjenemu Trebelnemu. Osrednji del leži na manjšem platoju vrh neporaščene vzpetine. Ostali centri so porazdeljeni v razširjenem delu doline, vsak zase obvladajo svoja teritorialna zaledja. Obdelanim površinam se na prisojnih pobočjih pridružijo vinogradi, kjer je Bakhos pustil nekaj svojih žlahtnih rastlin v veselje prebivalcev. Relativno veliko gozdnatih površin daje slikam iz krajine »zelen« pečat, ob že znani »dolenjski melanholičnosti« gričev in prehodov pa bomo končali, saj nas zlahka zanese v pesniški patos.

Mokronog je bil do druge vojne največji in najpomembnejši center tega področja. O tem vsekakor priča sestava jedra in njegova velikost, pa tudi znana zgodovina tega, po nastanku srednjeveškega trga.² Med hipoteze o nastanku centra lahko uvrstimo možnost kolonizatorskega nastanka (o tem govore postavitve gradu, cerkve in stavbnega tkiva, torej sestav, podoben ostalim kranjskim mestom), druga varianta je nastanek osrednjega prostora (in s tem tudi naselbine) z viličenjem cest.³ Nenazadnje pa lahko ugibamo tudi o nekakšnem »kombiniranem« nastanku.

Osrednji »prazen« prostor je lijakast trg, ki ga definitivno oblikujeta dva stavbna niza. Strnjenost (ki je v raznih časovnih obdobjih različno »popolna«) objektov pridodaja tipično introvertnost, značilno za podobne ambiente. Dominantna lega cerkve na najširšem delu trga zaključuje prostor pod grajskim hribom, sama cerkev pa trgu doda še dodatno živahnost (cerkveni trg). Zadnja (in prva) instanca »malega mesta«, reprezentančno-upravno poslopje, t.j. grad, manjka. Značilna slika (»starega dela«) je torej reducirana na kompozicijo s cerkvijo.

Če je osrednji prostor jasno izražen TRG, ne moremo mimo stavbne opne: objekti so povečini enonadstropni, s tipično vertikalno funkcionalno delitvijo (ki je sorodna oz. sovpada z razvojem mestne stanovanjske obrtne hiše). Ti pol-mestni objekti (tudi »trški«) po oblikovanju pročelij slede bogatejšim mestnim vzorom, imuni pa niso tudi na mešane oblikovalske prijeme. Med gornjimi objekti najdemo že prave kmečke postavitve, katerih pročelja v detajlu sledijo ambicioznejšim na trgu. Ti objekti napovedujejo kontekst izven samega centra.

GLAVNI TRG lahko vitalno figurira le kot »mesto« pretoka kapitala, informacij, materiala in seveda ljudi. Tako je (mutatis mutandis) tudi nastal oz. se razvijal. Vsekakor se iz močnega (liberalnega) jedra, ki je pred vojno posedoval rentabilno industrijo (usnjarstvo), »ni uspel«³ razviti, preobraziti v takisto pomemben, vitalen kraj, zanimiv za, recimo temu, sodobno nastrojenega občana, delavca, intelektualca... Lahko bi rekli, da morfologija in oblikovana »danost« jedra Mokronoga čuva »spomin« na mestno središče, je le nekakšna »evokacijska lupina«, ki pa po programsko-vsebinski plati ne generira okvira za »nove« potrebe. Prenova stavbnega fonda je tako dosegla le

² Omenjen kot kraj 1215, kot trg 1280 (med posestvi blažene Heme, ki to ozemlje (poleg drugih) podari krški škofiji ob svoji smrti l. 1045), po ostalih podatkih pa lahko prisotnost fevdalcev pomaknemo v 9. stoletje.

³ Po tej verziji lahko interpretiramo v smeri nastanka trških vasi (M. Durjava: Načela oblikovanja slovenskih kmečkih naselij in ljudske arhitekture).

⁴ Med množico kritik tipa »nismo znali prav izrabit...«, mnogokrat smo prepozno spoznali?!«, ki se seveda še danes malo ukvarjajo s predmetom samim, se skriva kaj dosti neargumentiranih »avtorskih« potez, ki so krojile »politiko«.

⁵ Ob razumnem projektiranju se da seveda mnogo podobnih digresij »preurediti«, seveda pa so najbolj boleče »ideološke točke«.

⁶ M. Durjava: Načela oblikovanja... (gre seveda za tipologijo vasi, ker pa gre v našem primeru za naselja, ki so »vmes«, jih lahko porabimo. Podoben primer: Moravče v domžalski občini, krožna zasnova jeder).

⁷ Krog kot realnost iz narave in kot urbanistično-mitski simbol... (B. Bogdanović: Urbanističke mitologije, Zodiak, 1966, Beograd).

⁸ Kar seveda ne pomeni le nekakšna »alpska brunarica« z obilico vina ipd. Sodoben turist je na tak način že vnaprej podcenjen, saj se ne bo vozil npr. 100 km zaradi nekakšne »ponudbe«.

raven samo-zadovoljevanja potreb (ekonomske, oblikovne...), ki je, milo rečeno, posledica ne-poznavanja prijemov in seveda locusa. Med najrazličnejše posege, »novogradnje«, v samem jedru lahko prištejemo osrednji družbeni objekt, Dom svobode, ki nas prepričuje v »rez« s starim,⁵ pa tudi razne »plombe« v stavbnem nizu, ki ne kontaktirajo hudo občutljivo s poprejšnjimi oblikovnimi parametri. Vsekakor potrebuje jedro Mokronoga potrpežljivo obravnavo, če želi ostati »nekaj« in če hoče postati »nekaj«.

Drugi pomemben center v bližini je **Šentrupert**. V krajini zavzema izrazito lego (na manjši vzpetini); glede na center Mokronoga, ki deluje kot večje »gnezdo«, pa je center Šentruperta izrazito »centralno« gručast. K temu veliko pripomore znamenita cerkev sv. Ruperta, ki obvladuje merilo okoliških objektov in jih podreja v klasičnem ruralno-vaškem razmerju. Center sam je, terminološko gledano, krožni trg (z objektom na sredini), po tipoloških opredelitvah za celo naselje pa bi se lahko opredelili za centralno, zvezdasto.⁶ Seveda pa moramo biti pri govorjenju o osrednjem trgu previdni: že na franciscejski karti (1844) zlahka razberemo ob cerkvi krožno ulico(!), ki sicer ni postavljena v celem obsegu, najočitnejša je na severni strani, pred vhomom v cerkev pa se umakne cerkvenemu »placu«. Danes notranjega niza ni, tako da osrednji ambient tvori enonadstropni niz, ki se enakomerno izteka v več obcestnih grupacij.

Pa še nekaj h krožni zasnovi: na prvi pogled precej »čista« forma je lahko le posledica primerne topografske podlage, enakomernega križišča poti in podreditve osrednjemu akcentu. Na drugi strani pa lahko dodamo možnost evokacije davne organizacijske forme, nekakšne pra-sheme skupinskega bivanja.⁷ Arhitektura jedra je še nekolikanj bolj podrejena vplivom iz polja kmečkih objektov, tisto razliko proizvaja vertikalni gabarit, torej značilna delitev funkcij in s tem javen program v pritličju. V primerjavi z mokronoškim centrom pa je doživljanje osrednjega ambianta dosti bolj sekvenčno in podrejeno krožni zasnovi ter seveda dominantni na sredini: cerkvi.

Podobno zasnovo, le da v manjšem merilu, ima osrednji del **Trebelnega**. Zaradi lege na izrazitejši vzpetini pa še močnejše izstopa iz krajinske slike (oz. jo še bolj poudarja), je nekakšen likovni »ideal« vasic. Krožno postavljeni (povečinoma kmečki) objekti formirajo osrednji prostor, ponovno napolnjen s cerkvico. Strnjeno organizacijo dopolnjuje skupni objekt-kulturni dom; prav tako pa tu najdemo posamične motive kmečke hiše z lipo v ospredju, torej vso zalogo za leporečje o »našem«, »o koreninah«. Žal se v praksi (planiranja, zidave) redko zgodi, da vsemu fondu ljudskega stavbarstva (z zelenjem vred) pripada tudi postopek, ki ga fizično ohrani ali upošteva v novogradnjah. Toda vrnimo se na Trebelno. Odmaknjenost (relativna) in skromnost v programu ga seveda ne uvršča med aktualne ponudbe (npr. za turizem), je pa slednje vsaj potencialno možno. Primerna celostna akcija lahko kraj oživi, da služi bivačnim in seveda vsem, ki bi posvetili čas (denar) za miren oddih, hojo,...⁸

Resda Trebelno ni trg oz. »malo mesto«, je prej vaški center s pomembno morfologijo in umestitvijo v krajino. Obenem pa je dokaj redek primer ohranjenosti gornjega. Je torej še en člen v vrsti raznolikih naselij (jeder), ki v svoji posebnosti zasluži posebno pozornost. Na nek način pa je Trebelno, glede na organizacijski prijem in oblikovanje, možnost premisleka in izhodišče za variranja »modernega« oblikovalca prostora.

Povsem na drugem »koncu« pa imamo »malo mesto« oz. trg **Mirno**. Naselje leži ob aktualni prometnici doline in ob glavnem vodnem toku, obenem pa mu pripada največja industrija (med našimi centri). Zaenkrat bomo ostali le pri samem centru. Za razliko od ostalih centrov, določenih z enim osrednjim prostorom, Mirna skoraj nima centra oz. jih ima več. Osrednjost lahko najprej opredelimo z znanimi osrednjimi motivi (ki si jih zapomnimo...), torej z

nekakšnim izborom »slik« – skoraj gotovo je v ospredju motivno polje z mostu prek Mirne. Tu lahko seveda izbiramo smer, spet pa dominira pogled proti staremu vaškemu jedru (ob gozdni meji), spodaj trške hiše, nad njimi cerkev.

Razvlečena obcestna formacija je nekako najprepričljivejša v razširjenem delu, ob novi banki in med dvema starejšima enonadstropnima hišama. Omenimo še os iz glavne ceste proti stari šoli. Samostojen »center«, ki ni vezan na glavno cesto, je pred cerkvijo, torej vaški center in hkrati cerkveni trg. Značilne poteze razvoja in »hitre« gradnje so nekako spregledale pomen centra v mestu, ali, če hočete, obšle, podobno pa težje govorimo tudi o programskem vozlišču. Splošno je to ob cesti, ki je tako edina varianta.⁹

Razvoj v industrijsko mesto, ki je doletel Mirno, je staro jedro (vaško grupacijo in obcestno »ponudbo«: krčme, trgovina...) preprosto preskočil in se opredelil za nova »predmestja«, ki obstajajo kot sklop blokov in razprostranjene individualne gradnje. Tu se seveda pojavi nekaj vprašanj, predvsem v zvezi z načinom »sodobnega« bivanja, načini druženja in komuniciranja, nakupovanja ipd. Če smo npr. v Mokronogu videli možnost (navezave na principe in oblike iz preteklosti), je ta na Mirni manjša, predvsem pa zapletenejša.

Ena od možnosti, da center Mirne postane pomembnejši, je večje spoštovanje oz. odnos do reke (ki teče pod mirenskim mostom). Ugodje pogledov, ulice ob reki, mogoče izpeljane v rekreativno pot, so točke v možnih pristopih k temu problemu. Reka je obenem tudi nosilec določene mikroklimе, preko nje pa lahko postavimo oblikovane prehode – skratka, vzpostavimo lahko aktiven kontakt (v skladu s konsenzom bivajočih). Razumevanje specifikе lahko prinese k bogatejšemu okolju.

Mirna je zanimiv primer »novega« mesta, produkta idej in »naše« realnosti, je rezultat nečesa, kar je danes podvrženo vehementnim kritikam (npr. »slabosti bivšega sistema«...), in pomeni največkrat odsotnost razumnega odločanja.

Proti koncu lahko potegnemo nekoliko primerjav z obema občinskima centroma, ki sta najbližja našim trgov. Sevniško staro mestno jedro je po osnovnih principih podobno Mokronogu, ima pa seveda močnejši stavbni fond, je večje in nekoliko vitalnejše s programom (ki pa je v upadanju). Podobna (z Mokronogom) je oblika trga, pa tudi neposredna bližina gradu (oz. grajskega hriba). Nova Sevnica je obcestna formacija, podobna oni v Trebnjem, značilnost obeh je deklariranje trgov, ki s klasičnim pomenom te besede (torej trg v »tradicionalnem mestu«) nimajo dosti zveze. Največ podobnosti je v znani individualni gradnji, saj ta tvori »predmestja« v vseh primerih, je naznanilo zmage »tipskega«.

Pomen prepoznavanja razlik in kvalitēt, posebnosti je za bodoči obstoj posameznih centrov Mirenske doline bistvena komponenta. V tem je tudi poudarek, vodilna nit teh vrstic – učinkovitost in globina prepoznavanja tistega, »kar že imamo«, lahko odloča tudi o kvalitetnejših variantah za bivačnega v prihodnje. Seveda pa tu npr. »historično jedro« ne more figurirati kot idealni »predmet«, fetiš, kot odgovor za vsa razvojna vprašanja. Starejša tkiva so bila do sedaj podvržena precej ekstremnim obravnavam, kar jih seveda ne rešuje, saj je npr. popolna konservacija dostikrat moteča za sveži kapital ipd., da ne govorimo o popolni ideološki »neumestnosti« v post-revolucionarnih časih (objekt, hiša kot označevalec ideološkega). Le celostni vitalizacijski projekti zmorejo bistveno oživiti in posodobiti naša trška jedra, »mala mesta«. Seveda pa samo jedro, center, ni edini predmet naselja. Našteti »polemični« predeli, ki smo jih v tem spisu imenovali kar »predmestja«, ponekod bistveno opredeljujejo celostno podobo, obenem pa dostikrat posegajo tudi v druga (starejša) tkiva. To pa je že tema naslednjega spisa.

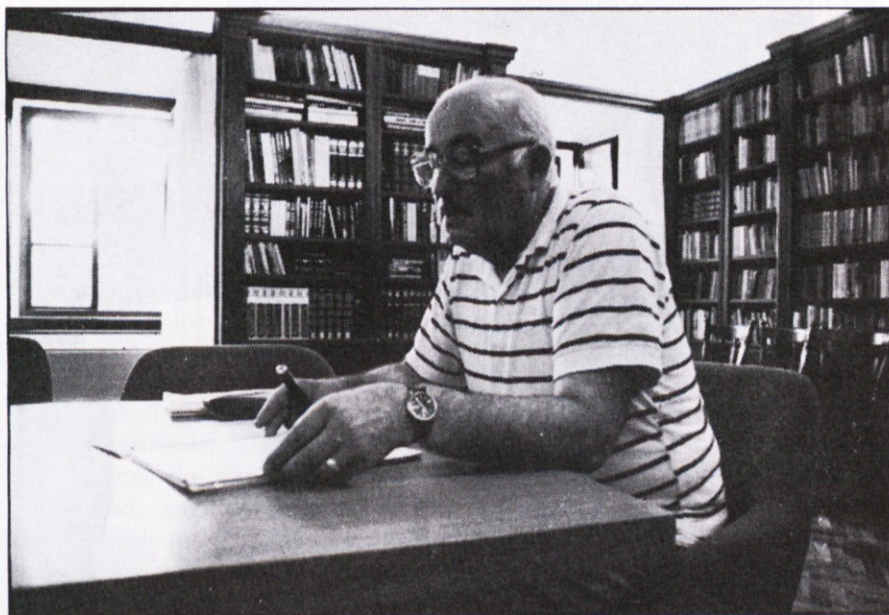
⁹ F. Braudel: Igre menjave (I): Sistemi trgovanja ponavadi poiščejo najenostavnejše variante (da sta npr. stavbni fond in pretok kapitala povezana, pa seveda zlahka dokažemo s primerjavo med Mokronogom in Mirno, ki je bila pred vojno pol manjša).

Barok in Forma viva si podajata roki (Portal Eberharda Fiebiga, 1962, in Jelovškov vhod v cerkev, 1737), (Foto: Branko Babič)

RAD BI DOŽIVEL RAZCVET KOSTANJEVIŠKEGA OTOKA

Pogovor z Lado Smrekarjem

Lado Smrekar, prosvetni in kulturni delavec, je rojen 1. decembra 1928 v Zagorici pri Mirni. Osnovno šolo je obiskoval na Mirni, nižjo gimnazijo, učiteljske in pedagoško akademijo – smer slovenski in ruski jezik s književnostjo pa v Ljubljani. V Kostanjevici živi že od leta 1953. Do upokojitve je bil ravnatelj osnovne šole Jožeta Gorjupa, še vedno pa ravnateljuje Galeriji Božidarja Jakca in ovdi zahtevna obnovitvena dela na nekdanjem grajskem poslopju, ki ga zdaj bogate stalne in občasne likovne razstave, neprecenljiva knjižnica in znamenita kostanjeviška Forma viva.

Z Lado Smrekarjem – pedagogom in človekom velikih kulturnih dejanj – so usodno povezana mnoga plemenita prizadevanja, da bi duhovna izročila Dolenjske ne razjedel in ugonobil zob časa. Še več! Ob skrbi za arhitekturno, glasbeno, likovno, gledališko in literarno izročilo, za njihovo ohranitev in navzočnost v življenju slovenskih ljudi, še posebej otrok, je ta mož zasnoval in vodil vrsto kulturnih prireditev, s katerimi je bistveno obogatil kulturne stike tega koščka Slovenije z vso Slovenijo, Jugoslavijo in svetom.

Kostanjevica na Krki, kjer živi in kjer je dolga leta ravnateljaval ter hkrati snoval in vodil kulturno življenje tega kraja, je znana doma in v svetu tudi po njegovi zaslugi, še posebej zaradi Dolenjskega kulturnega festivala in Mednarodnega simpozija kiparjev Forma viva. Slednja je letos vstopila v 30-letnico, pa je tako (tudi zaradi nje) priložnost, da se s tem neumornim, a izredno marljivim in tankovestnim kulturnim delavcem – Žagarjevim in Valvasorjevim nagrajencem – iz Kostanjevice sodelavec RASTI zaplete v pomenek.

RAST: Čas je previsen. Znanca sva si, bi dejal. Tikava se. Kadar se srečava ali naju je življenje družilo v kulturni vnemi in skrbi, sva vedno iskreno sodelovala; prijateljsko zaskrbljeni in zaupni so bili najini pomenki. A zdaj, kako naj Te vabim k besedi za RAST? Cenjeni pedagog, tovariš Lado, gospod Smrekar? Ne zameri tej moji igrivi predrznosti, želim le, da bi se spoštovala volja mojega cenjenega sobesednika. Torej kako...?

SMREKAR: Vse življenje sem bil tovariš. Zmeraj sem poskušal biti dober tovariš vsem ljudem. Nimam niti enega pisma ali posvetila pesnikov dr. Alojza Gradnika in Otona Župančiča, da omenim samo ta dva, od katerih bi morda upravičeno pričakoval kak drugačen naziv. Prav nič pa me ni motilo, da sem bil v pismih Ksaverja Meška, ali nadškofa dr. Jožeta Pogačnika, ali Zlate Gjungenac zmeraj gospod. Tudi sam nisem nekaterim ljudem nikoli rekel drugače kot gospod ali gospa.

Prosvetni delavci so se že od nekdaj nagovarjali z besedo tovariš. In jaz sem vendar učitelj! Finžgar mi je rekel kar pob (njega pa sem moral klicati oča). A prav nejevoljen sem bil, če sem dobil kakšno pismo z naslovom spoštovani ali pa celo p.n. Čutil sem se, kot da nisem več oseba. Tudi v teh rečeh sta potrebna širina in smisel za človeško dostojanstvo, in to brez špekulacij.

Mozaik življenja je sestavljen iz drobnih kamenčkov, in pomembno je, kako in kam katerega postaviš.

RAST: Brezrazredne, pomiritvene vizije socialnega življenja in razvoja, človekove osebne svobode in sreče so kakor pokopane: izdane in izgubljene! Množice Vzhoda, tudi Balkana, so odvrgle iluzije – razočarane in nejevoljne. Razni socialni voditelji sejejo dobro in zlo. Občutljiv si, rad premišluješ. Kaj si misliš o vseh teh burnih časih, kako živiš z njimi in oni v tebi?

SMREKAR: Predvsem sem zaskrbljen. Na dlani je, da so množice razočarane. Saj so tudi lahko. Doslej še ni pametnega odgovora na vprašanje, kdo in zakaj je po vojni uvedel take strašanske privilegije za izbrance (kakor s pravih katapultov izstreljene »kadre«!), da niso imeli več nobene cene ne znanje, ne izobrazba, ne sposobnost, ne nadarjenost, ne marljivost, ali vsaj delavnost ali prizadevnost, marveč zmeraj in samo – čigav si. Z osvoboditvijo se je neznanjsko razpasla diferenciacija, z njo pa krivičnost in zastraševanje.

Ljudi se je polasčalo malodušje, na drugi strani pa so bile takšne razmere prava »topla greda« za sleparje, goljufivce, prebrisance in povzpeticke vseh vrst, ki so zmeraj in povsod iskali le koristi, delali pa nič. Sicer pa je bilo njihovo brezdelje po svoje celo dobro, saj če bi delali, bi povzročili še večjo škodo.

Tisti pa, ki so imeli znanje ali celó premoženje, so bili že zaradi tega nevarni.

Tako so bile brezrazredne, pomiritvene vizije socialnega življenja in razvoja ter človekove osebne svobode in sreče pokopane že na samem začetku. Bile so izgubljene iluzije (brez Balzaca, prosim!), ki so jih gojili nekateri posamezniki – sanjači, medtem ko je večina bolj ali manj uspešno hlatala po ugodju in iskala svoj »paradiž«, dokler se ni, po več desetletjih, znašla v moralnem infernu.

Večina dobronamernih ljudi je bila zmanipuliranih že med vojno. Tej je sledila še apokalipsa strahotnega obračunavanja, nato nasilni odvzemi premoženja, časti in človeškega dostojanstva. Vladajoča »klasa« se je čedalje bolj pomikala proti ledenemu jezeru Kocit, ki je, kot vemo, nekje na dnu Dantejevega pekla.

Razmišljam, veliko razmišljam in čedalje bolj se samemu sebi zdim izgubljen.

Marsikaj je šlo mimo mene, vsaj tja do leta 1950, ko sem toliko dozorel, da sem začel misliti sam in s svojo glavo presojeti dogajanje okoli sebe. Zdaj vem, kako resnične so bile (in so še zmeraj) Finžgarjeve misli, ki jih je zapisal ob vsem, kar je videl: »... Kdor misli, da bo zlasti z nasiljem napel človeka na en in isti vzorec, je v hudi zmoti. Človek ostane človek do sodnega dne. Na naše drzno vprašanje: Zakaj tako in ne drugače? bo odgovorila večnost.«

Naši časi so nastali iz močvare vojnih in povojnih zablod. Na oder pa prihajajo novi, neobremenjeni ljudje, žal ljudje brez predsodkov in nekateri tudi

brez pameti. Z grozo ugotavljam, da se nekateri iz minule vojne niso prav ničesar naučili, s še večjo grozo pa, da so se nekateri naučili zgolj sovražiti.

Govorim narodu, če so ljudje v teh previsnih časih, kakor sam praviš, spremeni le barvo ali zgolj barvni odtenek. Potem bomo znova prišli na tisto Cankarjevo resnico: »Gospodar se menja, bič pa ostane!« In bomo zares zaznamovani z večnim hlapčevstvom. Vidiš, zato je moja misel nemirna, zato sem resno zaskrbljen.

Leta 1953 sem aktivno posegel v življenje in pri tem doživel marsikaj grenkega. Tja do leta 1960 sem se pošteno učil živeti in delovati v zvestobi sebi in domovini. Nikoli nisem imel smisla za politiko, bila je izven mojega zanimanja. Velikokrat so me povabili v ZK, vendar sem vsakič odklonil.

Ker sem izrazit individualist, ne bi zdržal v nobeni stranki, kaj šele v eni sami, ali da bi moral misliti kolektivno. Nikakor ne bi mogel biti tiho, že zato bi me bržkone vrgli ven. In zato tudi danes nimam strankarskih ambicij in ne slišim na to uho, živeti hočem še naprej po svojem intimnem prepričanju. To sicer ni popularno, še manj koristno, je pa, vsaj zame, odrešujoče.

Ko sem nekoč davno zaprosil za službo, sem dobil dve odločbi hkrati. Prva me je pošiljala v Čačak, drugo pa mi je napisal pisatelj dr. Ivan Pregelj in se glasi: »Kuj, snuj, drugim, ne sebi se žrtvuj!« Medtem ko Čačka nisem videl nikoli, sem Pregeljeve besede zmeraj nosil s seboj kot dragocen napotek in popotnico velikega človeka in misleca.

Maja 1987 je imel akademski slikar p. Gabrijel Humek že drugo razstavo v Lamutovem likovnem salonu v Kostanjevici na Krki. Tokrat je bila tudi slovesnost ob njegovi 80-letnici in ob izidu Mlinaričeve monografije Kostanjeviška opatija. Prvič je p. Humek razstavljal v Kostanjevici že leta 1963. (Foto: Marijan Pfeifer)

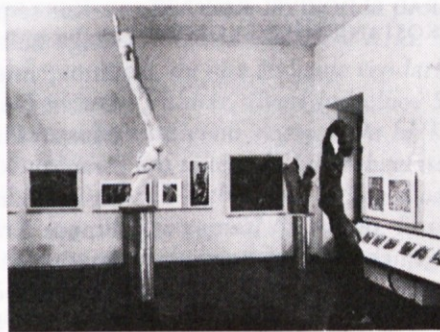
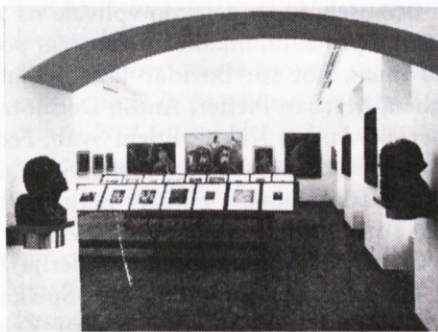
NAŠ POGOVOR
Rast 3/1990

RAST: No, ne glede na vihar ni časa in na Tvoja leta, si Ti, Lado, še zmeraj »lokomotiva ali vlačilec« nešteti kulturni projekti, in sicer: kostanjeviške galerije, Dolenjskega kulturnega festivala, Jugoslovanskega grafičnega bienala otroške grafike, mednarodne Forme vite lesenih skulptur ali plastik, obnavljanja srednjeveške arhitekturne zapuščine v Kostanjevici in nenazadnje: založniških prizadevanj! Pa te najprej vprašam, ali je že od vsega začetka šlo za nekakšne velike avtorske ideje, zamisli ali pa zgolj za skromne želje ali hotenja, ki pa so kasneje prerasla ali dozorela v zares velike in veličastne kulturne akcije in dejanja? Bi lahko v zvezi s tem porojevanjem kulturne skrbi in kulturne živosti omenil osebe, s katerimi si skupaj snoval ali pa so Ti vsaj prizadevno pomagale oziroma »stale ob strani«?

RAD BI DOŽIVEL RAZCVET KOSTANJEVIŠKEGA OTOKA

Fotografija levo:

Prva postavitve del akademskega slikarja in kiparja, kostanjeviškega rojaka Jožeta Gorjupa, je bila kot stalna zbirka odprta v Galeriji Božidarja Jakca v Kostanjevici na Krki na božični dan leta 1974. (Foto: Marijan Pfeifer)

Fotografija desno:

Pogled na stalno zbirko akademskega slikarja, kiparja in grafika, Toneta Kralja, v Galeriji Božidarja Jakca v Kostanjevici na Krki. Zdaj ima umetnik že drugo, močno razširjeno zbirko, ki jo je skupaj z arh. Otom Jugovcem postavil ravnatelj galerije Andrej Smrekar. (Foto: Marijan Pfeifer)

SMREKAR: Povedati moram, da ni bilo v vsem tem nič spontanega, marveč je bilo vse dobro premišljeno. V resnici je šlo za avtorske ideje. Sam se sicer povsem ne prištevam med njihove spočetnike, temveč sem predvsem njihova žrtev.

Še več: v sebi nosim popolnoma jasno misel o preureditvi srednjeveškega mestnega jedra v Kostanjevici, ki je v njem že na zunaj izziv. Mesto leži namreč na otoku reke Krke in je podobno slikarski paleti. Tam, kjer stoji cerkev sv. Jakoba, pa si zamišljaj palec slikarjeve roke, ki drži paletu!

Primerno se mi zdi tudi povedati, da je za rešitev tega problema doslej nastalo bore malo, čeprav je o tem že v davnih letih razmišljal sam mojster Plečnik, naredil razne idejne zasnove in celo načrte za »Hišo kostanjeviškega občestva«, kakor je naslovil svoje delo. Politika in gospodarstvo pa sta na ravni občine Krško imela za Kostanjevico zmeraj le sredobežne tendence. Kostanjevico so birokrati obravnavali dobesedno »z levo nogo«. Pred očmi javnosti so pustili razpadati, prhniti in trohniti edinstveno, nadvse zlahtno starino: »dolenjske Benetke«. Kostanjevici so sicer obljubljali veliko turistično prihodnost, toda vse, kar je bilo v njej doslej narejenega za turizem, nam je dal le ljubi Bog in nihče drug.

Obnova starega mestnega jedra res ni skromna želja, je pa stalen žarek optimizma in videnja prihodnosti.

Takšne razmere pa so bile – vsaj zadnja leta – prav tako v občinski kulturni skupnosti Krško, kamor se je nesrečno priženila tudi Kostanjevica. Potem ko so Dolenjski kulturni festival uničili in kar trem Grafičnim bienalom jugoslovanskih otrok niso dali niti prebite pare, so se nazadnje spravili še nad Mednarodni simpozij kiparjev Forma viva. Kar se tiče spomeniškega varstva, pa smo v lanskem letu prišli na negativno ničlo.

Ob vsem tem se mora človek nenehno otepati s problemom, kako najti denar, da sploh lahko kaj delaš. Kulturna skupnost Krško se je že zdavnaj izrodila in postala nekulturna. Sicer pa so ves čas skrbno pazili, da bi ne prišel zraven kak »nepoklicani«. Sposobni so bili tu sumljivi. Requiescat in pace!

Ker pa mi nudiš priložnost, da lahko povem, kar imam na srcu, bi vendarle še dodal, da pravzaprav nič ne vem, ali je Kostanjevica sploh še v krški občini.

Umetnostno zgodovinski »gremij«, ki deluje tudi v okviru Odbora za varstvo naravne in kulturne dediščine Krško, je, na primer, za zazidavo krškega mestnega jedra namenil sredstva, ki gredo v milijone dolarjev, pri tem pa je mnenja, da nekatere akcije v zvezi z obnovo kostanjeviškega mestnega jedra »že dolgo potekajo«. Kakor da jim je v spotiko celó upanje, ki živi in se iz leta v leto čudežno obnavlja v Kostanjevici...

Morda bodo vsaj novi občinski možje temeljito prezračili tudi hišo, v kateri so »dosmrtno« oblačili in vedrili (in to deloma še zmeraj počnejo) vedno eni in isti funkcionarji, ki so krojili usodo tudi Kostanjevici in njenim ustanovam.

NAŠ POGOVOR
Rast 3/1990

Kar se pa tiče oseb, ki so dejavno vplivale na začetek in razvoj kostanjeviškega kulturnega projekta, nikakor ne morem poleg navedbe številnih domačinov, mimo imen, kot so: Božidar Jakac, Vladimir Lamut, Jože Kastelic, Dušan Omahen, Marijan Pfeifer, Anton Dermota, Bojan Štih, Božo Borštnik, Marjan Pliberšek, Andrej Kokot, Edvin Švab, Fedor Gradišnik, Stane Mikuž, Branko Gombač, Rado Bordon, Smiljana Didek, Emilijan Cevc, Jože Brumen, Josip Vidmar, Nada Vidmar, Hubert Bergant, Breda Kovič, France Gorše, France Kralj, Tone Kralj, Herbert Grün, Zoran Didek, Janez Drolc, Viktor Povše, Jože Gostič, Zlata Gjungenac, Valerija Haybalova, Vilma Bukovec, Boris Kobè, Tone Bitenc, Marjan Vidmar, Špelka Valentinčičeva, Fran Petrè, Vilma Pirkovič, Tone Kozlevčar, Demetrij Žebrè, Vinko Trinkaus, Tone Gošnik, Bogο Leskovic, Slavko Jan, Alojz Gradnik, Oto Jugovec, Tone Potočkar, Jakov Gotovac, France Stelè, Ladko Korošec, Krsto Hegedušič, Tone Kozlevčar, Vladimir Maleković, Zlat Kralj, Janez Mesesnel, Matjaž Kmecl, Ciril Zlobec, Janez Menart, Viktor Povše – saj ne morem dalje, kajti vseh ni mogoče naštet. Izpostavil sem le nekaj imen, kakor so mi prišli na pamet, in samo nekatera od (na srečo) res številnih, dragocenih, zaslužnih osebnosti. Bolj prav bi bilo, kajpak, ko bi mogel omeniti vse. Oh, da le ne bi bilo kakšne zamere še pri kom, ki ga cenim in imam rad! Namenoma bi nikogar ne želel prezreti.

Tudi slovenskega ljudskega umetnika, Maksima Gasparija, je pritegnila Kostanjevica na Krki. Na sliki: s svojo ženo in ravnateljem galerije Ladom Smrekarjem se odpravlja v Lamutov likovni salon, kjer so mu v maju 1976 pripravili retrospektivno razstavo. (Foto: arhiv Galerije B. Jakca)

RAST: Kaj pa Tvoja žena Marija? Bila sta si eno. Bi zmoget vse to počenjati in narediti brez njenega sodelovanja?

SMREKAR: Če bi pošteno hotel ovrednotiti njen delež, bi potreboval dosti več prostora. Bila je zmeraj êno z menoj in mojimi načrti, bila v šoli dobra učiteljica, doma dobra mati in žena, tako da je »zaslužna« vsaj toliko za ves kulturni projekt »dolenjskih Benetk« kot jaz sam. Tudi nadvse skromna je bila. Saj sploh ni pogrešala, da v 37 letih požrtvovalnega dela ni dobila niti enega javnega priznanja ali pohvale, in to v času, ko je bila na tem področju in tudi na drugih področjih prava inflacija plaket, kolajn, priznanj, nagrad. No, kar sem dobil jaz, je bilo in je tudi njeno delo.

RAST: In zakaj si si toliko naložil na svoj »voz življenja« in ga celo preobložil? Lahko bi mirno in spokojno ravnateljaval in užival ob zeleni Krki. Si »vidmarjanec«, ki je spoznal in se oprijel stare misli, da ima življenje vendarle svoj smisel? In če ga ima, ga je treba, kakor pravi Vidmar, živeti smiselno? Si odkril svoj smisel življenja v skrbi za kulturno in duševno vzgojo? Da bi Te vodila napuh in slava, ne bi rekel, še pomisliti na kaj takega bi bil greh, zlasti zato, ker si si izbral za moto v uradniškem pogovoru k zborniku Krško skozi čas Župančičevo misel. Naj jo navedem, kakor jo je zapisal na vabilo, ki so mu ga poslali kmalu po osvoboditvi domov ob preimenovanju dotedanjega učiteljskega doma na Žibertovi ulici 27 v Ljubljani v Dom Otona Župančiča; kasneje je prišlo v roke Tebi, pa si ga skrbno shranil: »Brez proslav je najlepše – dokler nisi slaven, si mlad.« Zato bi rekel, da so Te v življenju vendarle vodili skromnost, delavnost in ljubezen do plodov človekovega duha in čudes narave. Pravzaprav Te sprašujem po Tvoji življenjski filozofiji ali veri?

SMREKAR: Delo me osrečuje in daje smisel mojemu življenju. Nikoli nisem imel občutka, da hodim v službo, zato tudi 42-urnega tedenskega delovnika sploh nisem poznal. Dostikrat sem začel ob sedmih zjutraj in končal tudi čez polnoč, še posebej, ko sem imel na odru večerne vaje za tistih 26 gledaliških del, ki sem jih zrežiral, z našimi igralci pa tudi odigral na 33 raznih odrih, tudi na odrih poklicnih gledališč v Ljubljani, Celju, Novem mestu, pa Zagrebu, Karlovcu, Trstu, Gorici, Celovcu itd. Na primer: tudi v Bučki in na Vinici, da omenim vsaj nekaj postaj tega delovanja. O tem se na sploh vseka-kor premalo ve.

Fran Žižek: Miklova Zala. Režija: Lado Smrekar. Ljudski plesi: Marjan Kralj. Scena: Vlado Rijavec. Prizor je bil posnet v Hrvatskem dramskem gledališču v Zagrebu, kjer so Kostanjevičani večkrat gostovali (Benelli: Ljubezen treh kraljev, Koren: Vohunka, Finžgar: Divji lovec, itd.).

Na sliki: Miklovka (Rozika Jankovič), Serajnik (Ivan Mlakar), Miklova Zala (Vera Planinc-Koljančič), Mirko (Stanko Jordan)

Življenje ima zame globok smisel prav v delu in razdajanju. Oboje sem poskušal potrditi ničkolikokrat. To mi je narekoval tudi učiteljski poklic, ki po mojem ni zgolj obrt, ampak tudi prepričanje, osebno nagnjenje, poslanstvo.

Vidmarjanec? Rad bi bil, saj sva si z Josipom že dolga leta prijatelja. Podobno vprašanje mi je nekoč že postavila zelo razgledana slovenska kulturna delavka. In veš, kaj sem ji odgovoril? Da bi rad bil, a da se bojim, ker imam premalo znanja.

Tisti moto Otona Župančiča pa je veljal prav meni, zato skrbno varujem pismo, kjer je pesnik s svojo roko napisal tudi posvetilo: »Tovarišu Ladu Smrekarju.« Rad bi še naprej ostal tovariš, in to vsem ljudem na zemlji. No, vsaj tistim, s katerimi kakorkoli prihajam v stik.

O življenjski filozofiji in veri me sprašuješ?

V davnih šestdesetih letih sem Udbi odgovoril, da sem vzgojen krščansko. In še danes sem hvaležen svojim staršem in vzgojiteljem za to. Želim pa tudi povedati, da mi ni Udba skrivila niti lasu, ko je slišala moj odgovor. Tudi tam se je našel kak pameten človek.

Sicer pa mi dovôli, da si grem odgovor sposodit h Goetheju:

»O večnost je in mora biti,
da se kdaj snidemo.«

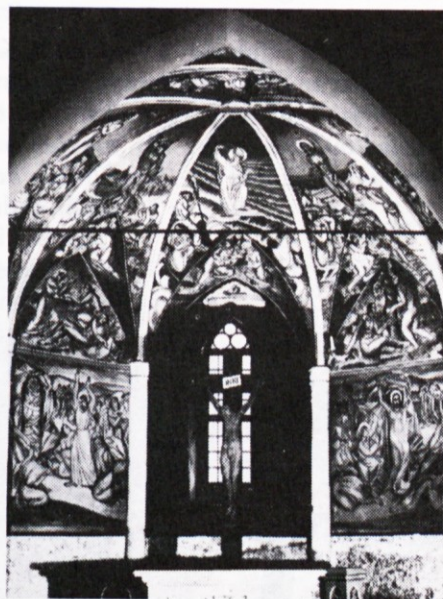
Fotografija levo:

Tone Kralj: Tri dobe življenja. Hra-
stov les, 1972, ko je umetnik sodelo-
val na Mednarodnem simpoziju
kiparjev Forma viva v Kostanjevici
na Krki. (Foto: Marijan Pfeifer)

Fotografija desno:

Prezbiterij Miklavževe cerkve v
Kostanjevici na Krki, ki jo je doma-
čin, Jože Gorjup, Meštrovičev uče-
nec in absolvent zagrebške (kipar-
stvo) in florentinske umetnostne
akademije (slikarstvo, grafika),
poslikal po svoji vrnitvi iz Italije.
Ker se mu je slikanje zavleklo v
pozno jesen 1931, se je pri delu pre-
hladil, dobil vnetje nosnega korena
in, star komaj 25 let in deset dni, 30.
aprila 1932 v Ljubljani umrl. Poko-
pan je v Kostanjevici na Krki, šola
pa nosi ime po svojem znamenitem
učencu.

Akademik dr. France Stele je zapi-
sal: »... Gorjup je s poslikavo cer-
kvice sv. Miklavža v Kostanjevici
zopet priboril stenski sliki v devet-
najstem stoletju izgubljeno soglasje
slikarije z arhitekturo.« (Foto: Mari-
jan Pfeifer)

RAST: Kaj pa Forma viva? Letos ji je 30 let. Kako se je rodila, kako je doslej živela, kako je z njo danes? Preveva me misel, da je z njo »Evropa« (mi v Evropi!) pritegovala ustvarjalce drugih celin. Slovenci, Dolenjci smo tako tudi po Tvoji zaslugi dali Evropi likovni utrip svetovne lesene plastike. Duhovno, kulturno smo spletli vezi z likovnim svetom vseh kontinentov. Pa vendar, ali ni v tem projektu tudi nekaj politike neuvrščene aktivne (duhovne) koeksistence? Bo geslo »Evropa zdaj« (s tem projektom smo odpirali Evropo svetu in svet Evropi!) kaj v nasprotju s prizadevanjem Forme vive, ki želi povezovati ljudi vseh celin – tu na Slovenskem, v Evropi in jutri: tako kakor danes in včeraj?

SMREKAR: Mednarodni simpozij kiparjev Forma vive se je rodil v Kosta-
njevici nekega jesenskega večera 1960. Takrat je Gorjupovo galerijo obiskal
kipar Jakob Savinšek. Ko smo po ogledu zbirke sedeli na vrtu, je mož kar
nenadoma vzdihnil: »Joj, kako čudovit ambient za kiparski simpozij!«

Naslednji dan sem to povedal inženirki Vilmi Pirkovič, ki je bila prav tedaj
podpredsednica okraja Novo mesto. In kolesje je steklo. Kipar Janez Lenassi
je bil od vsega začetka zraven. Zavzel se je tudi za Portorož in tako smo
Formo vivo skupaj udeležili v Kostanjevici in Portorožu.

Že od vsega začetka smo imeli pred očmi mednarodno prireditvev, utrip
kiparstva v mednarodnih razsežnostih. Ne bi zanikal, da se je prireditvev »son-

čila v senci » jugoslovanske neuvrščene politike in mednarodne duhovne koeksistence ter da se je na vse to tudi sklicevala. Želeli smo povezovati ustvarjalce vseh celin in smo jim pri tem nudili popolno ustvarjalno svobodo.

Ne vem, ali smo s tem odpirali Evropo svetu in svet Evropi, dejstvo pa je, da je ta prireditev, se pravi Forma viva, združila v treh desetletjih nekaj sto kiparjev z vseh celin in da so ti ustvarjalci pustili na simpozijih v Kostanjevici in Portorožu, na Ravnah in v Mariboru več sto stvaritev. Prepričan sem, da vsega tega ne bo mogel nihče obiti, saj so rezultati vidni, navzoči med nami, pripravljeni tudi na kritično in vsakršno drugo presojo. Prav tako ne kaže zanemariti dejstva, da gre za monumentalne stvaritve, za stvaritve velikih razsežnosti, ki so tudi v materialnem pogledu dragocen zaklad v hramu slovenske in svetovne kulture.

Menim, da so se ušeli vsi tisti, ki so od vsega začetka in tudi pozneje čisto preprosto podcenjevali ali omalovaževali prizadevanje v zvezi s Formo vivo. S svojo trdoživostjo, in tudi nenehno z veliko skrbjo zanjo, je dokazala, da hoče in da je zmožna živeti. Še danes jo lahko zanika le kakšen mračnjaški in trdovraten dvomljivec.

Tridesetletnica delovanja tega kiparskega simpozija bo dokazala, da naše dolgoletno prizadevanje ni bilo zaman, da so imena delovišč šla s slovenskega zemljevida po vsem svetu in da je prireditev slej ko prej izraz širokih umetnostnih, demokratičnih in humanističnih stremeljenj raznih narodov.

Fotografija levo:

Cerkev kostanjeviške opatije, ki je 20. septembra 1942 zagorela in pogorela s samostanom vred. Gorela je tri tedne, čeprav je edinstven spomenik. Zdaj so v nji zelo pomembne likovne in glasbene prireditve z mednarodno udeležbo. Spomeniško-varstvena služba jo je obnavljala cela tri desetletja. Cerkev v notranjosti (foto: Joco Žnidaršič)

Fotografija desno:

Portal šole v Kostanjevici na Krki, delo akademskega kiparja Toneta Kralja iz leta 1972. Nad vhodom v šolo ravnateljevo geslo: »Niti dneva brez dela!« (Foto: Marijan Pfeifer)

RAST: Ali se Ti zdi, da bo čas, ta čas, ki se je zdaj ukaščil na Balkanu ter v nas zori v zaskrbljenost in upanje, vendarle rodil toplo dlan za človeka in radodarno skrb za kulturno, za vse to, kar je bilo in je pglavitni del Tvojega življenja? Si zaskrbljen nad tem, kaj bo prinesel jutri vsem Tvojim projektom ali vsaj nekaterim, ali pa morda čutiš, da je treba vzdržati, še bolj poprijeti in s sredstvi kulture preseči in premagati razcveto, prepirljivo zlo, ki ga ni malo? Bo Jugoslovanski otroški grafični bienale vzdržal sredobežne nacionalistične strasti?

SMREKAR: Ob vsej zaskrbljenosti dajem vendarle prednost upanju. Bojim se le, da bi se ne znašli spet v 19. namesto v 21. stoletju.

Svet postaja čedalje manjši, razdalje med državami in tudi kontinenti se vse bolj krčijo. Srečen bi bil, če bi se tako krčile tudi razdalje med ljudmi, če bi si

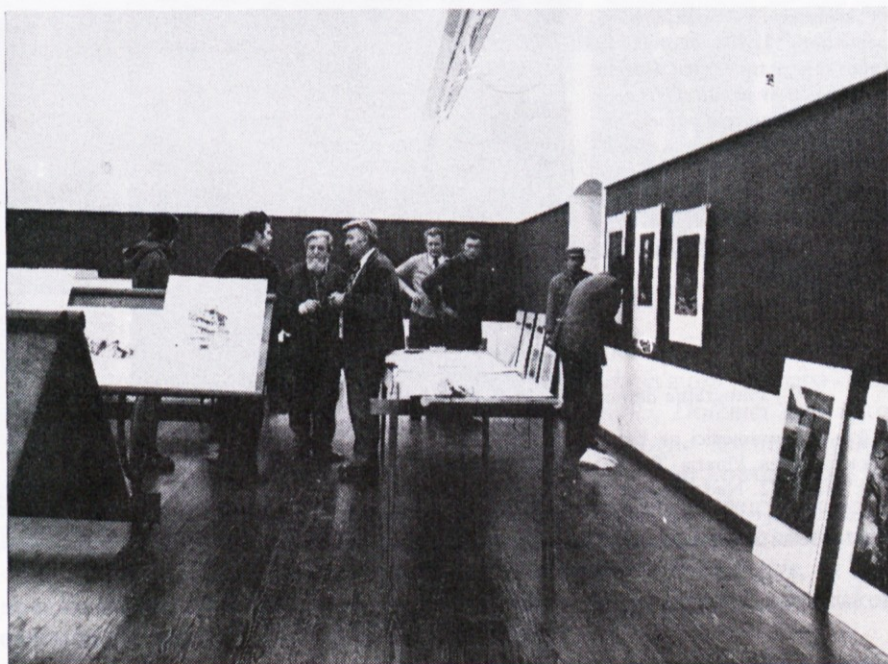
vsi ljudje podajali roke v zares bratskem in pristnem človeškem stisku, prežetem z občutkom globoke medsebojne solidarnosti, zavesti o skupni človeški usodi. Želim, da bi svetloba končno le pregnala temò, da bi nad vsem našim planetom zavladal čudež božanske ljubezni.

Jugoslovanski otroški grafični bienale bo spet v maju 1991. Menim, da so sredobežne nacionalistične strasti bolj v glavah nekaterih prezagrelih politikov in politikantov in dosti manj v glavah množic.

RAST: In kako je z obnovitvenimi deli, ki si jih tako goreče vodil, spodbujal in usmerjal?

SMREKAR: O obnovitvenih delih bi lahko povedal predvsem to, da so me dolga desetletja zelo zanimala in tudi hudo bremenila.

Začel sem s šolo, kulturnim domom in vrtcem. Že 36 let pa delujem v gradu, kjer sem zlasti v zadnjih desetih letih, ob vsestranskem, temeljitnem in pretehtanem strokovnem sodelovanju ljubljanskega zavoda za spomeniško službo ter ob skoraj trideset let trajajočem usmerjanju in nadzoru inž. arh. Špelke Valentinčičeve, inž. Stojana Ribnikarja, dr. Draga Komelja, inž. arh. Milke Čanakove, pa tudi domačinov (dipl. inž. Nika Kurenta, Silva Gorenca, Staneta Nunčiča, Miloša Medveda, Nika Žiberta, dipl. inž. Darka Kolška, Marjana Dvoračka, Franceta Drmaža, Jožeta Kovačiča, Ladka Kukca, Marije Gjurekovič itd.), poskušal pridobiti čimveč prostorov in jim vdahniti novo življenje. To sem dosegel z ustanovitvijo Galerije Božidarja Jakca, ki se je razvila v nacionalno umetnostno inštitucijo slovenskih ekspresionistov.

Na Miklavžev večer 1974 so postavljali del velikanske grafične zbirke v Galeriji Božidarja Jakca v Kostanjevici na Krki. Na sliki mojster s sodelavci. (Foto: Marijan Pfeifer)

NAŠ POGOVOR
Rast 3/1990

Seveda je objekt tolikšen, da bo potrebno delo vsaj še ene generacije, če hočemo, da bi grad zadihal v vsej svoji nekdanji razkošni lepoti. Če pomislim, da je bil grad s cerkvijo požgan in podrt, da so ruševine razvažali in jih uporabljali za gradbeni material, da bi danes iz kupa razvalin lahko raslo robidovje tako kot na Rakovniku pri Šentrupertu ali pa v nekdanji cerkvi nad Žužemberkom, na Hmeljniku, v Soteski in drugod, potem sem lahko še kar zadovoljen, da smo ruševinam dali novo življenje, ki mu nihče več ne bo mogel zaustaviti poti.

RAD BI DOŽIVEL RAZCVET
KOSTANJEVIŠKEGA OTOKA

Morda pa tudi moje delo le ni bilo zaman. Že rahla zavest o tem me osrečuje.

V tehle ruševinah (slika zgoraj, foto: arhiv Zavoda za spomeniško varstvo Slovenije) je leta 1974 dobila svoje domovanje Galerija Božidarja Jakca v Kostanjevici na Krki. V takrat še manjkajočem delu gradu sta zdaj Pastelna dvorana Božidarja Jakca in uprava galerije (slika spodaj). (Foto: Branko Babič)

NAŠ POGOVOR
Rast 3/1990

Morda pa tudi moje delo le ni bilo zaman. Že rahla zavest o tem me osrečuje.

RAST: Založništvo! Poskusi so bili. Nekaj knjižnih del je izšlo. Največ menda v okviru Cvelbarjeve zbirke. Se boš še trudil? V Novem mestu je spet oživela Dolenjska založba. Je moč prizadevanja posavskih Dolenjcev združiti ali pa posavske kali razviti v samostojni založniški projekt z lastno organizacijo?

SMREKAR: Pri ustanovitvi Dolenjske založbe in Dolenjske galerije sem sodeloval kot takratni predsednik Sveta za kulturo pri okraju Novo mesto. Menim, da bi take ustanove oziroma organizacije morale biti nadregionalne (kot sta npr. Pomurska založba in Založba Obzorja) in nadstrankarske. Edino pravo merilo za njihovo dejavnost je kvaliteta. Sama kvantiteta namreč ne rodi kvalitete. Ta je zelo zahtevna gospa.

RAST: V kostanjeviški galeriji so spominske zbirke močnih likovnih osebnosti. V stavbi osemletke je Gorjupova umetniška galerija, v bivšem gradu sredi Kostanjevice je Lamutov likovni salon, v samostanu pa galerija Božidarja Jakca in Toneta Kralja. Jakac je v darilni listini tedaj precéj ošvrknil Novomeščane, češ kako petnajst let poprej niso uspeli uresničiti zamisli o ateljeju in galeriji njegovih likovnih del. Takrat je tudi zavezujoče razmišljal o nadaljnji retrospektivni bogatitvi podarjene zbirke. Ali se je te zaveze pozneje držal ali pa morda ne v celoti? Saj so, kakor je znano, Novomeščani pred leti obnovili pobudo o Jakčevi stalni zbirki in je tako zdaj v tem mestu, v nekdanjem hotelu njegovega očeta in v neposredni bližini njegove rojstne hiše, Jakčev dom s stalno bogato zbirko njegove likovne poti.

SMREKAR: Kostanjevica ima enovito kulturno-znanstveno organizacijo, ki se imenuje Galerija Božidarja Jakca.

Ne gre torej za posamične spominske zbirke, marveč za galerijo, ki sicer nosi ime Božidarja Jakca, a bi ji lahko rekli Galerija slovenskih ekspresionistov. Njihov idejni utemeljitelj in spiritus agens je bil France Kralj. Ta ima danes v galeriji najpomembnejšo zbirko, sledijo pa mu Božidar Jakac, Tone Kralj in Jože Gorjup, ki je Kostanjevičan in ima v nji največ enot, čeprav ni razstavljen. V pripravi je namreč njegova velika retrospektiva z monografijo.

Vsem navedenim je pridružena Pleterska slikarska zbirka starih mojstrov in še, čeprav kot torzo, zbirka Zorana Didka, ki pa se bo s pridobitvijo novih prostorov znatno razširila. Pridružila se bosta tudi kipar France Gorše in slikar Miha Maleš; morda tudi kipar Janez Boljka.

Pogled na nikoli odprto razstavo velikega slovenskega umetnika, Franceta Goršeta, ki pa jo je vendarle videlo nekaj nad dvesto strokovnjakov, znanstvenikov in časnika-
karjev, in to ilegalno, ker je bila razstava leta 1972 prepovedana. Zaradi kratke pameti nekaterih oblastnikov je bilo treba odpeljati tudi umetnine na Koroško, saj so grozili, da jih bodo razbili. Tako je Lamutov likovni salon ostal vse leto brez prireditve. (Foto: Marijan Pfeifer)

NAŠ POGOVOR
Rast 3/1990

V sklopu Galerije Božidarja Jakca je tudi zbirka 189 umetnikov v šoli, ki je že od vsega začetka depandansa galerije. Galerijska depandansa je prav tako Lamutov likovni salon, to je prostor za občasne likovne razstave v nekdanjem Spanheimovem letnem dvorcu, v katerem je bila pozneje hiša mestnega županstva, od leta 1773 dalje šolski prostori, nato prosvetna dvorana, ki pa je bila med vojno uničena, a smo jo po njej povsem prenovili.

Glede mojstra Božidarja Jakca pa moram povedati, da smo mu za razstavo njegovega velikega opusa ponudili ves grad. In to bi bila zares sijajna »zadružbina«, kot je ob svojem obisku Kostanjevice rekel takratni predsednik jugoslovanske vlade, Mika Špiljak. To bi bilo za Jakčevo umetnost zelo pomembno dejanje, tako v narodnem kot mednarodnem obsegu. Z združenimi močmi bi to lahko tudi uresničili, o tem sem bil zmeraj prepričan.

Jakac je sprva razmišljal podobno, toda moči so mu začele prezgodaj poje-mati. Začeti bi bil moral prej, vendar se v novomeške zadeve nisem hotel prav nič vmešavati. Pobudo za takšno stalno Jakčevo predstavitev v Kostanjevici pa je dal mojster Jakac in ne jaz.

Sicer pa je čisto vseeno, kje ta zbirka je. Pomembno je, da je skupaj in to za nas vse. Kostanjevica je tako in tako na Dolenjskem. Naravnost razkačen postanem, če me kdo rine v Posavje. S takim nesmisлом se nisem in se ne bom nikoli sprijaznil.

Pri fenomenu Božidarja Jakca bi bilo treba paziti na dve stvari: na njegovo lastno umetniško produkcijo, ki je že sama po sebi velikanska, in na zbirko, ki jo je ta genij sam zbral. Tako je, npr., imel kar šestnajst Jakopičevih del. Če bi vse, kar je ustvaril in zbral, ali vsaj večino tega zaobjeli v eni sami ustanovi, bi ta imela pomen zanj in njegove nesmrtnosti stvaritve, bila pa bi tudi v čast in velik ponos slovenskemu narodu. To bi pomenilo tudi za naš arhitekturni biser uveljavljanje njegove duhovne kontinuitete, kljub temu da je bil že 1. oktobra 1786 samostan ukinjen, njegova oprema razprodana, zemljišča pa dodeljena verskemu skladu.

V »enigmi Jakac« nista imela poglobitve in odrešilne vloge ne Novo mesto ne Kostanjevica, marveč so imeli izrazito odločilno vlogo zunanji vplivi, ki pa, žal, niso bili naklonjeni, da bi ta edinstveni človek dobil tak monument. Vendar pa menim, da bo nepristranska zgodovina izrekla tudi v tej zadevi svojo pošteno sodbo.

Ko smo leta 1975 odpirali, kot drugo dejanje te umetnostne akcije, Pastelno dvorano Božidarja Jakca, je že postajalo jasno, da ima mojster več »želez v ognju«. Zato nam je bilo naravnost dobrodošlo povabilo pleterskega priorja, p. Janeza Drolca, naj prevzamemo del pleterske slikarske zbirke. Sledil je France Kralj s svojimi deli in galerija je dobila novo fiziognomijo. Če bi ne bilo tistega nepotrebnega sramotnega spotikanja ob Francetu Goršetu, bi danes imeli tudi dragoceno zbirko tega odličnega slovenskega umetnika, saj je dal Slovencem na voljo vse svoje stvaritve, a smo jih potem morali, žal, s tovrnjakom odpeljati v izgnanstvo, na srečo vendarle med zavedne slovenske ljudi.

RAST: Kaj pa Vladimir Lamut? V Kostanjevici ima svoj salon, v njegovem Novem mestu so slike v glavnem v depojih. Nikoli ni dobil tistega javnega družbenega in kulturnega priznanja, ki ga zasluži ta »dolenjski Van Gogh«. Podobno bi lahko komentirali odnos do Štovička. Kar je bilo narejeno, ste storili v krški občini – to je pa tudi vse. Pri vas ima atelje in galerijo; no, zdaj je že pokojni! Toda vidnejšega kulturnega priznanja ali nacionalnega družbenega priznanja za časa življenja nista bila deležna ne Lamut ne Štoviček! Kako to? Je moč na to vprašanje vsaj malo odgovoriti?

SMREKAR: Vladimir Lamut doživlja prav te dni novo krivico. Če bi živel,

bi obhajal 75-letnico svojega življenja. A ker je med rajnimi, se ga ni nihče niti spomnil.

Je to prav? Trpki poet naše mile dolenske dežele je živel ves čas nerazumljen. Usoda mu je dodelila podobnost z Van Goghom le v pogledu njegove življenjske zgodbe, vendar pa mu ni uspelo doseči enakovredno pomensko teže. Bil je pač tragična osebnost; težko je prenašal izjemno uspešni razvoj svojih vrstnikov Murtića in Price.

Sam mi je dosti govoril o vsem tem, saj si je brez potrebe dopovedoval, da je »premalo moderen«. Moteče je bilo tudi razmerje Jakac–Lamut. Največji davek pa je moral plačati prav naši provinci, četudi ji je dal vso svojo ljubezen in ji posvetil vse svoje delo, a ga je pustila obupanega in praznih rok.

Lamut ne more imeti svojega ateljeja (tako kot Štoviček), ker ga preprosto nikoli ni imel. Niso mu ga dali. Stalno zbirko pa bi vendarle lahko imel in tudi prostor zanjo je. Treba je le pogledati s praga Jakčevega doma, pa je vse jasno. Nobenega dvoma ni, da Lamut, zlasti Lamut–grafik, stalno zbirko zares zasluži in da je to zadevo treba resno obravnavati.

Pesnik dr. Alojz Gradnik je večkrat prišel na počitnice v Kostanjevico na Krki. Ob takih priložnostih je ponavadi bral tudi svoja dela. Velikokrat je sedel v šolskem parku in gledal proti vasi Orehovec, od koder je bila doma njegova velika ljubezen, Marija Švalova, ki ji je posvetil vrsto pretresljivih pesniških izpovedi. Na sliki: Pesnik v družbi s tedanjim ravnateljem šole in dolgoletnim prijateljem, Ladom Smrekarjem. (Foto: Lojze Stih)

NAŠ POGOVOR
Rast 3/1990

Ali se Ti zdi prav, da so nekateri dobili kar štiri Prešernove nagrade, pesnik Alojz Gradnik pa ni dobil nobene? Dobro se spominjam, kako sem pred leti šel k svojemu prijatelju, Benu Zupančiču, s predlogom, pravzaprav prošnjo, da bi Gradniku dodelili Prešernovo nagrado. Beno je bil razumen človek in pred njim si lahko mislil naglas. Rekel mi je: »Ne bodi naiven! Prešernova nagrada ima tudi politično veljavo. In take nagrade Gradniku ni mogoče dati.

Ne bo šlo.« V tem grmu je tičal in še vedno tiči zajec. Tu je začetek in konec vseh pomembnejših, vidnejših kulturnih priznanj. In Ti si bil dovolj visoko, da bi bil lahko s tehtno besedo posegel tudi v sračje gnezdo in vsaj poskušal napraviti red.

Ali so Franceta Kralja, enega najprimernejših Slovencev za profesorja na Akademiji likovnih umetnosti, kdaj povabili nanjo? Je bil vsaj habilitiran za profesorja? Seveda ne. Samo od zunaj je lahko gledal to slovensko akademijo, mi pa smo bili ob tem vsi tiho. Slovenci bi si morali glede marsikoga in marsičesa pošteno izprašati vest. In se tudi zares pokesati.

RAST: Ker nisi »proslavar«, si torej mlad, pa bi Te vprašal, ali imaš še kaj za bregom ali v mislih, kar bi rad naredil ali pa vsaj dočakal?

SMREKAR: Rad bi dočakal, da bi bil grad, v katerem je Galerija Božidarja Jakca, popolnoma revitaliziran. Pe ne za gostilno in pijance, marveč za slovenski kulturni Panteon in za častilce umetnosti. Na tisto zamočvirjeno zemljo okrog gradu pa bi zasadil mogočne hraste, kot so tam že rasli nekoč. Prav tako bi rad dočakal reprezentančno monografijo o Jožetu Gorjupu, našem Kostanjevičanu, ki je pri svojih petindvajsetih letih že moral umreti. Rad bi doživel razcvet kostanjeviškega Otoka, seveda primerno, smotrno turistično preurejenega. Rad bi okoli sebe gledal srečne ljudi, ki ne bi čemeli samo za svojimi plotovi in premišljevali o hitrem, lahkem zaslužku, ali pa se celo bali živeti. Rad bi...

RAST: Si tudi pesnik. Kako je s to Tvojo rojenico? Pisal si, objavljaj tudi. Še je čas, vabi Te Dolenjska založba!

SMREKAR: Tvoje vprašanje ima številko 13 in prav trinajstega v mesecu Ti tole odgovorjam. Se mi boš smejal, če Ti iskreno priznam, da sem včasih vraževeren?

Ko hruška dozori, sama pade z drevesa. Včasih pa je pametno, če ji vsaj nekoliko pomagaš dol. Utržeš jo, ko je dovolj zrela, paziš, da se med trganjem ne potolče, in jo potem zanesesh Franciju Šaliju v objavo... Tako mi na dušico pihajo prijatelji in znanci. Morda imajo celo prav. Pišem pa še.

Če Šali se morda ne šali,
da moje pesmi bi izdali...

RAST: Za kulturo in umetnost si ogrel in vanju usmeril tudi svoja sinova. Jabolki torej nista padli daleč od drevesa; pravzaprav, še mlada sta že zlahtni in zreli drevesi. Je to tudi duhovna in fizična deviza današnjega in jutrišnjega kostanjeviškega in dolenjskega kulturnega dela, skrbi in nemira? Bi kaj rekel kot oče?

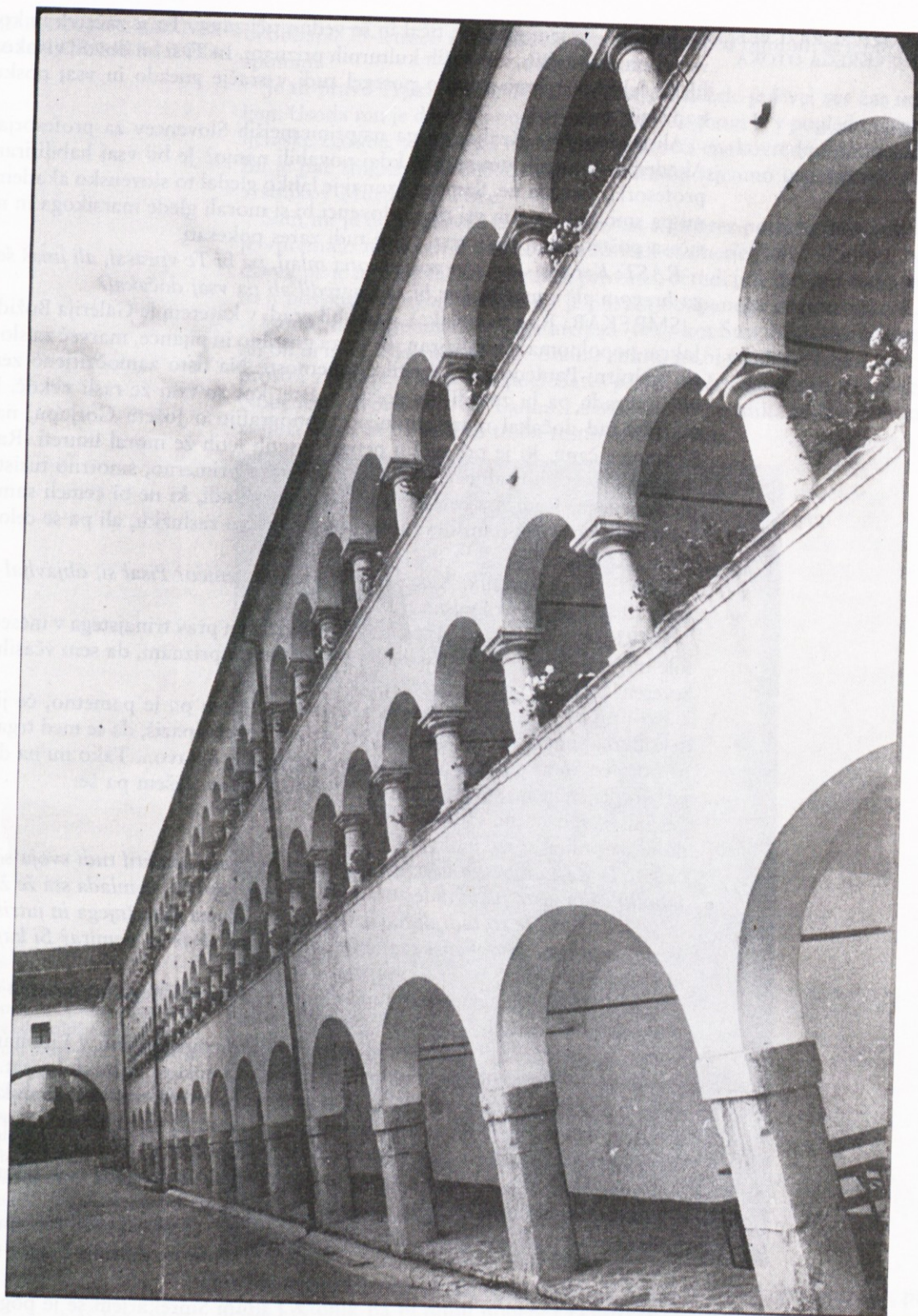
SMREKAR: Oba sinova sta brez domačega »poklicnega usmerjanja« zašla v območje kulture.

Prvi je umetnostni zgodovinar z dvakratnim magisterijem: v Ljubljani in v Cambridgeu. Prav zdaj se na Harvardu poti, da bi si pridobil doktorat. Torej se je zapisal znanosti o umetnosti. Doma pa štejemo dneve, ki še manjkajo do njegove dokončne vrnitve. Po dolgotrajnem študiju na dunajski, pariški in harvardski univerzi bo to težko pričakovan dogodek za vso družino.

Drugi pa se je pred meseci vrnil z Dunaja, diplomiral je na treh fakultetah. S pravom se zanesljivo ne bo ukvarjal, dirigent pa bo vsekakor.

Ker sta oba, hvala Bogu, tudi dobro vzgojena, če smem tako reči, pričakujem, da bosta tudi dobra delavca. Da bosta prizadevno delala v blagor slovenskega naroda. Tako smo spet pri smislu življenja.

Z Ladom Smrekarjem se je pogovarjal
Franci Šali

Poezija arkad v Galeriji Božidarja Jakca. (Foto: Branko Babič)

PREDSTAVITEV ARHEOLOŠKEGA DELA TONETA KNEZA

(Ob njegovi šestdesetletnici)

Pri Filovcih v prekmurski ravnici so lani potekala melioracijska dela. Melioracija je pri nas ime za dejavnost, s katero je treba v obdelovalno površino spremeniti toliko hektarov četrtozredne zemlje, kolikor prvo-razredne je bilo na kakem drugem koncu Slovenije pozidane. Za mimogrede pa se spravi v red še kaka druga nadlega, ki je na poti t. i. napredku. Tam so lani z buldožerjem skrivaj razrili z zakonom zaščiteno in kot arheološko najdišče tudi lepó označeno gomilo.

Nikoli ne bomo mogli vedeti, kakšno zgodbo bi nam povedala njena notranjščina, ali bi zvedeli kaj novega o Ilirih, Keltih, Rimljanih, prvih Slovanih na teh tleh, in če zdaj rečem, da je gomila morda skrivala veliko senzacijo, recimo, na zahodni rob potisnjeni ostanek kurganske kulture, lahko pretiravam in se motim prav toliko kot tisti, ki bi dejal, da je bila gomila brezvreden hribček.

Priložnost, da bi dokazali prvo, drugo ali tretje, je zmeliorirana na veke vekomaj.

Tega tukaj ne pravim zato, ker bi se hotel javno škandalizirati spricho poniglavosti neugotovljenih in – seveda – nekaznovanih storilcev kulturnega zločina.

Ker smo se zbrali na slovesnosti, s katero odpiramo predstavitev dela našega zaslužnega rojaka in znanstvenika Toneta Kneza, ki že štirideset let svojega življenja posveča arheologiji, ko se torej arheološka veda predstavlja nearheologom, se mi je zdela zmeliorirana filovška gomila prikladna za ponazoritev tistih predarheoloških okoliščin, ki morajo biti ugodne, da bi se arheološko delo sploh lahko začelo. Da bi tja prišli arheologi, geodet bi z vrha gomile natanko izmeril strani neba, po katerih bi odmerjeni kontrolni križ, ki bi neprekopan ohranjal profil gomile in jo delil na štiri segmente, z

odkopavanjem, centimeter po centimeter, na svojih stenah odkrival verikalno stratifikacijo gomile, iz katere bi potem strokovnjak »bral« sporočilo iz davnine.

V Filovcih se ni moglo zgoditi nič takega, zakaj buldožer je na mah opravil potrpežljivo in dolgotrajno delo arheoloških strgal in metlic.

Naš slavljenec je imel glede tega nekaj več sreče. Nekatera najdišča so sicer uničili pred njegovim prihodom v Novo mesto, a če odmislimo nestrpne palirje, ki so z zazidalnimi načrti postopali okrog najdišč, je bilo Tonetu Knezu dano nemoteno odkrivati eno najpomembnejših vrst arheoloških spomenikov, tj. nekropole, od žarnih grobov izpred leta tisoč pred našim štetjem, prek halštatsko-ilirskih rodovnih gomil s skeletnim pokopom, latensko-keltskih žarnih grobišč, pa do rimskih, tudi žarnih pokopov prvega stoletja naše ere. Trideset let je zbiral gradivo iz več kot tisočletne preteklosti »novomeškega arheološkega ipsilona«, katerega zgornja kraka sta najdiščni točki v Bršljinu in na Mestnih njivah, njuno stikališče na Marofu in točka spodnjega kraka v Kandiji onstran Krke.

Z zbranim gradivom in objavami v domači in tuji strokovni literaturi (če tu odmislimo množico poljudnoznanstvenih besedil, namenjenih nearheologom) je ta del slovenskega ozemlja vpisal v ilirsko-keltski zemljevid Evrope, Novo mesto pa pripisal Hallstattu, La Tènu, Vixu, Manchingu in drugim slovitim krajem prazgodovinskih najdišč, si pridobil ugled velikega poznavalca tega obdobja, znanstvene časti in članstva tujih učenih družb in – seveda – naše spoštovanje in hvaležnost.

V sintagmi »zbrano gradivo in objave« je kajpak zajet celoten posel arheologije, ki jo po Gardinu pojmuje kot »skupek raziskav o mate-

Kustos Dolenjskega muzeja, Tone Knez, je večino svojega poklicnega življenja posvetil proučevanju preteklosti Novega mesta in situlske umetnosti v jugovzhodnem alpskem prostoru, svoja dognanja pa je osvetlil v ogromni množici strokovnih in poljudnih člankov v domači in svetovni literaturi. Omenimo naj le nekaj slavljenčevih del:

- Prazgodovina Novega mesta, Novo mesto 1971
- Novo mesto v davnini, Maribor 1972
- Novo mesto v antiki, Novo mesto 1974
- Arheološko Novo mesto, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 48, Ljubljana 1974
- Keltske najdbe iz Novega mesta, Novo mesto 1977
- La necropole de Beletov vrt, Novo mesto, Inventaria Archaeologica Jugoslavia, fascicule 27 (1981)
- Arheološka zbirka Dolenjskega muzeja, Novo mesto 1983
- Novo mesto I, Halštatski grobovi, Novo mesto 1986
- Sto let arheoloških raziskovanj v Novem mestu, Novo mesto 1990

rialnih ostalinah, ki lahko ob morebitni pomoči drugih podatkov osvetlijo zgodovino in načine življenja ljudi preteklosti (posamezne dogodke, vsakdanje dejavnosti, institucije, verovanja)«. Laično predstavo o arheologu, ki brska po zemlji za črepinjami in jih, po možnosti zlepljene v nekakšno posodo, postavlja na ogled v muzeju, da bi se ob njih dolgočasili šolarji na obveznih majskih izletih, je treba – če že ne zaradi spoštljivosti do kustosa Kneza, pa vsaj kot napotilo za gledanje pričujoče razstave – postaviti v okvir t.i. »intelektualnih postopkov« (Gardin), se pravi, na eni strani pridobivanja in razvrščanja predmetov (delanje zbirk, seznamov najdišč ipd.), na drugi pa miselnih operacij, razlagalnih postopkov ali komentarjev, ki dajejo trditve. Študije profesorja Kneza se na vsako od faz teh arheoloških postopkov, tj. pridobivanje – gradivo – komentarji – trditve, nadgrajujejo: pridobljeno gradivo se katalogizira, klasificira, prepoznavajo se oblike in delajo zgodovinske izpeljave, komentarjem se nadgrajujejo predstavitve, ureditve, identifikacije in razlage, trditvam pa opisi, tipologije, strukture in dogodki. Na poti navzgor, od trditve pa do izpeljav, ki so razlage zgodovinskih dogajanj, družbenih razmer v preteklosti in takratne razvojne stopnje življenja, se študij artefaktov širi na – če se izrazim moderno – študij ekofaktov. Za široke zgodovinske izpeljave pa se arheologija začne družiti z drugimi vedami, poleg zgodovinskih še s paleografijo, antropologijo, celo geologijo, fiziko in kemijo, in seveda s primerjalnim jezikoslovjem. V arhivu imam Knezovo pismo iz leta 1967, kjer mi piše: »Vse kaže, da izpričujejo imena širšega laškega zaledja močan vpliv ilirsko-keltskih staroselcev (npr. vsa imena z laški-, laška-etc., ...), keltska imena pa najdemo tudi na nekaterih rimskih napisnih kamnih.«

Seveda gre za kontinuiteto, tudi na tleh današnje Slovenije, dokazov za

to nam, tudi po zaslugi Knezovega dela, hvalabogu ne manjka, in zmeraj več jih je, bolj trdni so, čeprav so možnosti za senzacionalna odkritja v prihodnosti zmeraj manjše. Knezovo delo v arheologiji, ki daje svoje izsledke drugim vedam za izhodišče pri sestavljanju dogajanj tisočletnega obdobja, je pomembno ne zgolj v tem, ožje arheološkim smislu. Pomaga pri premagovanju tiste tesnobe zaradi nevednosti, intelektualnega strahu pred praznim prostorom v ozadju, tesnobe zaradi porušene ravnovesja med zmožnostjo in nezmožnostjo do skrajnih meja prodreti v preteklost človeštva. Ne pravim, da ni pomoči tistemu, ki te intelektualne tesnobe pred prazninami v preteklosti ne občuti, vendar za merilo ne more služiti, takšen namreč lahko mirne duše požene buldožer v filovsko gomilo.

Za nas je pomembno, da zavest o lastni preteklosti lahko naslonimo na kontinuiteto, na delujoči vpliv časa in prostora, na veliko več, kot so naši predniki prinesli iz indoevropskega gnezda v Zakarpatju. V krajih zadnje naselitve so se zlivali s kulturo staroselcev, in če v slovitih »Perchtenlaufe«, v nebrzdanem rajanju mladeničev v običajih iz krajev med Alpami in Maino, upajo videti sledove nekdanjih ekstatičnih orgij keltskih vojščakov v čast boga vojne Luga, zakaj ne bi mogli domnevati, da so tudi naši laufarji, pa v živalske kože odeti koranti prav tako poganski ostanki izročila Kelto, tega najbolj vznemirljivega ljudstva na prazgodovinskih tleh Evrope, ljudstva, »ki je prišlo iz teme« in je dobra štiri stoletja pretresalo Evropo, ljudstva, katerega vojščaki so vsem vojskam naganjali strah v kosti, pa naj so zmagovali ali v bitkah popadali do zadnjega moža. Kelti, to najbolj pustolovsko med barbarskimi ljudstvi, ki je v enaki meri, z naravnost eksplozivno neracionalnostjo ljubilo življenje in preziralo smrt, si niso nikoli ustvarili lastne države in tja do zatona niso zapustili niti enega pisanega vira,

kajti zapisovanje znanja so šteli za greh in so zato posamezniki »imeli v glavah cele knjižnice« (Herm), ti Kelti so se obnašali kot pustolovec, vagabund ali boem, ki mu ni mar, kaj si o njem mislijo sodobniki, radovednim potomcem pa sporoča: »Vas nič ne briga, kako sem se imel v življenju, a bilo je vznemirljivo.«.

Tisto, kar je znanega iz zapisov takratnih zgodovinarjev, tudi sodobnikov Keltov, n pr. Strabona, Diodora, Pozejdonija, Polibosa in zlasti Cezarja, lahko opremimo z materialnimi najdbami, zahvaljujoč keltskim običajem, da so dajali pokojnikom v posmrtno življenje, kajti smrt so pojmovali le kot premor v dolgem življenju, različne predmete iz tuzemskega življenja, vojakom orožje in opravo, ženskam okrasje, vsem pa posodico s hrano.

Kustosa Kneza je usoda nagradila z lepimi tovrstnimi najdbami. Najlepša, t.i. kantharos (na tej razstavi lahko vidimo le fotografijo, vrč je v novomeškem muzeju), morda ni tako bahato razkošen kot skoraj dva metra visoki krater iz Vixa, je pa v svoji stilizirani preprostosti neubranljivo prikupen, veliko bolj »keltski«, pa tudi njegov namen se mi vidi prijaznejši, saj je služil za mešanje pijač na keltskih krokarijah, v tistega iz Vixa pa so prestrezali kri zaklanih človeških žrtev ob daritvah. In še za

mnoge dragocene najdbe, celo unikatne, ki jih je s svojimi ekipami izkopal, je kustos Knez poskrbel, da so dostopne strokovni in širši javnosti. Tako se je pošteno priključil svojim slovitim predhodnikom, arheologom Schulzu, Pečniku, Šmidu, Ložarju, katerih zasluga je, da novomeških dragocenosti ni doletela usoda, kakršna je bila namenjena neizmerni količini grobnih pridatkov, ki jih je na pobočjih Hallstatta in Kranjske leta 1846 izkopala vojvodinja Mecklenburška in so vsi končali na dražbah v New Yorku ter se tako izgubili v brezimnost zasebnih zbirk.

K slovesnim priložnostim, kot je naša, spadajo tudi dobre želje. Moja, in upam, da tudi vseh Laščanov, je, da bi bilo Tonetu Knezu dano na območju Laškega odkriti in nato konservirati keltski oppidum. Nič tako velikega, kot je Manching pri Ingolstadtu, kaj manjšega, toliko, da bo imel delo v domačem kraju, in nam v veselje. Če pa so nas Laščane glede tega Kelti pustili na cedilu, potem naj vsaj Novomeščanom odkrije staro rimsko ime njihovega kraja, saj je nemogoče, da ni obstajalo. Nekje mora biti vklesano v kakšnem pozabljenem ali vzdanem kamnu. Stavim, da se končuje s keltskim »dunum« ali »nemeton«. Samo v naslednjih tridesetih letih bo moral biti pravi čas na pravem kraju.

Pozdravni nagovor ob 60-letnici
Toneta Kneza (aprila 1990 v
Laškem)

Janez Gabrijelčič
Jožefa Miklič

ZA USPEŠNEJŠE POSLOVANJE V PRIHODNJE

Sporočila 2. seminarja o poslovnem napovedovanju in učinkovitem odločanju v zaostrenih pogojih gospodarjenja
(Otočec 16. in 17. maja 1990)

Letos se je na Otočcu zopet potrdilo dejstvo, da je uspešnost dela odvisna od znanja ter strokovnosti in da je za dosego kakovosti življenja potrebno pri ustvarjanju in razpolaganju z materialnimi dobrinami slediti ciljem razvoja bogate narodove kulture. Slavnostni uvodničar na 2. seminarju, akademik Ciril Zlobec, je dolenjske ekonomiste spomnil na

globljo povezavo med gospodarstvom in kulturo naroda, saj sta drug drugi v spodbudo in izziv. Ob težavah slovenskih podjetij vzdrgeta tudi slovenska nacionalna zavest in naš ponos, najbolj izražena v našem kulturnem delovanju. Kot majhen narod nimamo dovolj ekonomske moči, da bi zagotovili možnosti ustvarjanja najsposobnejšim kadrom v gospo-

darstvu ali kulturi. Dajati moramo več, kot je samo po sebi umevno in logično z normalnim življenjem, hkrati pa ne obupovati, če celo naša realna pričakovanja ne bodo v celoti izpolnjena. Iz take nuje in volje izvira tudi naša narodna zavest, ki deluje v našem življenju kot materialna sila.

Slovenska posebnost, tako za kulturo kot za gospodarstvo, je življenjska potreba po dopolnilu, nujnost, da vsako svoje dejanje in dejavnost na ravni družbenega in nacionalnega dogradimo še s čim, kar je zunaj te primarne dejavnosti: gospodarstvo z vsem tistim, kar ustvarja in nudi kultura; kulturo z materialno trdnostjo, ki si je sama ne more zagotoviti in jo mora poiskati v gospodarstvu. To je dovolj trden razlog, da gledamo na svoje in narodovo življenje z več optimizma ali vsaj z manj zagrenjenosti kot doslej.

V svojem pisnem prispevku za 2. seminar je dr. Jože Mencinger opozoril, da napovedovanje prihodnjih dogajanj temelji na proučevanju teorij o dogajanjih in njihovem empiričnem preverjanju, poznavač ekonomsko teorijo, statistiko in matematiko ter iz te povezave nastajajoče ekonomske modele za opise dogajanj v gospodarstvu.

Napačnemu napovedovanju po metodah modeliranja se moramo izogibati tudi tako, da v modele sproti vnašamo spremembe gospodarskega sistema in tem spremembam prilagojeno obnašanje gospodarskih subjektov – kar pa je največkrat stvar sprotnega ocenjevanja dobro poznane delovanja gospodarstva.

Prof. dr. Mulej in E. Kržičnik menita, da je poslovno napovedovanje zavesten vpogled v prihodnost poslovnega sistema. Za ta vpogled moramo imeti dovolj znanja in informacij ter inovativen pristop do dela in upravljanja. Do izraza prihaja ustvarjalnost ljudi (skritih kapitalov), s pomočjo katere se po principu »marketing-plana« razrešujejo strateški mikro in makro problemi za-

ostajanja in neracionalnega poslovanja.

Izhodišča novega sistema načrtovanja družbenega razvoja je opredelila mag. Ana Murn in to prikazala na dolenskih razmerah. Čimboli točno je potrebno opredeliti smotre, cilje in kriterije načrtovanja, da se dobro zavedamo nasprotij, ki se pojavijo ob uresničevanju plana med interesnimi skupinami z vidika ekonomskih, socialnih, prostorskih in ekoloških potreb. Načrtovanje zahteva dobre strokovne podlage in se iz domene politike prenaša v strokovne kroge, kamor dejansko sodi in kjer jo je možno tudi nadzorovati.

Vidike organiziranja podjetij, ki zagotavljajo in omogočajo podjetjem večjo ustvarjalnost in poslovnost, je podal prof. dr. Štefan Ivanko. V danih razmerah trženja je za podjetja primarna fleksibilna organiziranost in vsebinska preosnova naših podjetij, ne pa samo prilagajanja organiziranosti novim zakonskim zahtevam.

Vечно aktualen prof. Viljem Nemec skoraj ni našel besed za izraz protesta proti počasnemu reagiranju naših podjetij na nove razmere po decembru 1989. Medtem ko je Evropa preračunavala pričakovane učinke konvertibilnega dinarja, naša podjetja še niso proučila svoje solventnosti in likvidnosti ter strukturo in stabilnost virov financiranja. Smotno ne potekajo procesi centralizacije kapitala, poslovne strategije in kadrov ter decentralizacija pomožnih dejavnosti, profitnih centrov in skupnih podjetij. Še neopredeljena odgovornost, opuščeno stroškovno knjigovodstvo in kalkulacije ter neizvedene racionalizacije kažejo, da imamo v naši družbi denarja dovolj.

Avtor predloga o »podvojitvi plač«, dr. Ivo Banič, je podal vrsto konkretnih napotkov za strukturne nujne spremembe v gospodarstvu. Meni, da se mora bistveno povečati delež zasebnih podjetij v poslovanju in investicij z zasebnim domačim in tujim kapitalom ter slediti cilju, da

vsaj 75 odstotkov družbenega proizvoda ustvari zasebni kapital.

Prof. dr. Stane Možina je ponovno opozoril, da novih, boljših razmer in boljših poslovnih rezultatov ne bo, če ne bomo imeli dobrih strokovnih in vodilnih delavcev ter zagotovljenega njihovega osebnega razvoja. Kot orodje in pripomoček pri pregledu kadrovske situacije lahko uporabimo tudi »Portfolio analize«, še zlasti ko gre za ugotovitev uspešnosti in možnosti razvoja kadrov.

Sicer pa je osnovni pogoj za uspešnost vizija vodstvenega vrha o tem, kako naj bo delovna sredina usmerjena v prihodnje, hkrati pa sposobno operativno izpeljati izdelane strategije in ukrepe. Uspeh vedno temelji na dolgoročni viziji.

Prihodnost, ki jo prinaša RIP (računalniška izmenjava podatkov), je predstavil dr. Jože Gričar. RIP je na mednarodnih standardih zasnovana izmenjava podatkov (pri nas se že uveljavlja EDIFACT) brez človekove intervencije, s čimer se odpravljajo težave v povezavah različnih računalnikov in omogoča konkurenčne prednosti delovnim sredinam. Za vključitev v RIP je najpomembnejša in najbolj bistvena organizacijska prilagoditev podjetja in le 30 odstotkov problemov je tehnološko-tehničnega značaja, zato morajo vodje informacijskih sistemov vodstvu pravilno in pravočasno predložiti prednosti. V svetu se RIP vedno bolj razrašča in širi, še zlasti na takih segmentih kot je plačilni promet, v katerem se povezujejo medorganizacijski sistemi s pomočjo komunikacijskih sistemov, o čemer bo govora tudi na simpoziju na Bledu 4. in 5. junija 1990.

Na našo prihodnost bodo imele velik vpliv sedanje družbenopolitične spremembe, je poudaril mag. Emil Milan Pintar. Odprava družbene lastnine in monopola partije, bistveno drugačno upravljanje kapitala in podobne spremembe zahtevajo naš nov pristop do načrtovanja in organiziranja. Nastajajo nove

vrednote, boljši pogoji, pa tudi dodatne nevarnosti za poslovanje, kar vse zahteva strokovnejše delo, sistematičnejše poslovanje in dolgoročnejšo strategijo vodenja. Slovenija je na razvojnem razpotju in njena nadaljnja pot bo odvisna od stopnje suverenosti, ki jo bo uveljavila.

O človekovih sposobnostih je predavala prof. dr. Jan Meyer z univerze v Minesoti, ZDA. Da bi bilo možno uporabljati čimveč človeških zmogljivosti, morajo vodilni kadri najti način za spodbujanje ustvarjalnosti in poznati znanja psihologije, sociologije, komuniciranja in motivacije, še zlasti pa etike.

Poslovno-informacijski sistemi se, glede na prodor računalništva in organizacijskih znanosti, v celoti na novo oblikujejo. Prof. dr. Milton Jenkins z univerze v Baltimoru, ZDA, je posebej naglaševal, da je hitro informiranje predpogoj za ohranjanje konkurenčnosti, oblikovanje cen in nastop na trgu. Naložbe v informacijske sisteme naraščajo hitreje kot druge investicije in zlasti interdisciplinarne delovne sredine, ki bodo svoje baze podatkov znale oblikovati po tržnih potrebah, bodo zmogle zagotoviti svoj trajni razvoj.

Pionir – učeče se podjetje, je predstavila dipl. psih. Vlasta Tomazin, vodja izobraževanja tega podjetja. Številna nova znanja konkretno uveljavljajo pri Pionirju tako, da vsak delavec, ki se je pripravljen izpopolnjevati v splošni izobrazbi, dobi vsak mesec v posebni mapi učne tekste in na tak način nastajajo »Rastoče knjige« po različnih strukturah delavcev. Z uvedbo projekta »Pionir – učeče se podjetje« skuša podjetje vzpostaviti atmosfero za podjetniško revolucijo in spodbujati delavce k ustvarjalnosti. Še posebej pa skušajo vplivati na vodilne in vodstvene ljudi, ki se morajo izreči za skupno vizijo in obliko vodenja, ki mora imeti značaj »vzora« v pomenu sodobnega voditeljskega koncepta, katerega značilnosti so pristojnost, samozavest, pripravljenost za akcijo in na sodelova-

nje, pogum tudi za nepopularne izjave in odločitve ter resnično skrb za dobro sodelavcev.

Predsednik republiškega izvršnega sveta Lojze Peterle je v svojih razmišljanjih in pogledih na prihodnost Dolenjske in Slovenije poudaril, da je glavna skrb slovenske vlade zagotoviti ravnovesje znotraj gospodarstva, ne da bi se vlada vmešavala v podjetja.

Slabo stoječa podjetja naj rešujejo neodvisne strokovne institucije, ki bodo zato od vlade dobile potrebna sredstva. Pomoč bo vlada namenila le tistim, kjer bo učinkovita, kjer bodo upoštevali nove pogoje gospodarjenja in inovativno delovali. Slovenska vlada bo izpopolnila pogoje za skupna vlaganja, še zlasti v turizmu. Zavarovali bodo družbeno premoženje pred razprodajo. Vlada ne bo dala nobenega soglasja za povečanje davkov, prizadevala pa si bo tudi za njihovo zmanjševanje.

Predsednik se je po imenovanju najprej oglasil v rodni Dolenjski. Meni, da bi Dolenjska morala proučiti svoje programe in probleme zastarelosti opreme, vodenja in organiziranosti. Vidi možnost hitrejši izgradnje nove avtoceste in možnosti hitrejšega razvoja turizma na Dolenjskem.

*

Sporočila 2. seminarja dolenjskih ekonomistov o poslovnem napovedovanju in učinkovitem odločanju v zaostrenih pogojih gospodarjenja moremo strniti v naslednje ugotovitve:

- narod se identificira in ohranja svojo samobitnost v svoji kulturi, zato je vsako izboljšanje gospodarjenja prispevek h kakovosti

življenja in k bogatejšemu razvoju kulture na Slovenskem,

- demokratičnim spremembam mora slediti strokovnejše načrtovanje skupne prihodnosti in uspešnejšega poslovanja delovnih sredin,
- organiziranost se naj prilagaja opredelitvam o skupnem življenju, racionalizaciji, sodobnim metodam dela in novim oblikam lastnine,
- le inovativnejše delo bo izboljšalo rezultate poslovanja in uveljavilo pozitivno prakso tujine pri nas,
- izkoristiti je potrebno demokratične procese za uveljavljanje strokovnosti in odgovornosti v vodenju, za kar pa je nepogrešljivo stalno izobraževanje vodilnih kadrov,
- v vsaki delovni sredini se mora obvladovati probleme kapitala, poslovne strategije, kadrov, cen, normativov dela, stroške, zaloge itd. Znotraj delovnih teamov se mora najti moč in sposobnost za hitrejši in kakovostnejši razvoj,
- spoznavati moramo prednosti novih računalniško-informacijskih možnosti in jih koristno ter racionalno uporabljati z več organizacijskega in strokovnega poguma,
- vodilni ljudje morajo obvladovati znanja ved za ustreznejše spodbujanje sodelavcev pri delu, za ustreznejše medsebojno komuniciranje in za spoštovanje načel etike v poslovanju,
- postanimo vsi »učeče se podjetje«
 - stalno sprejemljivi za novosti, usposobljeni za prevzemanje poslovnih tveganj, z dovolj poguma za izvajanje najzahtevnejših projektov z ali brez ugodnih razmer življenja in dela.

Franci Šali SREČANJE V MOJI DEŽELI

ODMEVI IN ODZIVI
Rast 3/1990

Menda se je takrat dan skrčil in ugreznil vase, da ga je bilo komaj videti, ko je beseda zorila novo SREČANJE. Tisto, prvo, pikniško, tam

na škofjeloškem trgu, se je skujalo v lastni nemoči, to, novo, pa se je predrzno luščilo v krogu sodelavcev in delavcev Slovenske izseljeniške

matice v Dolenjskih Toplicah – v nekdanji šoli, zdaj Krkinem zdraviliščem gostišču. In vsak od zbranih mu je vdihoval svoja spoznanja, hotenja, pričakovanja in navdihe, zunaj pa se je sonce trudilo ugnati megleni decembrski popoldan.

SREČANJE naj bo zares srečanje z mojo deželo, naj bo srečanje Slovencev, kjerkoli ali zaradi česar koli žive nekje na tem planetu svoj osebni in družbeni vsakdan, je nekdo od kramljajočih zavrtal k srčiki razpotij. Torej izven raznih ideoloških sevanj, od politike osamosvojenosti in svobodno naj bi bilo! V letu devetnajstodevetinosemdesetem moramo SREČANJE odpreti za vsakogar, ki mu je do slovenstva in domovine vest čista; z državo se je treba glede tega pogovoriti, je spet zavrtal drugi. In sledila je še misel, kako je treba ponuditi svoje slovensko žitje in bitje in svoje toplo srce drug drugemu, ne pa prirediti zgolj nekakšno pikniško rajanje in veseljačenje na jasi. Zato naj bi bilo SREČANJE prepojeno z znanostjo, etnološkostjo, umetniškim snovanjem in poslovnim stremeljenjem. Dogajanje na topliški jasi naj bo le sklepna epizoda. Tudi tej vrtini je veljala naklonjenost zbranih za pogrnenim omizjem.

Vsem navzočim je bilo jasno, da se rojeva nacionalni projekt bogatega sodelovanja slovenske narodne matrike, kateremu bo morala prisluhniti tudi slovenska nacionalna politika. Leto 1989 je bilo na pragu, do junija naj bi potekale priprave na SREČANJE. Malo časa nam je še preostalo. Krka, tovarna zdravil, je prevzela levji gmotni in organizacijsko-tehnični del bremena, programsko vsebinske priprave pa so slonele na ožjih sodelavcih in delavcih Matice. Program SREČANJA je bil kar kmalu pripravljen, seveda na podlagi prej omenjenih istočnic.

Ko zdaj zrem v dveletno pot SREČANJA, je moč reči, da se je dobro umestilo v dolenjski in slovenski program narodnega druženja. Znatno del prispevka za to, da je takšno,

kakršno je, gre pripisati Dolenjski, njenim prizadevanjem in dejanjem. Prav tu, pod Rogom, ki je ena sama velika zgodovinska izkušnja in neprecenljivo sporočilo, polno veličine, zvrnanosti, zanosa, samozaupanja, vere, pa tudi pošastne tragike in velike bolečine vesti, je SREČANJE moglo zrasti v odprt in sodoben koncept slovenske skrbi za našo skupno jutrišnjo usodo.

Če primerjam lansko z letošnjim SREČANJEM, je vendarle nekaj vsebinskih pozitivnih dopolnitev, o katerih je sicer že bilo slišati med pripravami na prvo, a je bilo tedaj časa premalo, da bi jih bilo moč uresničiti. Tako se je okrepilo sodelovanje Slovencev po svetu v programu SREČANJA. V mislih imam kolonijo likovnikov, prisotnost pesniške besede in galerijske likovne razstave ter razstave osnovnošolskih učbenikov iz prekomorskih dežel. K temu je dodati še poslovno konferenco s poslovno uspešnimi Slovenci na tujem. K otoškim strokovnim srečanjem o zgodovini Slovencev po svetu in o današnjih razmerah in problemih slovenstva izven domovine so se torej pridružili tudi umetniški duhovni vzgibi, pa gospodarski vidiki možnega sodelovanja z domovino. Še bolj sproščeno in živahno je bilo tudi sodelovanje Cerkve. Maša je bila na prostem – na topliški jasi, večer pevskih zborov pa v krajevni cerkvi. Tudi delitev Slovencev na zamejce, izseljence in zdomce je ostala za SREČANJE presežena zadeva. Slovenci doma in v svetu, Slovenci na tem usode polnem planetu, po volji rodbin in političnih, socialnih in kulturnih tokov, vrtincev ter neslutnih dogodkov, Slovenci s slovenstvom – brez tujstva in s tujstvom v sebi – v srečanju in soočenju osebnih in družbenih resnic. A nekaj grenobnega je vendarle še ostalo – tudi po drugem SREČANJU. Gre za odnos do »Slovenskega kongresa«. Priprave nanj potekajo. Zgleda pa, kakor da je, ali naj bi bilo, SREČANJE nekaj obrobne ali pa v nekak-

šni podrejeni vlogi, skratka, v senci velike kongresne zamisli. Toda SREČANJE je razvilo vse važne vsebine sodelovanja Slovencev, in kongres bi bil le še ena priložnost in oblika mnogoterih snidenj, združevanj in povezovanj, ne pa nekakšna institucijska kapa, pod katero bi ga strpali. In mislim, da bi le kazalo ohraniti Matico, ki ji dobrega imena le ne bi smeli jemati, njeno vlogo pa krniti ali morebiti celo nadomeščati z novo institucijo, recimo s »Slovenskim kongresom«! Bolje bi bilo v njej in okrog nje še kaj počediti, ako je še treba, kakor pa jo odpisati, pa jo tako razviti v sodobno terminalsko središče Slovencev, stran od vplivov političnih sap in časovnih pišev, ki se jim zmeraj hoče karsibodi vpregati v svoja ojesa. V zvezi s tem bi tudi pokaral zmotno povezovanje ali

navezovanje na SPRAVO, saj je prvo zgolj človeška in družbena priložnost soočanja osebnih izkušenj, resnic in hotenj na ravni intimnosti, laičnosti in strokovne, poslovne ter umetniške tvornosti. Nič ne simbolizira, ničesar ne spreminja, popravlja, nikogar ne obtožuje, nikogar ne pomiluje ali mazili, SREČANJE samo omogoča poglede čim globlje v neskončna stranstva resnice, prikaze trenutnih stanj slovenstva in, kar je najvažnejše, omogoča vsakomur, da se tvorno vključi v pripravo in izvedbo novih in naslednjih SREČANJ.

In tudi ko ne bo več osrednje prireditve na Dolenjskem, na njeni topliški jasi, se bo ohranilo v spominu, kako je prav na njenih tleh SREČANJE doživelo svoje drugo rojstvo, svoj vzpon in pravo smer!

Tone Jakše

SREČANJE JE TUDI PRILOŽNOST

Na Dolenjskem se je malokdaj v enem tednu zvrstilo toliko znanih umetnikov, kulturnih ustvarjalcev, strokovnjakov, raziskovalcev in politikov kot v zadnjih dneh letošnjega junija in prvih dneh julija. Vrstile so se številne kulturne prireditve, umetniške razstave, razprave in znanstveni simpoziji, vse pa je kulminiralo v zaključni prireditvi Srečanja v moji deželi na jasi v Dolenjskih Toplicah.

Ta prireditev, ki je bila v naših krajih prvič lani, je dajala v času svojega trajanja pečat kulturnemu dogajanju v Sloveniji in izkazalo se je, kako prav je bilo, da se je tedanje občinsko vodstvo, skupaj z Zdraviliščem Dolenjske Toplice, odločilo resneje razmisliti o ponudbi Slovenske izseljenške matice, da bi to pomembno manifestacijo, namenjeno kulturnemu zbliževanju z našimi rojaki po svetu, v novi vsebinski obliki prenesli na Dolenjsko.

Prireditev je, čeprav z nekoliko skromnejšo vsebino, kot je bilo prvotno načrtovano, uspela že lani,

za letošnjo pa lahko trdimo, da je zavzela že kar pravšnji obseg. Pri tem mislim na slikarsko kolonijo, umetniške razstave, srečanje besednih ustvarjalcev iz slovenske diaspore, srečanje gospodarstvenikov in strokovnjakov za vprašanja slovenskega izseljenstva, zraven pa še številne druge, ki so se dogajala tiste dni. Neuresničeno je ostalo pravzaprav le napovedano srečanje urednikov slovenskih publikacij iz zamejstva.

Povsem jasno je, da je srečanju dala novo, širšo dimenzijo slovenska politična pomlad s prvimi svobodnimi in demokratičnimi volitvami, ki so na krmilo Slovenije pripeljale oblast, v katero imajo naši ljudje v inozemstvu več zaupanja, kot pa so ga imeli v staro. To so dokazali tudi s svojo udeležbo, čeprav lahko rečemo, da so bile na srečanju šele prve lastovke tako zvane slovenske politične emigracije in da lahko pričakujemo normalni obisk šele po vseslovenskem kongresu, ki naj bi se dogodil junija prihodnje leto. Med vidnejšimi predstavniki slovenske vlade, ki so ob Srečanju obiskali Dolenjsko, sta ministra dr. Janez Dular in dr.

Dimitrij Rupel, predsednik slovenske skupščine dr. France Bučar, član zveznega predsedstva dr. Janez Drnovšek ter ljubljanski nadškof dr. Alojzij Šuštar.

Vse torej kaže, da tako v tujini kot tudi pri nas pripisujemo Srečanju vse večji pomen. To lahko povezujemo, kot že rečeno, s slovensko pomladjo, spravo in pričakovanjem drugačne vloge, ki naj bi jo v teh novih razmerah imeli naši rojaki v inozemstvu. Le-ti naj bi nosili pomemben delež pri vsestranskem osamosvajanju Slovenije, pri iskanju njene nove identitete, povezovanju s svetom, pa tudi pri potrebnih transfuzijah tujega kapitala. Če pa hočemo pridobiti njihovo zaupanje, moramo tudi sami kaj pokazati. Pri tem igra Srečanje v moji deželi v vseh svojih oblikah pomembno vlogo kulturnega in duhovnega povezovalca matične domovine in njene diaspore, ostalo pa morajo prispevati starih bremen rešeni zakoni, ki bodo po moderni, tržni logiki omogočali dotok in pretok tujega kapitala. Kar se ustvarjanja teh pogojev tiče, je bilo storjenega veliko premalo, vendar pa je treba priznati, da ima tukaj platno in škarje v rokah predvsem zvezna vlada, ki pa je zaradi različnih interesov in ideoloških preprek na tem področju še zelo toga. Celo tako, da si bo morala Slovenija, če pravih reši-

tev ne bo kmalu, zagotoviti lastno pot.

Preko novomeške tovarne zdravil Krka oziroma njene enote za turizem in gostinstvo se je kot izvajalec srečanja – in v začetku tudi kot soorganizator v Srečanje v moji deželi – angažiralo tudi dolenjsko gospodarstvo, kar je pohvale vredno, saj sicer tega srečanja ne bi bilo. Kljub vsemu pa je to še veliko premalo. Celotni gospodarski in kulturni sektor bi se morala udelejevati bolj agresivno s svojimi proizvodi in znanjem, vzpostaviti bi morala stike z organizatorji in udeleženci ter s tem pokazati, da sta v tem okolju živa in dejavna ter sposobna še česa več. Po Sloveniji je bilo letošnje poletje v različnih krajih kar nekaj takih srečanj, sicer v manjši obliki, vendar to kaže, da potreba po take vrste druženju je, pa tudi, da sta pripravljenost in čut za to razvita tudi drugje. To seveda pomeni zdravo konkurenco, ki Dolenjce sili k temu, da se bodo še bolj potrudili z naslednjim Srečanjem, pa tudi, da bodo kmalu začeli uresničevati ostale dobre zamisli, ki so nujno potrebne za to, da taka vseslovenska prireditelva končno dobi tukaj tudi stalno domovinsko pravico. To pa sta v prvi vrsti muzej in arhiv izseljenstva ter galerija, ki bi zbiral in hranila umetniške stvaritve naših rojakov z vseh koncev sveta.

Zdenko Picelj **NOVO MESTO SKOZI ČAS – kulturnozgodovinski vodnik**

Ob svoji 25-letnici je Dolenjski muzej izdal publikacijo Novo mesto – kulturnozgodovinski vodnik, s katero je bralec dobil vpogled v zgodovino mesta. Vodniku so bila dodana še poglavja o zgodovini in dejavnosti Dolenjskega muzeja. Ker je vodnik zaradi aktualnosti vsebin, preglednosti in uporabnosti v kratkem času v celoti pošel, smo v muzeju več let razmišljali o njegovem ponatisu in dopolnitvah.

Letos, ko Dolenjski muzej praznuje svojo 40-letnico delovanja

(1950–1990), pa smo se odločili, da ta jubilej delavno obeležimo z izdajo knjige Novo mesto skozi čas – kulturnozgodovinski vodnik. Pričujoče delo pa ni zgolj ponatis kulturnozgodovinskega vodnika iz leta 1976, saj so avtorji vse sestavke precej popravili in dopolnili. Poleg tega pa smo dodali še poglavja o povojnem razvoju mesta in izbrani bibliografiji o mestu. Izpuščena pa so poglavja o zgodovini in dejavnosti Dolenjskega muzeja, ker se za ta del predvideva samostojna publikacija.

Publikacija Novo mesto skozi čas je na novo zasnovana in oblikovana. Začne se s prepisom in prevodom dela privilegija iz leta 1365, ko je Rudolf IV. Habsburški podelil novo ustanovljeni mestni naselbini ob reki Krki v Slovenski marki posebne pravice in postave, ter portretom Rudolfa IV. Nadalje pa je vsebina knjige razdeljena na devet poglavij, in sicer:

- Novo mesto danes (Ludvik Tončič)
- Arheološka preteklost Novega mesta (Tone Knez)
- Iz preteklih stoletij Novega mesta (Janko Jarc)
- Iz novejše zgodovine Novega mesta (Anton Štampohar)
- Novo mesto po osvoboditvi (Ludvik Tončič)
- Sprehod po mestu (Jovo Grobovšek, Jože Mlinarič)
- Pomniki revolucionarne preteklosti v Novem mestu (Anton Štampohar)
- Kronika Novega mesta (Tone Knez, Jovo Grobovšek, Ludvik Tončič)
- Izbrana bibliografija o Novem mestu (Ivana Tanko)

V poglavju Novo mesto danes bo bralec dobil osnovne informacije o našem mestu, poleg tega pa še statistične podatke, tako za mesto samo kot tudi za občino Novo mesto. V naslednjih štirih poglavjih pa je predstavljena zgodovina mesta od arheološke preteklosti do danes. Zgodovina mesta sega v 14. stoletje, ko je Rudolf IV. Habsburški leta 1365 iz političnih, strateških in praktičnih razlogov ustanovil mesto na meji svoje in goriške posesti. Arheološke izkopanine na Marofu, v Kandiji, na Mestnih njivah in drugje pa kažejo, da so bila novomeška tla poseljena že v prvem tisočletju pred našim štetjem z Iliri in Kelti. V rimskem času je kraj izgubil na pomenu zaradi odmaknjenosti od velike ceste Emona–Siscia, ki je potekala po isti trasi kot sedanja cesta Ljubljana–Zagreb. Iz časa preseljevanja ljudstev in zgodnjega sred-

njega veka pa doslej na mestnem območju ni najdb.

Ob svojem nastanku, leta 1365, je mesto dobilo ime Rudolfswert, že od 15. stoletja dalje pa Neustadt. Mesto je bilo obdano z močnim obzidjem in stolpi ter je bilo izrednega pomena za promet med Kranjsko in sosednjo Hrvaško. »Zlata« doba nastopi v 15. stoletju, ko dobi mesto pomembno vlogo zaradi turške nevarnosti, in traja do srede 16. stoletja, do ustanovitve Karlovca, ki postopoma zmanjša in prevzame gospodarsko veljavo Novega mesta. Mesto se ponovno opomore šele v 18. stoletju, ko dobi gimnazijo (leta 1746) in okrožni urad ali kresijo za Dolenjsko z Belo krajino ter ribniško–kočevskim območjem (1748) in tako postane kulturno in upravno središče Dolenjske. Leta 1894 je do Novega mesta stekla dolenjska železnica, ki so jo 1914. leta podaljšali do Bele krajine in dalje do Karlovca, kar je omogočilo začetek gospodarskega razvoja. Začetki naprednega gibanja segajo v konec prejšnjega stoletja, ko je bil v Novem mestu poskus ustanovitve socialno-demokratske stranke. Prva svetovna vojna, v kateri so dolenjski fantje in možje krvaveli za interese cesarsko-kraljeve Avstro-Ogrske, zlasti pa ideje oktohrske revolucije, so spremenili pogled na družbena dogajanja pri tedanjem kmečkem proletarcu in malem kmetu. Revolucionarno vrenje po prvi svetovni vojni (Kandijska republika) so oblasti krvavo zatrle. Med obema vojnoma so v mestu nastale številne stranke, društva in klubi, ki so opozarjala na grozečo nevarnost fašizma in širila protifašistično in narodno-obrambno razpoloženje, tako npr. dijaško društvo Prosveta, študentovski Klub dolenjskih visokošolcev, delavsko-prosvetno društvo Svoboda, telovadno društvo Sokol, Komunistična stranka Novo mesto in druga. Po napadu nacifašističnih armad na Jugoslavijo so tudi Novo mesto zasedle okupatorske enote. V štiriletnem boju za nacionalno in socialno

osvoboditev so padla premnoga človeška življenja in povzročena je bila velika materialna škoda. Svobodo je mesto dočakalo izčrpano in razdejano ter z bolečino zaradi izgube mnogih, vendar z zavestjo, da je častno prestalo veliko zgodovinsko preizkušnjo. Zaradi velike razdejanosti v vojni mesto v prvem desetletju po osvoboditvi ni veliko napredovalo. Vse materialne in človeške moči so bile takrat usmerjene v odstranjevanje posledic vojne vihre. Hitrejši razvoj je Novemu mestu omogočila leta 1958 dograjena avtomobilska cesta Ljubljana–Zagreb. Izreden razmah novomeške industrije je pripomogel, da Novo mesto ni več le geografsko središče osrednje Dolenjske, ampak tudi gospodarsko, šolsko in kulturno središče jugovzhodne Slovenije. Sodobni gospodarski tokovi pa niso zajeli le mesta, ampak tudi podeželske kraje, tako da je pokrajina v veliki meri izgubila svoj, ne tako davni, agrarni značaj.

Zgodovinskemu delu pa sledi poglavje Sprehod po mestu, ki bralcu omogoča, da se seznani z vso pomembno kulturno dediščino v mestu. Tu je predstavljeno staro mestno jedro, mestno obzidje, kapiteljska cerkev, proštija, frančiškanska cerkev in samostan, stara gimnazija, Glavni trg, Breg, Muzejska ulica, Trg Borisa Kidriča, Prešernov trg, Novi trg in Študijska knjižnica Mirana Jarca. V poglavju Pomniki revolucionarne preteklosti Novega mesta pa je predstavljeno nad 50 spomenikov, kipov in spominskih plošč po območjih krajevnih skupnosti. Pri vsaki krajevni skupnosti je predstavljen še njen praznik. V Kroniki mesta so na kratko zabeleženi pomembnejši dogodki v zgodovini mesta od leta 1365 do leta 1990. V poglavju Izbrana bibliografija Novega mesta pa je narejen izbor pomembnejše bibliografije o mestu. To so predvsem samostojne publikacije in pa

članki, objavljeni v strokovnem časopisu.

Za vsebinskim delom publikacije sledijo še prevodi povzetkov v nemškem in francoskem jeziku. Na koncu pa je še 47 črnobelih fotografij, katerih podpisi so prav tako prevedeni v oba omenjena tuja jezika. Fotografije so izbrane in razporejene tako, da se bralec lahko tudi preko njih seznani z zgodovino mesta, ki je n. pr. še pred drugo svetovno vojno imelo svoj mestni park in kopališče na Loki, danes pa od tega ni več niti sledov. Vse fotografije so iz fototeke Dolenjskega muzeja, originale pa poleg muzeja hranijo še Arhiv Republike Slovenije in Študijska knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu. Knjiga se končuje s kazalom osebnih imen.

Pri izdaji publikacije sta največ dela poleg avtorjev opravila urednik Zdenko Picelj in oblikovalec Jovo Grobovšek, ki sta ves čas bedela nad pripravo in tiskom publikacije. Oporo sta imela še v uredniškem odboru, ki so ga poleg njiju sestavljali še Bojan Božič, Tone Knez in Ludvik Tončič. Pri pripravi publikacije so sodelovali še lektorica Meta Uhan, prevajalci Zdenka Avsec, Tone Knez in Erika Medle v nemški jezik in Nataša Petrov v francoski jezik ter ravnatelj Dolenjskega muzeja Bojan Božič, ki je napisal tudi posvetilo Knjigi na pot. Publikacijo je natisnila Tiskarna Novo mesto v 3000 izvodih.

Knjigo bomo lahko uporabljali kot vodnik, učbenik, strokovno literaturo ali poslovno darilo. Prepričani smo, da bo zapolnila nastalo vrzel v domoznanski literaturi in našla mesto v vseh knjižnicah, javnih ustanovah, podjetjih in šolah. Prav tako pa tudi, da bo omogočila vsakomur, ki se bo lotil branja oziroma iskanja podatkov, odgovore na zastavljena vprašanja, mnogim pa bo lahko tudi napotilo za nadaljnji poglobljeni študij.

Nekdanji Spanheimov letni dvorec, zdaj Lamutov likovni salon. (Foto: Branko Babič)

DOLENJSKE TOPLICE – V Viteški dvorani zdraviliškega hotela je potekal od 7. do 11. maja že 8. Topliški knjižni sejem. Prodajno razstavo knjig je pripravila knjigarna Mladinske knjige iz Novega mesta. V četrtek, 10. maja, je bil gost tega krajevnega sejma slovenski pisatelj, urednik in založnik Slavko Pregl.

NOVO MESTO – V Kozinovi dvorani glasbene šole je v ponedeljek, 7. maja, zvečer nastopil pianist Aleš Vesel, novomeški rojak. Na koncertu, ki ga je pripravil za konec postdiplomskega študija na Akademiji za glasbo v Ljubljani, je izvajal Beethovnove skladbe.

ČRNOMELJ – Na 5. reviji otroških in mladinskih pevskih zborov Naša zemlja, ki je bila v torek, 8. maja, v črnomaljskem kulturnem domu, je nastopilo dvanajst zborov, izbranih na letošnjih občinskih revijah na Dolenjskem in v Beli krajini. To so zvečine zbori, ki delujejo na osnovnih in srednjih šolah. Iz črnomaljske občine so bili štirje, iz novomeške in trebanjske po trije, iz metliške in grosupeljske občine pa po eden.

STIČNA – V cistercijski opatiji Stična se je začelo v četrtek, 10. maja, praznovanje ob 900-letnici rojstva svetega Bernarda. V drugem nadstropju stare samostanske prelature so slovesno odprli prvi del Slovenskega verskega muzeja s prikazom antike in obdobja do pokristjanjevanja. Omenimo, da je v prostorih stiškega samostana na ogled več zbirk, med drugim slike stiškega patra, slikarja Gabrijela Humeka in Kozlevčarjeva zbirka starin. Leopold Kozlevčar je tako rekoč vse življenje zbiral kipe, slike in druge predmete, v glavnem vse nabožne vsebine. Zbirka, ki jo je imel do dne, ko jo je podaril samostanu v Stični, na svojem domu v Slovenski vasi pri Šentrupertu na Dolenjskem, šteje več tisoč predmetov.

NOVO MESTO – Pomembna in odmevna glasbena prireditev je bila v četrtek, 10. maja, zvečer v novomeški frančiškanski cerkvi. Priznani slovenski glasbenik Milko Bizjak je na orglah izvajal skladbe, ki so jih odkrili v arhivih frančiškanskih samostanov v Novem mestu in Klanjcu na Hrvaškem, ter Bachove, Hladnikove in svoje kompozicije. S koncertom so počastili 70-letnico »novomeške pomladi«.

VELENJE – Na jubilejnim, 10. srečanju tamburaških skupin Slovenije, ki je potekalo v soboto, 12. maja, v velenjski glasbeni šoli, so nastopili tudi tamburaši iz Metlike in Artič. Skupaj se je predstavilo šestnajst tamburaških skupin iz raznih krajev in med njimi so zlasti Artičani dobili laskavo pohvalo strokovnjakov.

NOVO MESTO – Na literarnem večeru, ki je bil v ponedeljek, 14. maja, v Dolenjski galeriji, je nastopilo devet pesnikov, ki delujejo v Novem mestu ali pa so z njim tesno povezani. Na prireditvi, imenovani Pesniški trenutek Devet, so sodelovali: Severin Šali, Jože Dular, Janez Kolenc, Ivan Perhaj, Ivan Zoran, Franc Šali, Milan Markelj, Marjanca Kočvar in Miro Gutman. V tem vrstnem redu so pesniki (od najstarejšega do najmlajšega) predstavljeni s svojimi najnovejšimi pesmimi v knjigi Iz bolečine zajemam, ki je izšla ta dan, in sicer v okviru novomeške Obrtne zadruga Hrast.

NOVO MESTO – Na večeru plesnih skupin iz Dolenjske in Posavja, ki ga je v sredo, 16. maja, priredila domača Zveza kulturnih organizacij v Domu kulture, so se predstavile otroške in mladinske skupine iz Novega mesta, Dolenjskih Toplic, Šentjerneja, Trebnjega in Krškega.

ZAGORJE OB SAVI – Na tradicionalni, že 12. reviji mladinskih pevskih zborov Slovenije, ki je potekala v petek, 18., in v soboto, 19. maja, v prostorih

MAJ Delavskega doma v tem zasavskem mestu, je sodelovalo kar 41 zborov, med njimi tudi štirje iz Dolenjske. To so otroški in mešani mladinski zbor novomeške glasbene šole, mlajši mladinski zbor trebanjske glasbene šole in mladinski zbor ribniške osnovne šole. Oba novomeška in trebanjski zbor bodo nastopili tudi na mednarodnem mladinskem pevskem festivalu prihodnje leto v Celju, mešani mladinski zbor novomeške glasbene šole, ki ga vodi Jožica Bradač, celo v tekmovalnem delu omenjene prireditve. Vse uvrstitve navedenih zborov pomenijo do zdaj največji uspeh zborovskega petja na Dolenjskem sploh.

NOVO MESTO – V Dolenjski galeriji so odprli v petek, 18. maja, razstavo del šestih likovnikov iz Langenhagna v ZR Nemčiji, mesta, ki je z Novim mestom pobrateno. S svojimi likovnimi stvaritvami so se predstavili slikarji J. Gassmann, H. Kanitz, W. M. Ludwig, Ch. Mucha in Ch. Rust ter kipar W. Glossner. V Domu kulture pa so nastopili mladi glasbeniki iz Langenhagna (renesančni ansambel, klavirski trio, kvartet klarinetov in solist na rogu) in navdušili občinstvo.

DOLENJSKE TOPLICE – Območnega tekmovanja za Cankarjevo priznanje, ki je bilo v soboto, 19. maja, na OŠ Baza 20, se je udeležilo 42 učencev dolenjskih, belokranjskih in posavskih šol. Udeleženci so se pomerili v znanju o prvem priznanem slovenskem dramatik A. T. Linhartu in kar 27 jih je osvojilo Cankarjevo priznanje.

TREBNJE – Literati začetniki iz Dolenjske in Bele krajine so se letos zbrali na tradicionalnem srečanju v Trebnjem. Na literarnem večeru, ki je bil v sredo, 23. maja, v Goljevi knjižnici, so predstavili dela, ki sta jih izbrala izmed poslanega gradiva pesnika Ivan Gregorčič in France Režun. Letos se je na razpis za sodelovanje na tem srečanju odzvalo le devet pišočih, znatno manj kot minula leta.

BREŽICE – V galeriji Posavskega muzeja v Brežicah so odprli v četrtek, 24. maja, razstavo del nizozemskega slikarja Henka J. Muala. Pred otvoritvijo je nastopil komorni ansambel Alpe–Adria iz Zagreba.

ČRNOMELJ – Na 5. reviji odraslih pevskih zborov Dolenjske in Bele krajine, ki je bila pod naslovom Naša zemlja v petek, 25. maja, v črnomaljskem kulturnem domu, se je predstavilo okoli 300 pevcev in pevk v desetih zbori, izbranih na poprejšnjih občinskih revijah. Nastopili so zbori iz Stične, Črnomlja (Belt, KUD Miran Jarc), Doblič, Mokronoga, Muljave, Novega mesta (Krka, IMV, frančiškanski zbor) in Trebnjega.

KOSTANJEVICA – V Lamutovem likovnem salonu so odprli v soboto, 26. maja, pregledno razstavo slik 39-letnega Stojana Zafreda iz Divače. Slikar je že 20 let na invalidskem vozičku in slika s čopičem v ustih. Do zdaj je imel že številne samostojne razstave in je cenjen predvsem v tujini.

NOVO MESTO – Na folklornem večeru, ki so ga pripravili v soboto, 26. maja, v Domu kulture, so se predstavile skupine iz Novega mesta, Črnomlja, Krškega, Artič, z Rake in Senovega pa iz Grosupljega in Šmartnega pri Litiji. Nastopilo je devet skupin, tudi otroške, ki so predstavile v glavnem plese slovenskih pokrajin.

STRAŽA – Stražani so pripravili v soboto, 26. maja, tradicionalno, že 13. srečanje pihalnih orkestrrov. Nastopili so orkestri iz Metlike, Dobropolja, Kočevja, Šentjerneja, Novega mesta, Ribnice, Kamanja (na Hrvaškem), Trebnjega in Straže ter orkester iz Loč pri Dobovi kot gost.

KRŠKO – Pihalni orkester Videm iz Krškega, ki ga vodi Drago Gorišek, je dosegel izjemen uspeh na 11. tekmovanju slovenskih pihalnih orkestrrov, ki je bilo v nedeljo, 27. maja v Portorožu. Prvič je nastopil v prvi težavnostni kategoriji in prejel zlato plaketo.

MAJ **NOVO MESTO** – Na 13. Dolenjskem knjižnem sejmu, ki je potekal od 28. maja do 2. junija v Krkini poslovni stavbi v Ločni, je knjigarna Mladinske knjige iz Novega mesta pripravila prodajno razstavo okoli 850 novih knjig, ki so jih izdale slovenske založbe v zadnjem letu. Knjižna razstava, s katero je na sejmu sodelovala Študijska knjižnica Mirana Jarca, pa je bila posvečena 70-letnici »novomeške pomladi«. Na otvoritveni slovesnosti so predstavili pisatelja, pesnika, dramatika, esejista in polemika Jožeta Javorška, dolenjskega rojaka. O njegovem delu je govorila prof. Nataša Petrov.

RIBNICA – Na tradicionalni medobčinski pevski reviji, ki je bila ta mesec v Dolenji vasi, so nastopili zbori: Potočan, mešani zbor iz Ribnice, moški zbor iz Dolenje vasi, kvartet Inles, oktet Donit iz Sodražice, moški zbor iz Kočevja, moški zbor Kolpa in nonet Rog. Sodelovalo je manj zborov kot lani.

GABRJE – Franc Luzar iz Gabrja je ta mesec slavil izid svojega knjižnega prvenca Spomini skrivača Marka. Gre za avtobiografsko delo, v katerem avtor popisuje, kaj vse se mu je pripetilo med vojno in po njej, ko je bil zaradi »ideoloških zblod« tudi večkrat zaprt.

JUNIJ **BREŽICE** – Na Pesmi Posavja 1990, medobčinski pevski reviji, ki so jo priredili v soboto, 2. junija, zvečer v Slavnostni dvorani Posavskega muzeja, je nastopilo deset pevskih zborov, devet mešanih in en moški. Pred poslušalci se je zvrstilo okoli 300 pevcev in pevk, ki pojo v zborih iz Loke pri Zidanem Mostu, sevniške Lisce in Jutranjke, iz Zdol pri Krškem, Krškega, Globokega, Dobove, Artič, Brestanice in Brežic. Vsi ti zbori so bili najboljše ocenjeni na poprejšnjih občinskih zborovskih revijah.

NOVO MESTO – Mešani pevski zbor IMV, ki ga vodi Slavko Rauch, je nastopil v soboto, 2. junija, v Langenhagnu v ZR Nemčiji s programom, ki je vzbudil veliko zanimanja pri tamkajšnjem občinstvu. Dogodku je veliko pozornost posvetilo tudi nemško časopisje.

NOVO MESTO – V razstavišču novomeške tovarne zdravil Krka v Ločni so odprli v četrtek, 7. junija, razstavo likovnih del, nastalih v letošnji Likovni delavnici v Novem mestu. Delavnico je obiskovalo 35 novomeških osnovnošolcev in srednješolcev, vodil pa jo je Branko Šuster, pedagog na OŠ Grm. V programu otvoritvene slovesnosti so nastopili mladi literati iz osnovnih šol v novomeški občini.

NOVO MESTO – Novomeška slikarja Jože Kotar in Janko Orač sta dobila na mednarodnem slikarskem ekstemporu, ki je potekal od 7. do 10. junija v Rogaški Slatini, vsak eno nagrado za ustvarjena dela.

MIRNA – V petek, 15. junija, so na večerni prireditvi v mirenem kulturnem domu predstavili zbirko pesmi Vino mladosti se je povrelo rojaka Vida Ambrožiča, umrlega pred devetindvajsetimi leti. Ambrožič je imel pravo desetniško življenje. Otroštvo je preživel pri rejnikih v več vaseh Mirenske doline. V prvi svetovni vojni se je bojeval na mnogih frontah, bil Maistrov bojevnik za slovensko severno mejo, potem pa v drugi svetovni vojni vse do nemške okupacije nosil žandarsko uniformo. Zadnja leta svojega življenja je preživel med svojimi rojaki. Pesmi je pisal pol stoletja, objavil pa jih je malo. Pesmi za omenjeno zbirko, ki jo je založil pesnikov posinovljenec Goran Ambrožič, je izbrala prof. Anica Mahnič, ocenila pa mag. Marija Stanonik.

VRHNIKA – Na 4. srečanju mladinskih plesnih skupin Slovenije, ki je potekalo v petek, 15. junija, na Vrhniki, je s svojim nastopom opozorila nase plesna skupina Srednje šole tehniških in zdravstvene usmeritve Boris Kidrič iz Novega mesta, edina predstavnica Dolenjske na tej prireditvi. Prejela je pisno pohvalo.

KOSTANJEVICA – V Lamutovem likovnem salonu so v petek, 22. junija, po slovesnosti, na kateri je pel Ljubljanski oktet, govoril pa dr. Taras Kermauner, odprli pregledno razstavo slik akademskega slikarja Valentina Omana, Slovenca iz avstrijske Koroške. V poslovilni veži na kostanjeviškem pokopališču so si obiskovalci tega dne lahko ogledali slike, s katerimi je Oman opremil ta prostor za zadnjo poslovitev od pokojnih in slike podaril Kostanjevičanom.

METLIKA – Metliška mestna godba, ki zdaj deluje pod taktirko Ivana Jerine, je junija proslavila visok jubilej – 140-letnico ustanovitve. Praznovanje se je začelo v soboto, 23. junija, ko je imela godba slavnostni koncert, na katerem so zaslužnim in zvestim članom podelili Gallusova priznanja. Glavno slavlje je bilo v nedeljo, 1. julija, ko so po paradi skupaj nastopili godbeniki iz Kapel, Loč pri Dobovi, Krškega, Mengša, Straže, Črnomlja in Metlike.

BREŽICE – V soboto, 23. junija, je 25-letnico obstoja proslavil s celovečernim koncertom moški pevski zbor brežiškega PD Svoboda bratov Milavcev, ki ga vodi Dragutin Križanič. Jubilejni koncert je potekal v Slavnostni dvorani Posavskega muzeja in je na njem kot gost nastopil tudi tamburaški orkester iz Artič.

METLIKA – Slikar Mladen Vukšinič, oblikovalec Ivan Vinski in kipar Martin Skoliber, vsi Belokranjci, so odprli v soboto, 23. junija, v Flajšmanovi hiši na metliškem Mestnem trgu Atelje za umetnost in obrt. Ustanova se bo ukvarjala s prodajo umetniških predmetov, prirejala prodajne razstave in se lotevala najrazličnejših akcij na kulturnem področju.

KOSTANJEVICA – Kostanjeviški oktet letos slavi 20-letnico ustanovitve. Jubilej je proslavil s celovečernim koncertom, ki je bil v soboto, 23. junija, v cerkvi kostanjeviškega gradu. Zadnjih nekaj let je umetniški vodja okteta Ernest Jazbec (ml.), glasbeni pedagog iz Novega mesta. Pevci so do zdaj nastopili več kot 520-krat.

ŠIBENIK – V soboto, 23. junija, so v tem mestu ob jadranski obali odprli jubilejni, že 30. festival kulture za otroka. Na likovni razstavi so s svojimi deli sodelovali tudi dolenjski osnovnošolci, in sicer učenci novomeške OŠ Grm, kjer je likovni pedagog Branko Šuster, z 9 deli, učenci kostanjeviške OŠ Jožeta Gorjupa, kjer poučuje likovno vzgojo akademski slikar Jože Marinč, pa s 24 deli.

DOLENJSKE TOPLICE – V okviru Srečanja v moji deželi so v Dolenjskih Toplicah pripravili prvo likovno kolonijo, namenjeno predvsem slovenskim umetnikom po svetu. Kolonijo so odprli v soboto, 23. junija, v njej pa so do petka, 29. junija, ustvarjali: Valentin Oman s Koroške, Jože Harig iz Nemčije, Jože Stražar in Hensai N. Kodo iz Švedske, Božidar Kramolc in Franc Petrič iz Kanade, Jože Kumer iz Dolenjskih Toplic in topliški rojak Marjan Tršar, ki je kolonijo tudi vodil. – V malem salonu topliškega zdraviliškega hotela so tega dne odprli razstavo Slovenskega filmskega in gledališkega muzeja o življenju in delu lani umrlega slovenskega opernega umetnika, tenorista Antona Dermote, dolga leta prvaka dunajske državne opere.

SEVNICA – Na 11. reviji gasilskih pihalnih orkestrov, ki je bila v nedeljo, 24. junija, na sevniškem Glavnem trgu, so sodelovali orkestri iz Kostanjevice, Spodnje Polskave, Novega mesta, Kapel, Vuzenice, Loč pri Dobovi in Sevnice.

ŠENTVID PRI STIČNI – Kar 244 zborov z okoli 6.500 pevci iz Slovenije in zamejstva je nastopilo na tradicionalnem pevskem taboru, ki so ga priredili v nedeljo, 24. junija, pod geslom Pojemo za zeleno Slovenijo. Na tej najbolj množični slovenski pevski prireditvi, ki je bila že 21. po vrsti, je govoril predsednik slovenske vlade Lojze Peterle. Med drugim se je, tudi sam pevec, zavzel za to, da bi Slovenci gojili tako imenovano družinsko petje, kakor je še v navadi pri rojakih na avstrijskem Koroškem.

JUNIJ

BREŽICE – V petek, 29. junija, so odprli v brežiškem Domu JLA razstavo likovnih del osmih ustvarjalcev iz Posavja. Z novjšimi deli so se predstavili: Stane Fabjančič, Bojan Horvatič, Janez Kebe, Nikola Miljanović, Alojz Pirc, Mojca Planinc, Pavle Predanič in Nevenka Rušković.

NOVO MESTO – V dolenski galeriji so v petek, 29. junija, – ob navzočnosti člana Predsedstva SFRJ, dr. Janeza Drnovška, in slovenskega ministra za Slovence po svetu, dr. Janeza Dularja, – odprli razstavo Slovenski likovni ustvarjalci po svetu – Starejša generacija iz obeh Amerik in Avstralije. V obeh dvorinah galerije so bila na ogled dela kiparjev Franceta Ahčina in Franceta Goršeta, slikarjev Bogdana Groma, Božidarja Kramolca, Gregorja Peruška, Stanislava Rapotca in Bare Remc ter arhitektov Ivana Jagra in Viktorja Sulčiča. Na otvoritveni slovesnosti je sodeloval glasbenik Lado Jakša.

RAŠČICA – V soboto, 30. junija, so v Raščici pri Velikih Laščah priredili že 5. Trubarjevo noč. V rojstni hiši očeta prve slovenske knjige, Primoža Trubarja, so odprli razstavo slikarskih del Jožeta Cente in Janeza Ošabna in uprizorili Javorškove Manevre, nastopil pa je tudi pevski zbor Consortium musicum iz Ljubljane.

JULIJ

TREBNJE – Trebanjci so priredili že 23. tabor likovnih samorastnikov Jugoslavije. Na njem so od 1. do 8. julija ustvarjali: Zdenko Gregljac, Martin Kopričanec, Zlatko Huzjak, Hamdija Hadžić, Emin Basaranbilek, Darja Lobnikar – Lovak, Boris Lavrič, Franci Lesjak, Stane Novak, Gonzalo Endara Crow in Jan Hruška.

NOVO MESTO – Petintrideset članov novomeške folklorne skupine Kres je v četrtek, 6. julija, odpotovalo na Ohrid, kjer so na balkanskem folklornem festivalu zastopali Slovenijo. Predstavili so izvirne dolenske ples.

NOVO MESTO – Prve julijske dni je prispela iz Nürnberga novica, da je na Düreriani – razstavi v hiši slavnega nemškega slikarja Albrehta Dürerja in v njegovo počastitev – tudi dvojje del akademskega slikarja in grafika Branka Suhyja iz Novega mesta. Razstavljajo samo slikarji, ki so jih navdihnile Dürerjeve umetnine, in to avtorji od 15. stoletja dalje. Suhy se je tako znašel med imeni, kot so Hieronymus Hopfer, Adolph Menzel, Salvador Dali, Jiří Kolař in drugi.

NOVO MESTO – Na letošnjem puljskem filmskem festivalu, ki je potekal od 30. junija do 7. julija, je prejel Novomeščan Filip Robar-Dorin zlato areno za režijo filma Veter v mreži. Zlato areno je dobil tudi snemalec tega filma Jure Pervanja. Robar-Dorin je bil pred leti na tem festivalu že nagrajen z zlato areno, dobil pa jo je za montažo svojega filma Ovni in mamuti.

DOBOVA – Pihalni orkester iz Loč pri Dobovi je proslavil v nedeljo, 8. julija, 70-letnico ustanovitve. Praznovanja, ki so ga pripravili v Dobovi, se je udeležilo še enajst pihalnih godb iz raznih krajev Slovenije ter godbeniki iz Šmihela na avstrijskem Koroškem in iz Rozge na Hrvaškem. Po povorki je bil skupen nastop vseh godbenikov pod taktirko Jožeta Rusa, kapelnika orkestra jubilanta. Na slavnosti je govoril akademski pesnik Ciril Zlobec, član Predsedstva Republike Slovenije.

BREŽICE – V Slavnostni dvorani Posavskega muzeja sta v petek, 13. julija, zvečer koncertirala violinist Michael Grube in pianist Igor Dekleva, oba priznana glasbena umetnika.

MULJAVA – Kulturno društvo, ki deluje v rojstnem kraju slovenskega pisatelja Josipa Jurčiča, že deset let pripravlja gledališke predstave na prostem, večinoma dramatizirana Jurčičeva dela. Letos so pripravili Jurčičevega Tiho-tapca in so ga v soboto, 14. julija, uprizorili že petič, seveda na prostem. Delo je dramatiziral in režiral dramski igralec Janez Eržen.

JULIJ

KOSTANJEVICA – Letošnje kostanjeviško kulturno poletje je doseglo vrh v soboto, 14. julija, ko je Milan Kučan, predsednik Predsedstva Republike Slovenije, odprl pregledno razstavo del akademskega kiparja Janeza Boljke v samostanski cerkvi. Ob tej priložnosti sta operna pevca Sabira Hajdarović in Jurij Reja ob spremljavi instrumentalistov Toneta Grčarja, Tiborja Kereša in Boruta Lesjaka prvič javno izvajala novi skladbi Darijana Božiča: Intrado 90 in Poganske hvalnice.

NOVO MESTO – V Novem mestu so letos že drugič potekale Jezikovne počitnice, posebna šola slovenskega jezika za slovenske otroke iz avstrijske Koroške. Tokrat je bilo na izpopolnjevanju 24 otrok, toliko kot lani, poleg Korošcev še učenci z Dunaja in iz ZR Nemčije. Jezikovne počitnice, ki so jih organizirali Krščanska kulturna zveza iz Celovca ter organizacijska enota Zavoda Republike Slovenije za šolstvo in Slavistično društvo Dolenjske iz Novega mesta, so se začele v nedeljo, 15. julija, in so trajale do sobote, 4. avgusta, ko je bil slovesen zaključek na Jasi pri Dolenjskih Toplicah. Slednjega se je udeležil tudi slovenski šolski minister dr. Peter Vencelj.

NOVO MESTO – V Dolenjski galeriji so odprli v petek, 27. julija, pregledno razstavo slik Stojana Zafreda iz Divače. Gre za razstavo, ki je bila maja in junija na ogled v Lamutovem likovnem salonu v Kostanjevici. Tudi v Novem mestu je vzbudila pozornost obiskovalcev.

BELTINCI – Na mednarodnem, že 20. festivalu folklorne, ki je julija potekal v Beltincih, so v družbi okoli 400 folkloristov iz Madžarske, Italije, Češkoslovaške in Jugoslavije nastopili tudi člani novomeške folklorne skupine Kres, in sicer v petek, 27. julija.

TREBNJE – Trebanjski komorni pevski zbor, ki ga vodi Jure Teršar, je povabil pobrateni mladinski zbor iz Kromeriža na Češkoslovaškem, ki je lani pod vodstvom Jana Štepaneka na mednarodnem mladinskem pevskem festivalu v Celju osvojil zlato medaljo, na glasbeni tabor v Pavičine pri Pulju. Tabor se je začel v ponedeljek, 30. julija, in je trajal do srede, 8. avgusta. Pevcem so se pridružili tudi godbeniki iz Trebnjega.

TREBNJE – Med tistimi zaslužnimi kulturnimi delavci, ki jim je ZKO Slovenije letos podelila Trubarjevo listino, sta tudi prof. Jože Zupan, ravnatelj OŠ dr. Pavla Lunačka v Šentrupertu, in France Režun, pomočnik ravnatelja OŠ Jožeta Slaka-Silva v Trebnjem. Oba sta zaslužna za razvoj bralne kulture učencev in odraslih občanov.

NOVO MESTO – Arheologi Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Novega mesta so ta mesec končali dvomesečno zavarovalno izkopavanje na njivi Alojza Kopine v Družinski vasi. V grobovih iz 7. in 6. stoletja pred našim štetjem so našli veliko lončenine in drugih predmetov, ki kažejo stopnjo razvitosti Dolenjske v železni dobi.

AVGUST

LJUBLJANA – V Galeriji Kompas so odprli v četrtek, 2. avgusta, zvečer razstavo najnovejših del akademskega slikarja Jožeta Marinča iz Kostanjevice na Krki. Slikar se je ljubljanskemu občinstvu predstavil s ciklom, ki šteje nekaj nad 20 slik, vse pa so »prepesnitev kranjskih motivov v lirčno vizijo«.

OTOČEC – V razstavišču Garni hotela na Otočcu so v prvi polovici avgusta odprli razstavo del akademskega kiparja Boštjana Putriha iz Ljubljane. Zanimivo je, da je Putrih tokrat razstavil slike, in sicer cikel, kjer prevladuje motiv konja v sožitju s človekom.

NOVO MESTO – V novomeškem frančiškanskem samostanu sta v sredo, 15. avgusta, zvečer koncertirala priznani slovenski orgelski mojster Hubert

AVGUST Bergant in violinist Alfredo Marcosig iz italijanske Gorice. Izvajala sta dela skladateljev od 17. stoletja dalje.

METLIKA – V okviru metliškega kulturnega poletja sta bili v soboto, 18. avgusta, zvečer v Metliki dve prireditvi. Najprej so v Ateljeju za umetnost in obrt in v Ganglovem razstavišču odprli razstavi risb in slik Zdenke Žido iz Ljubljane, nato pa na grajskem dvorišču prvič predvajali dva kratka filma mlade metliške režiserke Maje Weiss, in sicer filma Mali Rus in Volite mene.

RIBNICA – V nedeljo, 19. avgusta, se je v Ribnici začela tradicionalna likovna kolonija, imenovana Ribniška likovna srečanja. Letos so povabili sedem ustvarjalcev. To so: slikarji Herman Gvardjančič, Sergej Kapus, Sandi Červek, Jasna Kozar in Tadej Pogačar ter kiparja Matjaž Počivavšek in Jože Baršl.

METLIKA – Metliški avtor Toni Gašperič je izdal v samozaložbi že četrto knjigo svojih humoresk. Zadnjo je naslovil Vsi smo na ražnju. Predstavili so jo v petek, 24. avgusta.

NOVO MESTO – Novomeški pesnik Miro Gutman je izdal svojo prvo samostojno pesniško zbirko Ki greje življenje. Knjiga je izšla v drugi polovici avgusta v okviru založniške dejavnosti Obrtne zadruge Hrast.

KOSTANJEVICA – Ta mesec bi se moral v Kostanjevici končati tradicionalni kiparski simpozij Forma viva, pa ga sploh niso priredili. Potem ko so že izbrali šest kiparjev, ki ustvarjajo v lesu, so simpozij odpovedali zaradi objektivnih razlogov. Prireditve so prestavili na prihodnje leto, ko bo Forma viva, ki ima delovišča tudi v Seči pri Portorožu, Mariboru in Ravnah na Koroškem, praznovala 30-letnico ustanovitve.

Opomba uredništva: V kroniki nista zajeti občini Grosuplje in Litija, bomo pa to objavili v naslednji številki.

SODELAVCI TE ŠTEVILKE:

Evgenij AZAROV, dipl. inž. gozdarstva, zaposlen na Inštitutu za gozdno in lesno gospodarstvo pri Biotehniški fakulteti v Ljubljani

Branko BABIČ, gimn. maturant, fotograf v Dolenjskem muzeju v Novem mestu

Andreja BRANCELJ, dipl. etnologinja in prof. umetnostne zgodovine, kustosinja v Belokranjskem muzeju v Metliki

Alojz ČAMPA, dipl. inž. gozdarstva, zaposlen na Inštitutu za gozdno in lesno gospodarstvo pri Biotehniški fakulteti v Ljubljani

Jože DULAR, prof. slovenskega jezika, književnik in publicist, upokojeni ravnatelj Belokranjskega muzeja v Metliki

Janez GABRIJELČIČ, mag. ekonomskih znanosti, zaposlen v Gradbenem industrijskem podjetju Pionir v Novem mestu

Aleksander GOLOB, mag. gozdarskih znanosti, raziskovalec na Inštitutu za gozdno in lesno gospodarstvo pri Biotehniški fakulteti v Ljubljani

Ivan GREGORČIČ, prof. slovenskega jezika na osnovni šoli Mirna

Tone JAKŠE, pedagoška akademija, slovenski jezik – knjižničarstvo, novinar pri Dolenjskem listu

Janko JARC, prof. zgodovine in slovenskega jezika, zgodovinopisec, upokojeni ravnatelj Dolenjskega muzeja

Marijanca KOČEVAR, učiteljica na osnovni šoli XII. SNOUB Bršljin, Novo mesto

Janez KOLENC, prof. slovenskega in ruskega jezika na gimnaziji v Novem mestu

Živka KOMAC, komercialni tehnik v Melaminu v Kočevju

dr. Tomo KOROŠEC, profesor na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani

Lev KREFT, dr. filozofije, zaposlen v Skupščini Republike Slovenije v Ljubljani

Jožefa MIKLIČ, dipl. ekonomistka, direktorica SDK Novo mesto

Zdenko PICELJ, prof. zgodovine in sociologije, kustos v Dolenjskem muzeju v Novem mestu

Marija PILKO, ekonomski tehnik v Papirografiki v Ljubljani

Fani POŽEK, ekonomski tehnik v Domu starejših občanov v Črnomlju

Renato REPŠE, študent FAGG – arhitektura v Ljubljani

France REŽUN, predmetni učitelj zgodovine in zemljepisa, pomočnik ravnatelja na osnovni šoli J. Slaka-Silva v Trebnjem

Katja REŽUN, višja knjižničarka v knjižnici Pavla Golie v Trebnjem

Lado SMREKAR, pedagoški in kulturni delavec v Kostanjevici na Krki

Franci ŠALI, prof. sociologije, publicist, vodja Dolenjske založbe pri Tiskarni Novo mesto

Jože ŠKUFGA, prof. slovenskega jezika, predstojnik organizacijske enote Zavoda Republike Slovenije za šolstvo Novo mesto

Ivan ZORAN, novinar pri Dolenjskem listu, publicist in kulturni delavec

Marijanca Žvar, dijakinja iz Presladola pri Brestanici

Del samostana, ki ga je bilo treba po 200 letih iz temeljev priklicati v življenje. (Foto: Branko Babič)

RAST **REVIIJA ZA LITERATURO, KULTURO**
RAST **A** **IN DRUŽBENA VPRAŠANJA**
S **UDK 05 (497.12)**
RAST **T** **Letnik I, leto 1990, št. 3**

USTANOVITELJ IN
IZDAJATELJ Tiskarna Novo mesto – Dolenjska založba, zanjo Srečko Novak

SVET REVIJE Stane Peček (predsednik), Ksenija Khalil, Tatjana Lampret, Jožica Merslavič,
Nataša Petrov, Jože Škufca, Veronika Tanko, Bojan Valenčič, Boris Žužek

UREDNIŠKI ODBOR Jože Škufca (glavni urednik), Nataša Petrov (odgovorna urednica), Janez
Gabrijelčič, Ivan Gregorčič, Tone Hrovat, Peter Kapš, Milan Markelj, Franci
Pipan, Lucijan Reščič, Franci Šali, Severin Šali

LIKOVNI UREDNIK Lucijan Reščič

LEKTOR Peter Štefančič

NASLOV UREDNIŠTVA RAST, Tiskarna Novo mesto – Dolenjska založba, 68000 Novo mesto,
Ragovska 7a (telefon: 068/21-134, 22-551, 24-498)

TAJNIK Peter Štefančič

Naročnino in rokopise sprejema tajništvo revije. Rokopise lahko pošiljate tudi
članom uredniškega odbora. Rokopisov in drugega gradiva ne vračamo.
Naročnina za letos (3. in 4. številka) je 120 din. Ta številka stane 70 din.
Št. žiro računa: 52100-601-10472, Novo mesto – revija Rast

NAKLADA 1000 izvodov

TISK Tiskarna Novo mesto

Izid številke so omogočili odbori za kulturo pri občinah Brežice, Črnomelj,
Grosuplje, Kočevje, Krško, Litija, Metlika, Novo mesto, Ribnica, Sevnica in
Trebnje

Revija je oproščena davka od prometa proizvodov po sklepu Republiškega
sekretariata za kulturo in prosveto

RAST je naslednica trebanjske revije SAMORASTNIŠKA BESEDA

284 Izhaja štirikrat letno, naslednja številka bo izšla decembra

82
RAST 1990

KNJIZNICA
M. JARCA
Domenaški oddelak

200701940,3

COBISS c

V PRIHODNJIH ŠTEVILKAH

France REŽUN	Pota in razmišljanja – Kitajska
Philipp WAMBOLT	Selitve. Avtobiografski zapiski
Anica ZIDAR	Pred menoj se je odprla stezica
Mihael GLAVAN	Podbevškova Žolta pisma
Janko JARC	Lidija Zwitter – Matthews
P. Felicijan PEVEC	Jakob Frančiček Zupan
Tatjana ROŽENBERGER	Božjepotništvo na Dolenjskem
Tomaž ŠTEFE	Slovensko javno mnenje ob propadanju gozdov
Veljko TROHA	Vzgojna in kulturna funkcija šole v okolju
Nataša PETROV	Dolenjski zbornik (prikaz)